

Internettet

Atom eller fragment

– en dialektisk kommunikationsteoretisk og -historisk
undersøgelse af internettet

Specialeafhandling af Jeppe Bundsgaard
Center for Nordiske Studier ved Odense Universitet
April 1999

Indhold

Forord

Indledning

Baggrund og formål

Historie og topos

Tese, spørgsmål og struktur

Kommunikationsteknologiteori og -historie

Tese og teori

Spørgsmålets konstituentter og teorigrundlag

Teori for betydningsdannelse

Den traditionelle metafysiske tegnteori

Derridas tegnteori og grammatologi

Fra arbitrære forskelle til dialektiske afhængigheder

Det dialektiske tegn

Kropslige kommunikationsteknologier

Kropslige kommunikationsteknologier

Konventionalisering

Skriftlige kommunikationsteknologier

Mindemærker

Vareudveksling

Verbalsproglig skrift

Fonetisk skrift

Hvad skyldes fonocentrismen?

Trykpresse

Gutenberg: Gudsfrøgtig kapitalist

Religion: Fra kristendom til naturvidenskab

Delresumé

Internettet

En internethistorie

Information

Social sense-betydning af information

Informationer i (den rette) sammenhæng

Findes der informationer på internettet?

Nødvendige informationer?

Nålen i høstakken

Internetsider: Atom eller fragment?

Fra informatom til kludetæppetekster

Kommunikation

Fremvæksten af et moderne demokrati

Etisk diskurs eller demokratisk-økologisk dialog?

Demokrati med nettet – Visioner og virkelighed

Telehøring – Et eksperiment med perspektiver

Internet – Kropsløs kommunikation

Six Degrees of Separation

Kommunikation i sixdegrees – Dialog eller duolog?

Atomers udveksling

Resumé og perspektiver

To veje – Atom eller fragment

Litteratur

Bilag

Summary in English

Fodnoter

Forord

Tak til alle de dejlige mennesker, der har taget sig tid til at lægge egne projekter fra sig for at give mig et intellektuelt og menneskeligt mod- og medspil før, under og efter den fascinerende proces, det er at skrive kronen på værket, specialeafhandlingen. Tak til mine venner og vejledere: Joachim Wrang, Jørgen Christian Bang, Jørgen Døør, Lars Mortensen, Simon S. Simonsen, Sune Steffensen, Thomas Thorndal Larsen, Thomas Illum Hansen og Thorbjørn Hertz Jensen, som alle på hver deres måde har givet mig al den hjælp, man kan ønske sig af venner. Og tak til min familie, der altid har været klar til at høre og diskutere mine seneste påfund, særlig min far, der besidder en veludviklet evne til altid at sige det modsatte af mig. Det er drønirriterende og meget udviklende. Sidst, men ikke mindst tak til min vigtigste vejleder, min dejlige kone, Trine, og til Rasmus, som næppe er klar over, hvilken glæde han bereder sin far.

Samtidig med indleveringen af specialeafhandlingen til bedømmelse offentliggør jeg den på internettet på adressen <http://hjem.get2net.dk/JeppeB/speciale/>.

Indledning

a central part of democratic communication policy-making is to evaluate the effects of a new technology before adopting it, to look before we leap. That has not been the case with the Internet or the information highway.
Robert W. McChesney

Baggrund og formål

Siden 1993-94 har stadig flere personer rundt i (primært den vestlige) verden i stadig højere grad anvendt internettet i stadig flere kommunikationssituationer. Det betyder, at de er i færd med at ændre vores kulturelle rekursbasis¹ og vores samfundsformation. Jeg har selv været med i et par år efterhånden, både praktisk og i diskussionen af, hvordan vi i vores lokale, nationale og globale samfund kan finde frem til en sund bevidsthed om og anvendelser af teknologien. Diskussionerne har ofte, for andres, men i lige så høj grad for mit eget vedkommende, båret præg af en udpræget uafklarethed om, hvad denne nye teknologi egentlig er, hvad den kommer af, og hvilke muligheder den bærer i sig. Denne uafklarethed har ført til en, for mig at se uheldig og ukritisk, jagt på at få bredt computerteknologien ud i hele samfundet uden nogen grundig overvejelse over, hvad den skal til for.

Alle de initiativer, der sættes igang i disse tider, kan være interessante og gode nok, men *vi ved det ikke*, for der er meget langt mellem undersøgelser, der kan fungere som basis for en diskussion og evaluering af den slags initiativer. Det er en sådan basis, jeg i

sidste ende har sat mig for at være medskaber af. Samtidig vil jeg give mine bud på, hvilken retning disse initiativer bedst kan bevæge sig i. Projektet kan således betragtes som et argument i en ideologisk, etisk og politisk debat om, hvor vores samfund skal bevæge sig hen. Mens jeg teoretisk betragter mig selv som dialektiker, bekender jeg mig politisk til en socialdemokratisk grundholdning.

Min afhandling har altså flere sigter:

1. Meritering i min uddannelse
2. Teoretisk afklaring af et delvist uopdyrket område
3. Forbedring af grundlag for og argumenter i en politisk debat
4. Opstilling af eksperimenter, der kan vise veje mod en sund anvendelse af teknologien

Historie og topos

Mit teoretiske udgangspunkt er den dialektiske teori, Jørgen Døør og Jørgen Chr. Bang har udviklet over de seneste godt 20 år. Heri indgår det som en integreret del, at en teori virker dialektisk med det, den er en teori om, og dermed også med dem, der skaber teorien. Derfor tilstræber vi i den dialektiske teori en *dialektisk fremstillingslogik*², hvor forfatteren selv står frem i teksten, vedkender sig sit udgangspunkt, sit topos, således at det bliver klart, hvilke interesser forfatteren har i teorien.

Det er sommeren 1985, jeg er 14 år. Rune og jeg løber og leger. "Har du hørt, at man kan få en maskine, der kan få et tog til at køre hen over en fjernsynsskærm?", siger Rune til min undren og tvivl. Sådan startede det. Snart fik vi begge en Commodore 64, som vi programmerede på livet løs. Det var utroligt, hvad computeren kunne. Efter gymnasiet var datateknologi det naturlige valg for mig. Jeg mente, at jeg med computerteknologien kunne løse nogle af alle de praktiske problemer, jeg oplevede i min dagligdag, og som min mor fortalte om fra sit arbejde med handicappede børn. Der skulle gå tre år med fordybelse i computerteknologiens vidundere, før jeg erkendte, at computerteknologi alene ikke er vejen frem, hvis verden skal reddes. For det ville jeg gerne. Men jeg måtte indse, at et menneske fra eller til ikke betyder det store i maskinteknologiens logik, at maskinerne ikke i sig selv kan løse verdens problemer, og at de også kan *skabe* problemer. Derfor stoppede jeg efter tre år min datateknologiuddannelse.³

De første år efter afbrydelsen af datateknologistudierne tog jeg afstand fra min tidligere fascination af computerteknologi. Teknologibegejstring var nørdet og usundt for mennesker. Men de senere år har mine studier ad mange omveje ført mig tilbage til overvejelser over teknologiens funktion og betydning i samfundet og for mennesker. Jeg håber, at denne afhandling viser, at spørgsmålene om teknologi ikke er sort-hvide, men at udvikling og anvendelse af teknologi er et grundlæggende træk ved den menneskelige praksis. Derved har jeg i min egen personlige historie gjort den humanistiske teknologifilosofiske bevægelse fra teknologioptimismen op til 50'erne over 60'ernes og 70'ernes teknologipessimisme til de mere nuancerede overvejelser, der tegner sig nogle steder i tænkningen i disse år.

Tese, spørgsmål og struktur

Den dialektiske sprogteoris udgangspunkt er, at sproget er dialektisk determineret af

mennesker og deres biologiske, ideologiske og sociologiske miljø. For at sætte afhandlingens emne i det rette perspektiv indleder jeg første del med at skitsere denne dialektiske sprogteoris udgangspunkt ved at modstille det traditionelle (strukturalistiske) tegnbegreb med et dialektisk.

For at forstå hvad internetteknologien kan få af betydning for vores samfund og kultur, undersøger jeg i resten af første del af afhandlingen, hvad nye kommunikationsteknologier før internettet har betydet. Min tese kan formuleres således:

Tese: Kommunikationsteknologier dannes, udvikles og virker dialektisk determineret af samfunds eksisterende kommunikationsteknologier, af transhistoriske og kulturelle rekursbaser samt af produktionsrelationer og samfundsformationer.

Mennesket og dets verden er ikke den samme efter en ny kommunikationsteknologis dannelse. Tesen beviser jeg gennem en undersøgelse af tre væsentlige kommunikationsteknologier: Krop, skrift og trykpresse. Derved får jeg også karakteriseret nogle væsentlige træk ved de tre teknologier, som kan hjælpe mig i karakteristikken af internettet. Det følger af tesen, at *internettet* som kommunikationsteknologi vil få betydning for os og vores samfund som skitseret i tesen.

Jeg indleder anden del med en kort skitsering af internettets historie og fortsætter med at undersøge de to begreber 'information' og 'kommunikation', som begge er centrale i debatten om internettet, samtidig med at en undersøgelse af dem generelt og i konkrete anvendelser kan klarlægge karakteristika ved internettet som kommunikationsteknologi. Jeg stiller altså spørgsmålet:

Spørgsmål 1: a. Hvad er information? Hvilke former for forståelse og deling af information fremmer internettet? b. Hvad er kommunikation? Kan kommunikation via nettet føre til et mere demokratisk samfund?

I min dialektiske teori indgår, at forskeren er engageret og interesseret i det emne, der undersøges. Dette implicerer, at forskeren opstiller forslag til bedre og sundere måder at organisere emnet på og opstiller eksperimenter, som hun/han selv er klar til at deltage i. Derfor stiller jeg løbende og til slut spørgsmålet:

Spørgsmål 2: Hvordan kan vi (individuel og kollektivt) medvirke til, gennem eksperimenter og praksis, at internetteknologien anvendes, så den medvirker til at skabe sunde sammenhænge mellem mennesker og mellem mennesker og deres omgivelser.

Kommunikationsteknologiteori og -historie

Tese og teori

Som omtalt i indledningen danner tesen udgangspunkt for undersøgelsen af internettet.

Indtil videre kan vi betragte tesen som et spørgsmål, som jeg i dette kapitel giver nogle tentative svar på, hvorved jeg understøtter tesen.

Spørgsmålets konstituent og teorigrundlag

For at afklare min anvendelse af de forskellige begreber i tesen gennemgår og diskuterer jeg i det følgende tesens konstituent og giver derved samtidig en karakteristik af mit teoretiske fundament, der er inspireret af Jørgen Chr. Bangs og Jørgen Døørs dialektiske sprogteori og filosofi.

Nærværende afhandling har begrebet *kommunikationsteknologi* i centrum. Der indgår to dele i begrebet: *Teknologi*, som jeg definerer bredt som 1) fysiske redskaber 2) teoretiske redskaber og 3) sociale redskaber. Teknologi er ikke et neutralt redskab, men sætter tvært imod forud nogle grænser for, hvilken udfoldelse, der er mulig, og for, hvor personer, der anvender teknologien, retter deres opmærksomhed hen. F.eks. var Ford og hans medarbejders udvikling af samlebåndet ikke neutral; den betød bl.a., at effektivitet og kvantitet kom mere i centrum for ejernes opmærksomhed, mens personlig indeståen for og stolthed over produktet kom mindre i centrum.

Første del af begrebet er *kommunikation*, som er sproglig interaktion. Sprog er først og fremmest et intersubjektivt/-personelt⁴ meddelelsesmiddel, hvormed personer deler erfaringer, følelser og meninger. I den forstand er sproget noget, vi deler og har fælles forestillinger om. Dernæst kan sprog betragtes som et intrasubjektivt/-personelt meddelelsesmiddel; som bærer af vores tanker. Under den synsvinkel er sprog noget, vi har hver vores forestillinger om, og som er dannet og udviklet i alle de forskellige situationer, vi hver især er indgået i. Sidst kan sprog betragtes som et ekstrasubjektivt/-personelt meddelelsesmiddel; som mærker i verden, der kan læses, høres, mærkes – forstås. Manifestationerne af personers anvendelse af en kommunikationsteknologi kan betragtes som sådanne ekstrasubjektive/-personelle meddelelser. *En kommunikationsteknologi er derved et redskab til at sætte intelligible mærker i verden i form af tale, gestik, mimik, skrift, tryk, billeder osv.* Jeg skelner kommunikationsteknologi fra (kommunikations-)medie ved at betragte den førstnævnte som redskabet og mediet som det fysiske resultat af redskabets anvendelse. Det papir eller den computerskærm (og de fysiske tegn derpå), denne afhandling læses på, er altså medie for afhandlingen.

Kommunikationsteknologier *dannes* og *udvikles*. Der sker således i historiens løb og løbende transformeringer og nydannelser af kommunikationsteknologier (således kan hver og en manifesteret ytring betragtes som en transformation af kommunikationsteknologier). Jeg har i fællesskab med Jørgen Chr. Bang, Søren Høyer Hansen og Sune Steffensen arbejdet på at finde frem til en kategorisering af væsentlige træk ved vor tids kendte kommunikationsteknologier.⁵ Min udgave af en sådan kategorisering ser således ud (jeg behandler hver enkelt type nedenfor):

Kommunikationsteknologi	Procestype	Kategori		
Tale, gestik, mimik	0-middelbar produktion	Kropsligt		Krop

Tegning, skrift	Primitiv middelbar produktion	Skriftligt	} { }
Trykpresse, skrivemaskine	Sekundær middelbar produktion	Maskinelt	
Telegraf, radio, internet	Transformeret/transporteret produktion	Computer	

Figur 1. Kommunikationsteknologikategorier

Mit teoretiske udgangspunkt er *dialektisk*. Det betyder, at jeg betragter verden som et hele, hvor alle dele gensidigt virker ind på hinanden, som det beskrives i buddhismens fortælling om *Indras net*⁶. "Ved en **dialektisk determination** eller *implikation* forstår jeg en relation mellem (i) to forskellige individualiteter, (ii) som er dele af et hele, (iii) og som betinger og begrænser hinandens væremodus, og (iv) en af delene dominerer historisk."⁷ Jeg markerer den dialektiske implikation med en *dialektisk pil*, $\leftrightarrow$, der indikerer det historiske dominansforhold.

Kommunikationsteknologier indgår i et *samfund*. Derved forstår jeg en gruppe mennesker, der deler væsentlige livsbetingelser. Således er alle mennesker på Jorden et samfund, og en familie er et samfund.

I min tese fremhæver jeg *rekursbasernes* historiske dominans i forholdet til kommunikationsteknologierne. Jeg opererer som Jørgen Døør i hans *Moralske Meditationer* med to typer rekursbaser: transhistoriske (fylo- og ontogenetiske) og kulturelle (ideo-, socio- og biologiske). Det er sidstnævnte, der er primært i fokus i nærværende afhandling. Den udgøres af de kulturelle *kernemodsætninger*: race, alder, køn; klasse, autoritet, ideologi; by-land, offentlig-privat, natur-kultur. Disse kernemodsætninger er dialektisk indbyrdes forbundne.

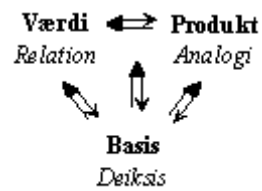
Produktionsrelationer er de relationer, mennesker indgår i i den samfundsmæssige produktion. Produktionsrelationerne svarer til bestemte materielle *produktivkræfter*. En *samfundsformation* er helheden af produktivkræfter, produktionsrelationer og kulturel overbygning.⁸

Jeg skal understrege, at ingen lades uberørte ved dannelse og udbredelse af kommunikationsteknologier. Både ændringen af den kulturelle rekursbasis hos mennesker med direkte berøring med teknologien og de ændrede produktionsrelationer, produktivkræfter og samfundsformationer indvirker på de øvrige kulturelle rekursbasis.⁹

Teori for betydningsdannelse

Som udgangspunkt for behandlingen af kommunikationsteknologierne udvikler jeg i det følgende en teori for betydningsdannelse og et dertil hørende tegnbegreb. Jeg tager afsæt i Derridas banebrydende grammatologi (lære om skriften), fordi den på en gang repræsenterer et radikalt opgør med *og* en gennemførelse af tankerne i den

strukturalistiske videnskabsteori. Men jeg ender gennem en art 'dekonstruktion' af Derrida med en dialektisk teori for betydning og tegn, som jeg kan anvende i undersøgelsen af forskellige kommunikationsteknologiers karakteristika. Tegnet, jeg når frem til, ser således ud:

Figur 2. Det dialektiske sprogtegn

Det dialektiske sprogtegn adskiller sig fra det traditionelle strukturalistiske tegn ved at bestå af tre poler. Polen 'basis' er central, idet den understreger, at tegnet ikke er arbitrært, men derimod henter sin betydning i vores materielle og kulturelle verden. Jeg beskriver og motiverer tegnet efter, at jeg har diskuteret Derridas kritik af og alternativ til den såkaldte nærværsmetafysik, som det strukturalistiske tegn er et udtryk for.

Den traditionelle metafysiske tegnteori

Derrida slår sit stort anlagte opgør med den vestlige metafysik an med kapiteloverskriften og slagordet: *La fin du livre et le commencement de l'écriture*. Målet er en nytænkning af den første menings grund, af metafysikken som sådan, så den ikke længere, som bogen, forstås som et encyklopædisk samlet hele, en guds ordnede natur, men derimod som skrift, som forskelsdannelse, som fragmenter, spor, différence.

L'idée du livre, qui renvoie toujours à une totalité naturelle, est profondément étrangère au sens de l'écriture. Elle est la protection encyclopédique de la théologie et du logocentrisme contre la disruption de l'écriture, contre son énergie aphoristique et, nous le préciserons plus loin, contre la différence en général.¹⁰

Kritikken samler sig om det traditionelle metafysiske begreb *tegn*, som siden Aristoteles har været opdelt i *signans* og *signatum*, *signifiant* og *signifié*, udtryk og indhold.

Signifié ↔ Signifiant

Figur 3. Det saussureanske (strukturalistiske) tegn¹¹

Disse parallelle begreber er siden den vestlige filosofis begyndelse blevet tillagt forskellig værdi, idet *signifié*, indhold, har været konciperet som dækkende den første mening, Gud, Ordet, mens *signifiant* er blevet betragtet som afledt, blot udpegende, adskilt fra meningen. I det samlede tegn har der altså bestået en heterogenitet; *signifianten* har været forskudt og *signifiéen* derved oprindeligere i forhold til *signifianten*.

Den samme tradition har derfor haft et tvetydigt forhold til skrift, som først og fremmest er blevet betragtet som forfald, som yderliggørelse af dén oprindelige mening, som stemmens nærhed var et udtryk for. Skriften er altså blevet betragtet som en *signifiant* for *signifianten*, som den onde ydre skrift, "la mauvaise écriture"¹². Men på

den anden side har skriften gennem hele historien fungeret som metafor for noget oprindeligt og intelligibelt i naturen, skriften i naturens store bog, "l'écriture de la vérité dans l'âme"¹³. Denne tradition har altid opfattet skrift som synonym for fonetisk skrift, som en skrift, der 'efterligner' eller snarere er signifiant for talen, der er blevet opfattet som væsentligste kommunikationsteknologi. Denne fonocentrisme (græsk: *fone*, lyd) er central i den vestlige metafysik; så central, at Derrida kalder den vestlige metafysik for lydskriftens metafysik¹⁴ og døber den *logocentrisme*, fordi den altid har forstået *logos*, fornuft¹⁵, som sandhedens oprindelse.

Derridas argumentation for de to begrebers historiske sammenhæng er mangelfuld, men den kan rekonstrueres. Den fonetiske skrift 'gengiver' *talen*. Fordi skriften således fremhæver talen fremfor andre kropslige kommunikationsteknologier (gester, mimik osv.), privilegerer de skrivende mennesker (dem selv uafvidende) talen som kommunikationsredskab. Dernæst opfattes skriften som kun en *afskrift* af talen, sekundær i forhold til den. Derved kan Derrida tale om fonocentrisme. Logocentrismen opstår som følge heraf, fordi talen fremmer tankens, *logos*, refleksion vha. ordet, *logos*, på bekostning af følelsen, drifterne – det udsigelige. Fornuften, *logos*, kommer i centrum.¹⁶ I kapitlet om skrifthistorie nedenfor ([Her](#)) giver jeg med den russiske psykolog Lev Vygotsky nogle forklaringer på de psykologiske forudsætninger for sammenhængen mellem den fonetiske skrift, fonocentrismen og logocentrismen.

Derridas tegnteori og grammatologi

En væsentlig del af Derridas intention er gennem traditionens egne anvisninger at gøre op med – dekonstruere – den vestlige metafysik, der har nærværet som værens mening.¹⁷ I stedet vil han sætte *différance*. *Différance* er en nydannelse, som Derrida danner ud fra *différence* for at markere, at begge betydninger af ordet *différence*, forskel og udskydelse eller udsættelse, indtænkes samtidig i *différance*. *Différance* er produktion af forskel og udsættelse, altså betydningsdannelse; og derved mere aktivt end *différence*.¹⁸

I grammatologien indgår den dialektiske erkendelse, at en afstandtagen til en tradition og neutral overtagelse af dens begreber ikke er forenelige. Nissen flytter med. Derved er Derridas problem, at tegnbegrebet er 'rigtigt', men at det er inficeret af små 3000 års metafysisk tradition og dermed indskrevet som en uløselig del af vores kultur.¹⁹ Men Derrida ser en begyndende lukning af denne bogens epoke og muligheden for åbningen af en ny, skriftens epoke, begge indledt med Hegel. Derrida ser det således som sin opgave at indlede en dekonstruktion af traditionen fra Platon til Husserl, Heidegger og Saussure, og gennem årvågen gentagelse af denne dekonstruktion langsomt at frigøre tegnbegrebet fra sin arv, så det kan finde sig til rette på sin nye plads.

Traditionelt har talen som omtalt været forbundet med nærhed (til kroppen, meningen osv.) og dermed været omfattet med sympati. Skriften derimod betragtes, på grund af sin karakter som signifiant for signifiant (signifiant for tale), som forfald.²⁰ Netop signifiant-for-signifiant-karakteren er udgangspunktet for Derridas radikaliserings af skriftbegrebet. Med støtte i bl.a. Freud²¹ danner Derrida dette mere generelle skriftbegreb, der fungerer som grundlæggende model for meningstilskrivning.

« Signifiant du signifiant » décrit au contraire le mouvement du langage : dans son origine, certes, mais on pressent déjà qu'une origine dont la structure s'épelle ainsi – signifiant de signifiant – s'emporte et s'efface elle-même dans sa propre production. Le signifié y fonctionne toujours déjà comme un signifiant. [...] L'avènement de l'écriture est l'avènement de jeu [...]"²²

I denne forstand forstås skrift som *betydningsspor*. Meningen konstitueres i forhold til disse spor, er disse spors udvikling. De første dannelser af sådanne spor kalder Derrida *arkeskrift*. Arkeskrift er det absolutte fravær, det, vi aldrig kan komme tilbage til; det døde punkt, som arbejder²³, medskaber nærværet, og derfor er skyld i, at nærværet aldrig kan blive absolut.²⁴

For Derrida er sporet symbolets ensidige bliven-immotiveret, bliven-tegn ("[...] la trace est indéfiniment son propre devenir-immotivée. [...] il n'y a pas de symbole et de signe mais un devenir-signe du symbole."²⁵). Enhver betydning viser altid tilbage til en tidligere betydning. Derved fjerner Derrida ethvert grundlag for betydning: Hverken Gud, naturen eller andet kan fungere som det, der 'starter' betydningsdannelsen. Det oprindelige er, at der ingen oprindelse er; sporet er oprindelsens oprindelse²⁶. "Il faut penser la trace avant l'étant."²⁷

Sporet er altså signifiant for signifiant for signifiant osv.²⁸ Fordi skriften traditionelt i den vestlige metafysiske tradition har haft status som signifiant for signifiant, generaliserer Derrida skriftbegrebet, idet han lader det danne metafor for al betydningsdannelse.

I Derridas forståelse er sproget altså et apersonligt system uden centrum af forskelle, der udgør udsatte, udskudte betydninger. Det er i sin hævde af, at sproget består i denne dobbelthed af forskel og udsættelse, at Derrida adskiller sig fra strukturalisterne. Sproget er ifølge Derrida *ikke* et allestedsnærværende system i sig, som strukturalisterne antager. Det er et *ikke-nærvær* (jf. udsættelsesbetydningen i *différance*-begrebet). Der, hvor Derrida og strukturalismen derimod har fælles udgangspunkt, er i antagelsen af, at sprog er et apersonligt system – og det er bl.a. det, der gør grammatologien og strukturalismen uholdbare. *Mening og betydning eksisterer ikke udenfor mennesker, men er tværtimod skabt af mennesker i deres omgang med den verden (både den bio-, ideo- og sociologiske), der virker i dem.* Det er udgangspunktet for den dialektiske sprogteori, som jeg skal skitsere grundlaget for i det følgende.

Fra arbitrære forskelle til dialektiske afhængigheder

En dialektisk udgave af sporet kan vi opfatte som mærker, der sættes i personernes kulturelle rekursbasis. Mens Derrida betragtede sporet som symbolets bliven immotiveret, fremhæver en dialektisk sprogteori, at sporet også er sin egen bliven-motiveret. Der er både en bevægelse mod en tilsyneladende arbitraritet (relationalitet) og mod en analogisering. Derrida betragtede det rene spor som *différance*²⁹, som forskel og udsættelse, mens jeg (som det senere vil fremgå) betragter den tilsvarende betydningsdannelse som analogi, deiksis³⁰ og relation, der ikke kun er udsættelse, men også er udpegning af det andet, det fraværende, som gør det fraværende nærværende i en anden – tænkt, følt, genkaldt – form. Sporet meddanner personernes kulturelle

rekursbasis, og personernes transhistoriske og kulturelle rekursbasis meddanner sporet.

Jeg overtager den gode ide med at opfatte skriften som metafor for betydningsdannelse. Men med baggrund i den dialektiske virken mellem (skrift-)tegn og rekursbasis, som jeg senere uddyber, kan jeg modsat Derrida hævde en 'første' mening, ikke i form af en gud, men i form af fylo- og ontogenesen. I fylo- og ontogenesen dannes den transhistoriske del af den menneskelige rekursbasis, som sammen med den kulturelle rekursbasis fungerer som 'rekursbasis' for sproget.

En dialektisk sprogteori opererer med andet end forskelle. Her spørges således, hvad der er oprindelsen til ord og sprog, ikke i en metafysisk onto-teologisk forstand, men i en materiel, skabende forstand. Derrida mener som sagt, at der er tale om *différance*, men holder dette begreb ude af de praktiske eksempler på skrift. I de praktiske eksempler fremtræder der nemlig nogle bestemmelser, som peger ud over den rene forskelsdannelse.

Depuis quelque temps, en effet, ici et là, par une geste et selon des motifs profondément nécessaires, dont il serait plus facile de dénoncer la dégradation que de déceler l'origine, on disait « langage » pour action, mouvement, pensée, réflexion, conscience, inconscient, expérience, affectivité, etc. On tend maintenant à dire « écriture » pour tout cela et pour autre chose : pour désigner non seulement les gestes physiques de l'inscription littérale, pictographique ou ideographique, mais aussi la totalité de ce qui la rend possible ; puis aussi, au-delà de la face signifiante, la face signifiée elle-même [...].³¹

(A)

Umiddelbart kan det undre, at den ellers eksempelfattige og stringente Derridatekst pludselig i stor forvirring flyder over med eksempler fra alle mulige områder. På dette usikre sted i teksten finder vi kimen til et helt andet sprogsyn end det, der bygger på *différance*begrebet.

I citatet anvender Derrida betegnelser for skriftsystemer, som er kendt fra strukturalistiske skrifthistorier³²: piktografiske, ideografiske og bogstavelige (fr. *littérale*, svarende til fonetiske). Disse betegnelser omtales igen under dekonstruktionen af Saussures *Cours de linguistique générale*. Behandlingen her sker som kommentar til Saussures udelukkelse af piktografisk skrift som 'rigtig' skrift, og inddeling af 'rigtige' skriftsystemer i blot to typer: "ideografisk" og "fonetisk", begge defineret som systemer for repræsentation af det talte sprog. Derrida forklarer Saussures kategorier således:

Cette limitation est au fond justifiée, aux yeux de Saussure, par la notion d'arbitraire du signe. L'écriture étant définie « un système de signes », il n'y a pas d'écriture « symbolique » (au sens saussurien), pas d'écriture figurative : il n'y a pas d'écriture tant que la graphisme garde un rapport de figuration naturelle et de ressemblance quelconque à ce qui est alors non pas *signifié* mais représenté, dessiné, etc. Le concept d'écriture pictographique ou d'écriture naturelle serait donc contradictoire pour Saussure.³³

Den piktografiske skrift bestemmes her som "naturligt figurativ" og "symbolsk", altså som en skrift, der har anden forbindelse til en betydning end den rent forskelsbestemte. Saussure har øje for, at skrift af typen figurativ eller symbolsk vil være ødelæggende for teorien om tegnets arbitraritet, men i stedet for at revidere (eller grundlæggende ændre) sin teori *definerer* han sig ud af pinen. Han benægter ganske enkelt, at der skulle være tale om skrift ved de såkaldte piktografiske skriftsystemer. Derrida påpeger, at Saussures begrænsning af begreberne (for hvad der kvalificerer som skriftsystem) er uforsigtig, og kalder det nødvendigt, at begreberne, der er overtaget fra metafysikken, skal forlades. Alligevel anvender han dem i citat (A) uden at problematisere dem og ovenikøbet samtidig med, at han taler om, at skrift er "aussi la totalité de ce qui la [l'inscription] rend possible". Der er med andre ord noget, skriften forudsætter; noget som gør den mulig.

Derved åbner Derrida for den beskrivelse af skrift, som han med sit *différance*-begreb gerne vil undgå, nemlig som deiktisk og analogisk. Disse funktioner fremhæves af hvert sit af de to 'før-fonetiske' skriftsystemer. Meget generelt er definitionen på piktogrammer, som navnet siger, tegninger, som gennem en 'fysisk gestus' udpeger ting i verden (en *deiktisk* funktion), mens ideografisk skrift *ligner* eller (igen ifølge definitionen (ideo: ide og grafi: at skrive, ideografi: at skrive ideer)) giver en 'beskrivelse' af ideer. Således fungerer de såkaldte 'ideografiske' tegn *analogisk*³⁴ eller *metaforisk*. Om den tredje traditionelle kategori, bogstav- eller fonetisk skrift, gælder, at den primært fungerer i kraft af *relationer* mellem bogstavernes værdi. Hvert element opnår således sin værdi lige så meget ud fra, hvad det *ikke* er, som ud fra hvad det er. Sat på spidsen kan den fonetiske skrift siges at repræsentere et lukket sæt af fonetiske værdier, der udgør en fuldstændig beskrivelsesmodel af et åbent sprogsystem. Relationerne mellem disse værdier afgør deres forhold til det beskrevne system (i princippet kunne et andet sæt af (passende) værdier vælges, hvorved relationerne mellem disse blot også ville være nogle andre (det danske sprog kan beskrives (praktisk) adækvat med både det latinske alfabet og runerne)). Som det senere vil fremgå, er dette ikke ensbetydende med, at det *kun* er relationerne, der afgør forholdet mellem værdierne. De to andre funktioner spiller (betydningsfuldt) ind.

Derved har jeg tentativt karakteriseret betydningsdannelse som deiksis, analogi og relation, hvorved jeg tillige har tydeliggjort, hvad der gør skrift så velegnet til at fungere som den grundlæggende metafor for betydningsdannelse. Det skyldes ikke, som Derrida mener, at betydningsdannelse består i ren henvisning fra signifiant til signifiant uden en endelig grundlæggende signifié, men tværtimod, at skrift i oprindelsen (og altså betydningsdannelse i det hele taget) med udgangspunkt i den nære materielle eller psykiske verden henviser til ting eller fænomener gennem deiksis (tegning, der ligner det, der betegnes), analogi (tegning der beskriver eller giver mindelser om) og gennem (allerede etablerede) relationer til eller mellem andre tegn.

Jeg skal naturligvis slå fast, at der for alle tre karakteristikker er tale om et *mere* det ene moment end de andre. Alle tre typer skriftsystemer fungerer således deiktisk, analogisk og relationelt. Det viser sig desuden, at opdelingen i piktografisk, logo-/ideografisk og fonetisk slet ikke har nogen korrelater i de kendte skriftsystemer. Der er ganske enkelt ikke fundet rene udgaver af nogen af de tre typer. Såkaldte logo- eller ideografiske skrifter som den ægyptiske, den mesopotamiske og den kinesiske har

således alle fonetiske og piktografiske momenter. I min behandling nedenfor af skriftlige kommunikationsteknologier anvender jeg derfor betegnelser på forskellige skriftsystemer, hvor mere distinktive forhold afspejles tydeligere. Bemærk dog, hvor præcist den strukturalistiske tredeling i piktografisk, ideografisk og fonetisk fremhæver væsentlige træk ved sproget; på trods af arbitraritetsmaksimet har gode strukturalistiske lingvister langt hen ad vejen altid haft en god og sund intuition for sprogets komplekse sammenhænge med sit menneskelige ophavs livsformer og -betingelser. Det er denne intuition, der betyder, at der er kommet mange gode indsigter ud af strukturalistisk forskning, som den dialektiske sprogteori og -praksis kan trække på.

Min 'dekonstruktion' af citat A viser, at kimen til forståelse af det sproglige tegns funktioner som en dialektisk treenighed af deiksis, analogi og relation, ligger hos Derrida. En sådan dialektisk tegnteori skal jeg udvikle i det følgende.

Derrida overtager det traditionelle tegnbegreb, som han nok har øje for lider af mangler og har ført til den nærhedsmetafysik, han kritiserer, men som han ikke er i stand til at danne et alternativ til. Derfor bliver hans foreslåede vej, at tegnbegrebets historiske rødders udvikling dekonstrueres (eller omkonstrueres). En vej, som Derrida selv tvivler på kan lykkes.³⁵ Derridas vanskeligheder med at få dekonstrueret tegnbegrebet hænger sammen med, at han deler i hvert fald en forudsætning med den tradition, han kritiserer; nemlig den, at sprog er noget, der foregår i og mellem de talende personers hoveder.

Det dialektiske tegn

Implicit i Derridas kritik af tegnbegrebet ligger den erkendelse, at tegnbegrebet ikke er dialektisk (signifiéen går forud for, hersker over, signifianten). Det er denne kritik, jeg ekspliciterer og tager højde for i det tegnbegreb, jeg har foregrebet og skal skitsere grundigere i det følgende. Jeg tager udgangspunkt i det strukturalistiske sprogtegn, idet jeg spørger, hvad basis for de to poler signifié og signifiant er. Saussure sammenligner lingvistikken med økonomien, i hvilken han mener, objekternes værdier henter deres betydning i en eller anden form for "base naturelle"³⁶, mens lingvistikens tegn er rent arbitrære: "[...] en linguistique les données naturelles n'ont aucune place."

De fleste sprogteoretikere tager udgangspunkt i en erkendelse af, at sproget er et redskab til intersubjektiv kommunikation³⁷; det er med andre ord dannet gennem og for at handle om noget, nogen har meddelt og vil meddele hinanden. Sproget har således rod i en basal materiel og psykisk verden. Denne basale verden har virket og virker ind på sproget, og sproget virker ind på den. Den enkelte ytrings/det enkelte ords betydning eller mening er afhængig af henvisning til en basal verden. Derfor må en teori om sproget og dets konstituenters også inddrage denne verden. Jeg foreslår, at denne markeres som *basis* i det sproglige tegn. Basis er en del af tegnets 'natur', hvorfor det bliver umuligt at tale om tegnets arbitraritet, som strukturalismen har gjort det i hvert fald siden Saussure.

Den franske filosof Maurice Merleau-Ponty behandler i sin *Phénoménologie de la perception* i kapitlet "Le corps comme expression et la parole" problemet om meningens grund og uddyber derigennem mit begreb om basis. Merleau-Pontys eksistentielle fænomenologi er et opgør med den bevidsthedsfilosofiske tradition, en forskydning fra det selvberørende cogito 'jeg tænker' til kroppens 'jeg kan'. En af kroppens væsentlige

funktioner er evnen til at kommunikere, blandt andet gennem talen: "[...] la parole est *de toutes les fonctions du corps* la plus étroitement liée à l'existence en commun, ou, comme nous dirons, à la coexistence"³⁸ Opfattelsen af mennesket som en sansende og handlende krop indebærer, at sproget skabes og udvikles med kroppen. Derved undgår Merleau-Ponty at betragte sproget som et arbitrært system af forskelle skabt af intet og af ingen, sådan som strukturalismen tenderer. Forholdet mellem indhold og udtryk er ikke arbitrært. Tværtimod er talen som kropslig gestus udtryk for, at der er en sammenhæng, eller rettere et sammenfald mellem tanke og tale.

Merleau-Ponty forstår den talte ytring analogt til den kropslige gestus (eller som en type kropslig gestus),³⁹ der bærer meningen i sig, "[...] je lis la colère dans le geste, le geste ne me *fait pas penser* à la colère, il est la colère elle-même."⁴⁰ Betydningen af gesterne er hverken rent konventionel eller rent naturlig; selv den mest fundamentale gestus, f.eks. den seksuelle, er formidlet af en kulturs konventioner. Betydningen af gester og derigennem af ytringer skabes gennem reciprocitet, idet min krop i den andens gester eller ytringer kender⁴¹ mine egne gester og ytringer. "Tout se passe comme si l'intention d'autrui habitait mon corps ou comme si mes intentions habitaient le sien."⁴² Konventionaliserede gester dannes gennem *sedimentering*⁴³ af tidligere gester og ytringer. Jeg skal senere gå mere i dybden med fremvækst og udvikling af ord og andre konventionaliserede udtryk.

Når vi tager et ord i vores mund, overfører vi ikke blot et begreb ved hjælp af et ord, der fungerer som begrebets klædning. Vi frembringer en mening, som den anden forstår med sin krop og sit intellekt. Hvert ord bærer på en mening, som ikke kan beskrives fyldestgørende gennem andre ord, men som udtrykker en manér (fr. *style*)⁴⁴ eller, for at sige det med Løgstrup (og Heidegger), en måde hvorpå sindet stemmes. Og hvert ord indeholder således på sin vis en reference til et præekspressivt lag i vores krop og bevidsthed, som vi ikke kan dele gennem ord.⁴⁵

Nu skulle indholdet af mit begreb *basis* være tydeligere. Det enkelte tegns basis dannes gennem sedimentering af gester og ytringer i den fylo- og ontogenetiske sproghistorie. Tegnenes basis er ikke ens, men fælles. Jeg forstår ikke det samme ved 'hest', som andre gør, men jeg vil i praksis udpege mange af de samme genstande og betydninger som 'hest'. Vi har således hver vores forståelse af de enkelte tegn, men de har en fælles grund, som er skabt i fylogenesens sedimentering. Bang og Døør har kaldt de to niveauer hhv. *social sense* og *individual meaning*.⁴⁶

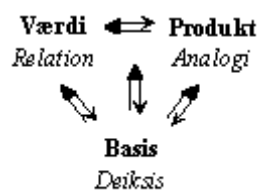
Det kendetegner al kommunikation, at den tager en eller anden form for fysisk udtryk. Saussure kalder dette udtryk for signifiant. Jeg foreslår, at vi erstatter dette begreb med *produkt*. Et produkt er kendetegnet ved, at det indgår i de menneskelige relationer og medskaber dem; det betyder noget, har en værdi i vores fælles verden, at vi siger noget. Desuden bliver det tydeligere, at der er tale om et resultat af menneskeligt arbejde, og, i og med at ethvert produkt er sluttilstanden af en proces, at producenten af en ytring ikke har den samme oplevelse af produktet som konsumenten⁴⁷.

Den *værdi*, tegnet har, er den plads, det har i systemet af relationer – altså i sprogsystemet. Jeg kalder det, Saussure kalder signifié, for værdi, så det fremgår, at alle tegn altid antager deres betydninger i relation til noget andet, bl.a. deres relation til

andre tegn. Når jeg i en ytring anvender ordet 'hingst', fremhæver jeg bl.a., at jeg taler om en hest, men *ikke* om en hoppe, et føl, en pony. Hvis et af disse ord ikke havde eksisteret, ville hingsts betydning have været bredere. Begrebet værdi fremhæver desuden, at vi 'værdsætter' alle tegn; vores ord er ikke neutrale, men indgår tværtimod i en konjunktur af vurderinger af vores verden. I vores kultur har hesten således i lang tid været central og livsnødvendig i mange sammenhænge. Det bærer vores ord 'hest' præg af, og det er således mere positivt ladet end f.eks. 'ulv', som tværtimod bærer en tung skygge af uhygge og frygt med sig. Et andet, mere konsekvensrigt eksempel er ordene arbejdsgiver og arbejdstager. I vores samfund har vi et købers arbejdsmarked. Det er dem, der køber arbejdet, der har magten. Derfor kalder vi dem arbejdsgivere, på trods af, at det jo er arbejderne, der giver deres arbejde til de såkaldte arbejdsgivere, der tager arbejderne arbejde mod betaling. Sproget er nogens.

Det fremgår af disse overvejelser, at den dialektiske sprogteori adskiller sig fra strukturalismen på samme måde, som en 'økologisk' økonomi adskiller sig fra en traditionel økonomi. Den strukturalistiske lingvistik er 'økonomisk', idet den ikke anerkender noget som væsentligt, der ligger udenfor systemet af indbyrdes definerede og definerende værdier, mens den dialektiske sprogteori er 'økologisk', idet den betragter den indbyrdes værdidefinering som snævert knyttet til værdiens udtryksform og til en psykisk, social og materiel basis.

Derved har jeg skitseret et dialektisk sprogtegn, der består af tre indbyrdes afhængige poler⁴⁸:

Figur 4. Det dialektiske sprogtegn

Jeg antyder i figuren, at hvert element er knyttet til hver sin funktion. Det betyder ikke, at elementerne ikke har en forbindelse til de andre funktioner. Det har de altid, men blot prototypisk mindre, end den angivne funktion har.

Bemærk de dialektiske pile, som antyder, hvor den historiske dominans ligger. Basis er, som navnet også antyder, det grundlæggende og historisk dominerende element. Basis har en dobbelt betydning af basis i marxsk forstand og af rekursbasis. Det er disse baser, der udpeges, og som betydningsdannelsen derved har rod i. Alle sproglige tegn har således i en eller anden form en deiktisk funktion. Tegnet fødes (i dette ords dobbelte betydning) af basis. Verden findes før sproget, og det er den, der udpeges og handles i. Basis er det, der skaber værdi og produkt og i en dialektisk proces befrugter dem. Bemærk desuden, at jeg med en dialektisk pil har markeret, at basis dialektisk determinerer relationen mellem produkt og værdi. F.eks. betyder vores 3000 år gamle logocentristiske metafysik (som jo er en del af vores rekursbasis) således, at vi har meget svært ved overhovedet at acceptere, at basis skulle have betydende indflydelse på sammenhængen mellem produkt og værdi (signifiant og signifié).

Et dialektisk tegn er en helhed af sine deiktiske, analogiske og relationelle funktioner.

Ethvert tegn har dem alle, men vægten ligger ikke ens i ethvert tegn. F.eks. er de kinesiske tegn for 'kvinde' (女) og 'barn' (子) oprindeligt tegnet deiktisk (tidligt 'kvinde'-tegn: 𡥉) og udviklingen af 'barn': 𡥉 𡥉 子)⁴⁹; men langsomt har de udviklet sig væk fra tegningen, som i dag er svær at ane (omend betydeligt lettere for kinesere end for vesterlændinge), og har samtidig fået en fastere konventionaliseret relationel funktion. Med tegnet for god (好), der består af tegnene for 'kvinde' og 'barn'⁵⁰, er der en klar relationel funktion, og samtidig er der i kraft af tegnets konstituenten bevaret en forbindelse til produkt og rekursbasis. Derved har tegnet tillige med en relationel både en analogisk og en deiktisk funktion, som dialektisk føder begrebet god (både i den talte og den skrevne form).

Det dialektiske tegnbegrebs dialektiske karakter gør det klart, at ingen tegn kan oversættes en-til-en fra et medie til et andet. Følger vi det kinesiske eksempel op, er det klart, at betydningen af det skrevne og det talte 'god' er forskellig, ligesom en fonetisk beskrivelse giver 'begrebet' en tredje betydning. Umiddelbart kan det se ud, som om denne 'uoversættelighed' ikke gælder mellem f.eks. tale og fonetisk skrift. Men ikke alene beskriver den fonetiske skrift blot nogle aspekter af den talte lyd (der mangler så væsentlige elementer som intonation, styrke, følelse osv. (de kan til dels udtrykkes med kursiv o. lign. og forskellige sætningstegn)), også alle de andre kropslige momenter (mimik, gestik) i det 'talte' sprog reduceres bort. Det dialektiske tegn er altså *ikke* arbitrært.

De tre funktioner fungerer som sagt i ethvert sprogligt tegn, blot kan der være mere opmærksomhed knyttet til de forskellige funktioner i forskellige ytringer og manifestationer af tegn. I det følgende undersøger jeg, hvordan mennesker med forskellige kommunikationsteknologier (og produkterne deraf) fremhæver forskellige træk ved tegnet, og hvorledes dette fremmer forskellige typer værdier og rekursbaser. Ved at gøre dette, uddyber jeg det her skitserede dialektiske tegnbegreb.

Kropslige kommunikationsteknologier

Derridas imponerende skitse af en dekonstruktion af fono- eller logocentrismen henter skriften ud af dens traditionelle position som sekundær, afledt, forfald, og generaliserer skriftbegrebet, så det fungerer som metafor for betydningsdannelse. Derved gøres tale til én manifestation af den generaliserede skrift, som én måde at sætte (sig) spor. Og derved bliver skriftsystemer, der tidligere blot er blevet betragtet som uudviklede eller strandede, interessante i kraft af deres specifikke måde at sætte spor, der (med-)fører til andre verdensanskuelser end fono- og logocentrismen⁵¹.

Men når det kommer til eksempler på betydningsdannelse, der ikke er manifesteret som tale eller skrift, er Derrida påfaldende tavs. Det sker kun den ene gang, jeg har citeret i (A), at andre betydningsdannelsessystemer tematiseres.

Derridas grammatologi er et opgør med dén vestlige nærværsmetafysiske tradition, der f.eks. hos Descartes gav sig udtryk i en tillid til muligheden af den totale selvgennemskuelse, og som satte fornuften, *logos*, som det højeste, i sidste ende som den uendelige fornuft, Guds fornuft. I stedet for (eller snarere integreret med) denne

fornuftstro vil Derrida med Freud sætte det ubevidste, drifterne, og for Derridas vedkommende dødsdriften: Længslen efter fraværet.⁵² Derved forbliver han på sin vis inden for en opfattelse af mennesket som et bevidsthedsvæsen, som *udspiller* alle sine livskampe inden for bevidsthedens eller åndens felt. Den 'anden del', kroppen, bliver således hos Derrida reduceret til den hånd, der nedskriver åndens bevidste og ubevidste spor.⁵³ Bemærk desuden, at Derrida, når han i citatet (A) skal give eksempler på fænomener, der kvalificerer som sprog (skrift) i den udvidede betydning, blot har ét kropsligt eksempel (bevægelse – og med god vilje handling og sansning) og mindst fem bevidsthedsfænomener.⁵⁴

Derrida vil nytænke forholdet mellem signifié og signifiant og mellem tale og skrift. I det første tilfælde magter han ikke at komme ud over idealismen, i den anden kommer han ikke tilstrækkeligt langt ud over den fonocentrisme, han selv kritiserer. Tale er kun en del, omend væsentlig, af den 0-middelbare produktion.⁵⁵

Idet jeg tager udgangspunkt i den oprindelige (i onto- og fylogenetisk forstand) kommunikationssituation, bliver det åbenbart (hvilket jeg nedenfor skal uddybe), at kroppen fungerer som integreret del af mediet for meddelelsen. Vi gestikulerer, mimer, rører, taler osv.⁵⁶ Udskillelsen af talen som privilegeret del af meddelelsen er således et uacceptabelt analytisk greb, som netop skyldes den fonocentrisme, som jo ifølge Derrida er et resultat af vores fonetiske skrift, og som Derrida så radikalt forsøger et opgør med. Vores fonetiske skrift har privilegeret talen, og derved underkendt resten af kroppens sproglige potentiale og aktuale. Her tænker Derrida altså ikke radikalt nok.⁵⁷

Kropslige kommunikationsteknologier

Udover talens sætningsform findes en lang række udtryksmidler, som kan udvikles til mere eller mindre konventionaliserede tegnsystemer. Således gestik, mimik, tone, rytme, styrke, proksemik (berøring og fysisk afstand/nærhed), positur og 'øjenkontakt'. Som det fremgår, er kroppen et komplekst kommunikationsredskab, som kan udvikles til endog særdeles præcise og fintmærkende konventionaliserede kommunikationssystemer (i vores fonocentriske kultur er talen i centrum for vores opmærksomhed; resten af kroppen 'opdages' specielt ved mangel på tale- eller høreevne). Således er døvesprog konventionaliseret gestik, mimeteater er mere eller mindre konventionaliseret eller bevidstgjort (og -gørende) mimik.

I protosamtalsituationen⁵⁸ er ytringen *konjunkturen* af alle disse dimensioner⁵⁹: *sætninger, gestik, mimik, tone, rytme, styrke, proksemik, positur og øjenkontakt*.⁶⁰ I det følgende karakteriserer jeg kort de enkelte dimensioner.

Sætninger forstår jeg som sammenhængende udtryk, der tillægges mening af producenten og som af andre sprogbrugere kan forstås som udtryk for en betydning.

Blandt det første, det nyfødte barn gør, er at skabe øjenkontakt med sine forældre. Denne grundlæggende kontaktform er på sin vis grundlaget for al senere kommunikation. I samtalen ("under fire øjne" (bemærk, at jeg ikke taler om synet i den objektive forstand, men om synet som vejen til den andens 'sjæl')) møder de samtalendes øjne hinanden som udtryk for accept, tegn på forståelse eller det modsatte.

Lang tid før barnet kan udtrykke ord, der kan forstås som ord i snæver forstand (men efter 'forklarlige' lyde som skrig, 'pludren', 'nyden' osv.) kan det udpege verden⁶¹ og

ledsage sin pegefinger med lyde, der gentages.⁶² Denne gestik udvikler sig gennem de første par år til udtryk, f.eks. for undren (skuldrene løftet, hænderne i skulderhøjde, håndfladerne vendt opad), og bliver til et meget udtryksfuldt apparat.⁶³ Som omtalt er døvesprog det bedste vestlige eksempel på gestisk kommunikationsteknologi (når bortses fra tungens gestik i talen), men naturligvis er vores gestik særdeles konventionaliseret, omend vi sjældent er os det bevidst (mest kendt er vinken farvel eller afværgende, trækken på skuldrene osv.). I mange (ikke-fonocentriske) kulturer, anvendes gestikken som en mere eller mindre bevidst konventionaliseret kommunikationsteknologi.⁶⁴

Mimik er ligesom gestikken en meget tidlig del af kontakten mellem barnet og dets forældre (m.fl.). Eksempler på mimiske ytringer (læseren bedes lægge ansigtet i de rette folder): 'Det ved jeg ikke', 'Jeg mener det ikke', 'Stop!', 'Hvor er du dejlig!', 'Du er dejlig' osv.

Positur, der er kroppens stilling, giver et ganske sikkert billede af den andens sindsstemning, f.eks. gal, imødekommende, usikker osv. Proksemik (berøring og fysisk nærhed/afstand) er en af de tidligste oplevelser af kommunikation, et barn oplever. Med proksemik vises blandt større børn og voksne siden bl.a. intimitet, frastødning osv.

Tone og styrke, eller intonation, er meget væsentlige dimensioner i samtalen (men som bekendt ikke (særligt) udtrykkelige i alfabetskriften). F.eks. sarkastisk, sørgmodig, munter, kærlig, vred osv. Vygotsky omtaler en samtale, Dostojevskij skal have overværet og refereret, hvor seks-syv personer alene med intonationsvariationer over ét ord, "vi ikke finder i et almindeligt leksikon" førte en samtale. "Så snart en tankes indre indhold kan gengives i intonationen, kan sproget forkortes tilsvarende, og en hel samtale kan forløbe måske alene ved hjælp af et enkelt ord."⁶⁵ Jakobson refererer en tidligere skuespiller fra Moskva, der var blevet bedt om at danne fyrré forskellige meddelelser af ordene *Segodnja večerom* ('I aften') ved at variere ordenes ekspressive farvning. Skuespilleren lavede en liste over godt fyrré forskellige emotionelle situationer og fremsagde ordene i hver af disse stemninger. Det var nu op til publikum at genkende stemningen alene ved hjælp af forandringer i den lydlige form. Jakobson bad i en anden forbindelse skuespilleren gentage eksperimentet. Skuespilleren lavede over halvtreds meddelelser, der svarede til forskellige stemninger, og indtalte dem til en båndoptager. De fleste af disse meddelelser blev korrekt og detaljeret udlagt af tilhørere fra Moskva. "May I add that all such emotive cues easily undergo linguistic analysis."⁶⁶

Rytme er en 'ekstra' dimension til alle de nævnte dimensioner. Rytme og gentagelse er rart. Det binder verden sammen til et overskueligt hele, der kan forstås og handles i. Disse grundlæggende menneskelige fænomener har fungeret som grundstenen i menneskelig kultur fra de tidligste tider.

Det er ikke alle dimensioner, der kan opfattes i alle samtalsituationer. Talerstolen skjuler en del af gestikken, afstanden til den bageste stolerække udvisker mimikken. I mørke ses mimikken og gestikken ikke, selv om den kan fornemmes gennem talen og talerens position. På byggepladsen opfattes anmodningen om at hente boremaskinen på trods af den øredøvende larm. Som sagt betyder dette ikke, at ytringen nødvendigvis bliver uforståelig, blot at den principielt er en anden.

Denne korte karakteristik skulle gerne have anskueliggjort, hvor mange fint

differentierede dimensioner den kropslige ytring består af, og hvor betydelig en indskrænkning det således er at tale om skrift versus tale. Knap 3000 år med en primært fonetisk skrift har betydet, at det er helt 'naturligt' for os fonocentrister, med Derridas udtryk, at lægge vægten udelukkende på talen.

Konventionalisering

Med udgangspunkt i Jakobson og Bang skal jeg i det følgende gøre mig nogle overvejelser over, hvad det egentlig vil sige, at tegn konventionaliseres, hvordan det sker og udvikles.

George Peter Murdock har gennemgået 1.072 ord for mor og far på forskellige sprog og spurgt, hvorfor der tilsyneladende er en tendens til, at sprog, der ikke er forbundet historisk, udvikler "similar words for father and mother on the basis of nursery forms"⁶⁷. Roman Jakobson beskæftiger sig med dette i sin artikel "Why "Mama" and "Papa"?". Han bemærker, at årsagen til, at M, N og ÷-konsonantklasserne ofte optræder ved ord for mor (i 55% af tilfældene mod 15% for far), ikke skal søges i Otto Jespersens "overtroiske" spekulationer over barnets "meningsløse" stavelser, som "arbitrært" er fortolket og undervist af voksne i børneværelser i alle lande, men derimod hænger sammen med den nasale mumlen, som er det eneste, barnet kan frembringe, når det, med læberne presset mod brystet, dier. Denne "madlyd" bliver siden, i Jakobsons fortolkning, til barnets udtryk for mad, mor eller andre ønsker.⁶⁸ Dette er et eksempel på analogi-funktionen i mit tegnbegreb.

Jørgen Chr. Bang er i færd med at udvikle Jakobsons erkendelse. Bangs tese er, at udviklingen af sprog og ord er nært knyttet til kroppen og omgivelserne, og at denne tilknytning er bevaret og udvikles gennem onto- og fylogenesen. Udviklingen kan rekonstrueres, fordi udgangspunkterne for ordene er bevaret i mange af de ord, vi kender idag. Udførelsen af en sådan sproglig arkæologi kræver en anden teori om sprog og ord end strukturalismens, og den kræver langt større følsomhed overfor vores eget sprog, krop, historie og bevidsthed.

Bang tager udgangspunkt i en række af vores grundord og undersøger, hvordan de forholder sig til en række af menneskenes nære livsbetingelser. Derved finder han en række grundlæggende kvaliteter ved forskellige lyde. I sin undersøgelse af 'M' kommer Bang frem til en konklusion, der ligner Jakobsons, men han stopper ikke der. M har en kropsnær kvalitet (udtales med lukkede læber, stemme, åben næse og fri tunge), som anvendes i betegnelser for 'mor', 'mad', 'mig', 'med', 'kom' osv. Lyden kan laves, mens barnet sutter, bruges som nydelyd og ved tilkendegivelse af tilfredshed med (bl.a.) mad. 'M' kommer altså til at fungere som prototypen på det, der er rart at have inden for kroppens rækkevidde og på det, der opfattes som en del af mig selv. I videre betydning kommer 'M' så til at betyde det, der er saMMen Med Mig. Som det ses går kvaliteten af M som det nære, det familiefælles med over ved skabelsen af nye ord, der i sådanne tilfælde dannes og udvikles videre gennem kombination af lyddelenes kvaliteter, som en art rebusser. F.eks. kan 'sammen' være skabt som en rebus af S, der ifølge Bang har kvalitet af forbindende, og M, det nære. K-kvaliteten er den fjernende (jf. runetegnet for k: 'k', der ligner en boomerang eller en kastestav) udvendiggørende (jf. kigge) og kombineret med M bliver den til det fjernende mod det mig nære: KoM. Bevarelsen af netop disse kvaliteter frem for helt andre er ikke tilfældig, men hænger sammen med, at vi opfatter lydenes kvaliteter som væsentlige for meningsindholdet i ordene, vi udvikler vores ord

gennem *analogi*.

I sine undersøgelser er Bang specielt opmærksom på småordene. Således viser det sig, at pronominerne er opbygget systematisk bl.a. efter et nærhedsprincip, hvor M, som jeg har beskrevet, karakteriserer det mig nære, i MiN det helt nære og i MiT det fjernere, mens D-kvaliteten (Din, Dit) karakteriserer den anden, den der peges på med munden (åbne læber, tunge fremme, pegende udad)⁶⁹. Derved fungerer talen *deiktisk*.

Udredninger, som dem jeg er kommet med ovenfor, er ikke udtømmende, og de kan ikke blive andet end antydninger af de virkelige sammenhænge. Naturligvis er anvendelsen af lydene langt fra konsekvent. Der spiller mange (dialektiske) faktorer ind, når ordene dannes, bruges og ændres.⁷⁰ At de 'samme begreber'⁷¹ siges anderledes på andre sprog, er ikke et argument imod mine og Bangs. For det første er der, som vi så med Roman Jakobson, en lang række almenmenneskelige lyd kvaliteter med fælles betydningsindhold, og for det andet er der ikke blot én mulig udvikling eller ét aspekt, der kan lægges vægt på ved formulering af en mening. Nogle har lagt vægten på det fælles og har derfor udviklet ord som netop 'fælles' af fæ (oldnordisk: fehu), mens andre har lagt vægten på det relationelle mellem det individuelle og derfor udviklet ord som 'penge' af pecus (som har samme indoeuropæiske rod som fehu).⁷² Kritikere vil fremhæve, at sproget udvikles, og at det er forskellene, der er det betydningsdannende: "Denn ohne Unterscheidungen gibt es keine Bestimmungen"⁷³. Men på dette centrale punkt tager strukturalister, poststrukturalister (bl.a. Derrida) og moderne kommunikationsteoretikere som Bateson, Luhmann og den citerede Bolz for mig at se fejl. Også det blivende er bærer af betydningen. *Det handler om at se ligheder, særheder og forskelle i en dialektisk forståelsesramme.*⁷⁴

Forskellene, eller relationerne, som jeg foretrækker at kalde fænomenet, da det medinddrager den basale lighed, betydningerne trækker på, har Bang bl.a. behandlet i sin *Flexiver som Relatorer*, hvor han arbejder med det danske fleksivsystem. Heri viser han, hvorledes alle fleksiver kan beskrives vha. et firekategorisystem, der består af lydsegmenterne Å, N, D og S. Hver kategori dækker over et stort område af distinkte lyde, som kunne kaldes allomorfer, men som Bang redegør for er kontekstbetingede variationer af samme fleksivfonem.⁷⁵ Den enkelte konkrete udtale af et fleksiv kan altså variere efter kontekstens krav og dialekt, æstetik osv., blot fleksivet ligger inden for lydområdet. Derved er fleksiverne et system, som er konventionaliseret i fire lydsegmentkategorier, der er defineret ved deres interne (inter), indbyrdes (intra) og eksterne (extra) *relationer*.⁷⁶

Skriftlige kommunikationsteknologier

Jeg kalder skrift, tegninger osv. primitiv middelbar (se figur 1) produktion af ytringer for på den ene side at fremhæve, at der anvendes ét (primitiv af lat.: *primus*, et, første) middel til produktionen af ytringen, f.eks. en træpind, en blyant eller en finger, og på den anden side, at ytringsprocessen har ét niveau: Konsumenten ser sporet af den bevægelse, producenten har udført.

Som jeg omtalte ovenfor, er der tradition for at kategorisere skriftsystemerne i

piktografiske, ideografiske og fonetiske.⁷⁷ Kategoriseringen er blevet kritiseret fra forskellige sider, bl.a. fordi idealtyperne ikke er fundet i ren form, fordi de enkelte tegn i skriftsystemerne ofte fungerer som alle tre typer samtidig, og fordi meget tyder på, at skrifternes genealogi ikke nødvendigvis går fra konkret afbildning mod større abstrakthed. Jeg vil derfor i det følgende tage udgangspunkt i en kategorisering, der er mere i overensstemmelse med de materielle omstændigheder, og som i terminologien udtrykker de sociologiske og ideologiske kendetegn ved de skrifthistoriske dannelser.

Nedenfor har jeg skematisk opstillet en skrifthistorie, som den ser ud fra mit vestligt funderede synspunkt. Jeg har som født ind i en tradition, der anvender alfabetetskriften, en intim og ubevidst forståelse af mange facetter af alfabetetskriften, som ikke træder frem umiddelbart eller tematiseres i indlæring og studie af alfabetet. Derigennem har jeg lettere tilgang til skrifter, der så at sige er indskrevet i alfabetets historie, hvorfor jeg primært henter mit materiale herfra. Det sker dog uden at afholde mig fra at give eksempler også fra andre kulturer, når det belyser ellers dunkle aspekter af skriftteknologien.

Hver enkelt epoke i skrifthistorien fungerer også som kategori i de senere epokers systemer. Der er med andre ord stadig f.eks. mindemærker i vores kultur. Som det fremgår er min kategorisering mere bestemt af, hvilke sociale og ideologiske funktioner, skriften har og får, end af, hvordan tegnene ser ud. Skemaet må kun betragtes som en indledende skitse: De forskellige kategorier har fungeret forskelligt i forskellige samfund til forskellige tider. I den grundigere gennemgang fremtræder nogle af de geografiske og tidsmæssige forskelle forhåbentlig tydeligere.

Til hver kategori har jeg fremhævet en funktion, der er dominerende i den pågældende kategori. Mindemærker fungerer således primært deiktisk, men har naturligvis også både analogiske og relationelle funktioner.

Kategori/epoke	Karakteristik	Eksempler	Socio- og ideologik
Mindemærker <i>Deiksis</i>	Anvendes til støtte af genealogi, fortælling, ejendomsforhold osv.	Huskestave mm., hulemalerier.	Små stammer. Normadekulturer.
Vareudveksling <i>Relation</i>	Som repræsentation af varer, ting osv.	Tidlig kileskrift.	Agerbrug, småkapitalisme, bureaukrati, stat. Opdeling i verdslig, gejstlig, folkelig.
Verbalsproglig <i>Deiksis og analogi</i>	Tegn for ord, sætninger, ting, lyde, handlinger, kropsudtryk.	Kileskrift, hieroglyffer, kinesisk skrift, runerne.	Nationalstat. Jura, skole, sandhed, nedskreven litteratur, teoretisk videnskab. Bøger. Linearitet.
Fonetisk <i>Relation og analogi</i>	Tegn for lyde.	Runerne, hebraisk, græsk alfabet, latinsk	Fonocentrisme. Logocentrisme. Aristotelisk ('dekontekstualiseret') logik.

Figur 5. En skriftteknologigenealogi

Mindemærker

Som det fremgår af figur 1 ([se her](#)) skelner jeg mellem kropslighed og skriftlighed ved anvendelsen af fysiske redskaber. Derfor tager jeg i min skitse af skrifthistorien udgangspunkt allerede i de første anvendelser af fysiske redskaber til støtte af hukommelsen. Sådanne redskaber anvendes (og anvendtes) i alle kendte kulturer. Jeg kalder de mærker, der sættes med eller i de fysiske redskaber for *mindemærker*.⁷⁸

De hulemalerier og tegninger i ben og andre materialer, der kendetegner alle menneskelige samfund, og som kendes helt tilbage fra 20-25.000 år f.Kr. (og i Danmark fra jægerstenalderen), kan have haft rent dekorative formål, men mere sandsynligt er det, at de har fungeret i religiøse og historiske sammenhænge, som mindemærker til genealogierne og gudfortællingerne og som manifestation af de gode jagthistorier. Motiverne er varierede: Mennesker i færd med alle mulige handlinger, dyr, geometriske figurer osv. Fra mange samfund kendes også andre, mere abstrakte mindemærker i form af huskestave med mindemærker indridsede eller -tegnede, snore med knuder osv. Makondefolket anvendte således (og anvender måske endnu) en 'knudestav' til at huske begivenheder og tidspunkter. En makondemand kunne f.eks. vise sin kone staven med elleve knuder på og fortælle hende, at den første knude var i dag, mens den anden knude var i morgen, hvor han ville begive sig på rejse. De følgende knuder var de følgende dage, hvor han nåede frem den sjette dag, vendte om den syvende og nåede hjem ved den sidste knude, den elvte, hvor maden skulle stå parat. Andre huskeredskaber kan anvendes til at markere, hvem der ejer hvad i landsbyen, som støtte i og anskueliggørelse af fortællinger osv.⁷⁹

Disse redskaber og hukommelsen konstituerer den tradition, der kan bevare endog særdeles højtudviklede samfund, hvor traditionen videreføres gennem efterligning og gentagelse af handlinger, ordsprog, myter osv. I disse samfund er den livskundskab og den viden om omgivelserne, vejret osv., som ordsprog, talemåder og mindemærker indeholder og indikerer, en væsentlig måde at bevare og videregive den oparbejdede viden fra generation til generation.⁸⁰ Fra middelalderens germanske sprogområde er der således optalt op mod 50.000 ordsprog.⁸¹

Vareudveksling

Vores alfabetiske skriftsystem nedstammer fra de egyptiske hieroglyffer, og det vil derfor være mest interessant for os at kende til deres historie, både fordi den åbner for dybere forståelse af os selv og vores egen kultur, men også simpelt hen fordi den er lettere at indleve sig i. Vi har i vores kulturelle rekursbasis overleverede spor af den hieroglyfiske skriftkultur og derfor en (mere eller mindre) ubevidst forståelse af den og dermed lettere tilgang til den. Desværre kender jeg ikke til nogen velfunderede teorier om hieroglyfskrifternes tidligste historie. Derimod har franskmanden Denise Schmandt-Besserat udviklet en spændende teori om de mesopotamiske kileskrifters genese. Jeg antager, at denne genealogi kan kaste lys over hieroglyfskrifternes dunkle fortid.

De tidligste kendte kileskrifttavler er fra omkring 3100 f.Kr. Der knytter sig et par interessante spørgsmål til indskrifterne. For det første er de skrevet på ler, som nok var et meget udbredt materiale i området, men som ikke umiddelbart virker særlig praktisk som skrivemateriale. Leret skal gøres klar tæt på indskrivningstidspunktet, være blødt uden at være for blødt, og det skal tørre efter endt indskrivning. Desuden er ler ganske tungt og pladskrævende. Mange andre materialer kunne være anvendt (ben, potteskår, skind osv. – som alle fandtes i Mesopotamien og som er blevet anvendt som skrivemateriale andre steder).⁸² Og for det andet er de 'piktografiske' tegn eller billedtegnene i de tidligste indskrifter forholdsmæssigt i undertal i forhold til 'abstrakte' tegn. De abstrakte tegns betydning har for en dels vedkommende kunnet tydes, fordi assyriologer har sporet dem frem til tegn i senere indskrifter, der var tydet. Disse tegn er i mange tilfælde begreber, der kan formodes at være varer: Lam, metal, øl, brød osv. De traditionelle teorier om kileskrifterne siger, i overensstemmelse med den hævdvundne tese, at de tidlige tavler, der antyder, at der var et stabilt skriftsystem, er et udtryk for et trin efter et oprindeligt piktografisk baseret skriftsystem. Schmandt-Besserat sår tvivl om denne teoris rigtighed.

I artikelen: "Clay Tokens as Forerunners of Writing: The Linguistic Significance" forklarer Schmandt-Besserat sammen med Elisabeth Feldbusch, at der fra tiden efter agerbrugets opståen i Mesopotamien (omkring 8000 f.Kr.) er fundet nogle små 1 til 3 cm store lerstykker i geometriske former som kugler, kegler, cylindre mm. Nogle med indridsede eller -trykte mærker. Schmandt-Besserat kalder disse lerstykker for mærker (*tokens*). Mærkerne er blevet antaget for spillemærker eller amuletter, men Schmandt-Besserat og Feldbusch mener derimod, de i begyndelsen har fungeret som raffinerede tællehjælpemidler (som sådan skulle de være en udvikling af småsten).⁸³ Schmandt-Besserat og Feldbusch antager nemlig, at agrikulturens dannelse førte til et behov for "[...] a practical system of information storage and retrieval."⁸⁴ der kunne håndtere administration af varer. I denne form forestiller de sig, at mærkerne tillige har kunnet fungere som egentlige kommunikationsmedier.⁸⁵

Fra tiden omkring 3350 f.Kr. og senere er der fundet mere komplekse mærker (almindelige mærker med nye indskrifter, nye geometriske former, mærker formet som dyr osv.), der var mindre geografisk distribueret og oftest holdt adskilt fra de almindelige mærker, der fortsat var i brug. De nye mærker fandt ifølge Schmandt-Besserat og Feldbusch anvendelse i værksteder, mens de almindelige var blevet anvendt i "[...] the socio economic context of animal pens and granaries [...]"⁸⁶. Dette får dem til at slå fast:

The widely expanded use of complex tokens with the first occurrence of monumental architecture is probably not mere coincidence. This change in the token system can be related to state formation and the expansion and increased efficiency of the bureaucracy needed, not only for the management of agricultural produce (for example), but for the implementation of a coercive redistributive economy, one involving taxes.⁸⁷

Fra tiden omkring 3300-3250 f.Kr.⁸⁸ er der fundet mærker, der er indkapslet i 'lerkonvolutter': små, hule kugler omkring 5-7 cm i diameter. På disse konvolutter er der

ofte indtrykt noget, Schmandt-Besserat og Feldbusch formoder, er officielle segl, så konvolutten kunne fungere som "a legal, binding, unalterable contract."⁸⁹ De begreber Schmandt-Besserat og Feldbusch anvender (og som vel mere angiver en nutidig end en datidig opfattelse af fænomenet), giver en antydning af, hvad der er tale om af dialektisk forbunden sociologisk og kommunikationsteknologisk udvikling. De simple tælleredskeer, der fungerede som repræsentanter for varer, arbejdskraft osv., var væsentlige brikker i det samfund, der udviklede sig til det, der af en sovjetisk assyriolog er blevet kaldt "one of the worst totalitarian regimes known to history"⁹⁰. Skriften, staten og juraen følges ad.⁹¹ I denne form fungerer skriften altså som relationsudtryk i en vareproduktions- og -udvekslingssammenhæng.

For at få adgang til de indpakkede mærker var det nødvendigt at smadre konvolutten. Denne uhensigtsmæssige praksis blev dog snart afløst af den nyskabelse, der førte til skrift i snæver forstand. Man begyndte at indridse udenpå, hvilke mærker der var indeni konvolutten. Derved blev mærkerne overflødige, hvilket snart førte til, at de blev udeladt og konvolutten erstattet af en håndformet lerplade, hvorpå tegnene blev indridset. Disse tegn blev hurtigt standardiseret til det, der udgør tidlige stadier i kileskriftens efterfølgende udvikling.⁹² Derved er der givet et svar på spørgsmålene om skrivematerialet og den abstrakte form af de tidlige tegn.

De fornyede morfologiske muligheder blev snart afprøvet, og en lang række piktografiske tegn blev indført i systemet. Jeg formoder, at mange af disse piktogrammer har fungeret som mindemærker i andre forbindelser tidligere. Men grundlaget for kileskriftsystemet er altså (overvejende) abstrakte (relationelle) tegn – og ikke piktogrammer, som den traditionelle teori lyder.

Denne rudimentære udgave af den senere kileskrift havde henvend 600 år foran sig, før den blev anvendt som verbalsproglig repræsentation. Fra vareudvekslingsperioden kendes et stort antal lister over varer, der blev sendt, modtaget, betalt osv. og over arbejdere, militær, slaver osv., "all elements in an administrative system of great complexity [...] The aim was clearly the establishment of clear routines and standardized behaviour - in the best tradition of Max Weber"⁹³

I Ægypten formodes de første landbrugssamfund at være opstået i tiden omkring 5000 f.Kr. Fra denne tid kendes både keramisk håndværk, husdyrhold og agerbrug. Samfundene var formentlig organiseret som egalitære småstammer. I løbet af de næste 2000 år udvikledes et centraliseret statsamfund med en gejstlig overklasse, der administrerede det store rige langs Nilen. Som sagt kender jeg ikke de tidlige ægyptiske hieroglyffers forhistorie, men på tidspunktet for de første kendte hieroglyffer var der allerede etableret et statsapparat af en type, der lignede det mesopotamiske. Det er naturligvis ikke sikkert, at hieroglyfferne som kileskrifterne er udviklet fra tælleredskeer over vareudvekslingsredskaber, men de første kendte hieroglyfskrifter fungerede i en kontekst, der var præget af et gejstligt økonomisk bureaukrati, og jeg vil derfor arbejde ud fra den hypotese, at hieroglyfskrifterne er dannet i dialektisk samspil med en kapitalistisk bureaukratisk gejstlighed⁹⁴.

Således formoder jeg, at de ægyptiske hieroglyffers embryogenealogi bestod i en systematisering af optælling af varer og ejendom. Denne systematisering muliggjorde

stadig større administrative enheder, hvilket efterhånden udvikledes til egentlige byer, dannet omkring templer og med en gejstlig overklasse. Denne overklasse var i stand til at administrere et stort område, som det var tilfældet i Mesopotamien⁹⁵.

Verbalsproglig skrift

De tidligste af de skriftsystemer, som traditionelle skrifthistorier regner for de udviklingshistorisk første, og som Derrida kalder skrift i snæver forstand, opstår omkring 3100 f.Kr. i Mesopotamien og Ægypten. Disse skrifter var formentlig fra begyndelsen (fra de blev anvendt i andre sammenhænge end de vareudvekslingsmæssige) et system af krops- eller handlingstegn, tingstegn, begrebstegn og af fonetiske tegn – ofte fungerede det samme tegn i flere af disse kategorier.⁹⁶ Mens det mesopotamiske system snart udviklede sig fra arbitrære relationelle og analoge og deiktiske tegn til kiletegn, der kan opfattes som arbitrære, bevarede de ægyptiske tegn klare indikationer af sammenhængen med en betegnet verden.

Derrida ser udviklingen fra ulineær skrift i form f.eks. af mindemærker ('pluri-dimensionale' skrifter) til lineær skrift i form af tegn skrevet i rækker, som et frugtbart klassifikationsprincip.⁹⁷ Netop lineariseringen fører en lang række konsekvenser med sig for sprog og historie. Vores deraf følgende 'vulgære' og 'verdslige' tidsbegreb (homogent, nutidscentreret og kontinuert lineært eller cirkulært) har ført til en tilsvarende forståelse af historien som lineær (eller cirkulær). Derrida mener ligefrem, at lineariteten kan være forudsætningen for et historiebegreb overhovedet. Jeg anvender ikke direkte et sådant klassifikationsprincip, men behandler tanken om linearisering og en eventuel opløsning af den i afhandlingens sidste del ([se her](#)).

Alle kulturer har et behov for at samle viden om den omgivende verden; alle forsøger at opstille sammenhængende systemer af kendsgerninger, som tilsammen udgør hele verdens visdom.⁹⁸ Dette behov kan sættes i system med en skriftteknologi. Skrift fandt både i Mesopotamien og i Ægypten i tiden efter 3000 f.Kr. sin betydeligste anvendelse i bureaukratiet i forbindelse med lister over varer, personer, love osv.⁹⁹ Næsten fra begyndelsen viste det sig, at der fandtes mange flere anvendelser for lister, end dem bureaukratiet umiddelbart medførte. Fra tiden omkring år 3000 f.Kr. kendes de første mesopotamiske lister over embedsmænd, dyr, blomster, træer, klæder, varsler osv. De var opdelt i kategorier af samme type som skriftens determinatorer og derefter f.eks. for embedsmændenes vedkommende efter deres position i hierarkiet. Lister har tilsyneladende opfyldt et behov for at skabe et ordnet og systematisk billede af verden og, som det udtrykkes i en tidlig ægyptisk tekst, at nedskrive alt, hvad der er i verden: "Beginning of the teaching for clearing the mind, for instruction of the ignorant and for learning all things that exist."¹⁰⁰

Sådanne lister over verdens ting opnår status af sandhedslistes; man kan henvise til i diskussionen af verdens sammenhæng. Derved kan teksten betragtes som en neutral og upersonlig autoritet, som kan gives den rette tolkning af gejstligheden, hvad enten den er kirkelig eller videnskabelig. Vi ser altså en fornyet udformning af kernemodsætningen *autoritet*¹⁰¹.

Skriften har altså helt fra denne begyndelse hvilet på systematisering af magi, på gejstlighedens opbyggelse af et privilegeret materiale, der måtte hemmeligholdes, så

uindviede ikke kunne få adgang til det, og så det kunne fungere som legitimering af de gejstliges magt.

Fonetisk skrift

Henimod midten af det andet årtusind f.Kr. var hieroglyfferne stadig en hemmelig og hellig kunst, som de skriftkyndige forsøgte at holde for sig selv.¹⁰² På denne tid udviklede en række folk forskellige hovedsageligt fonetiske skriftsystemer på baggrund af de ægyptiske tegn. I de ægyptiske skriftsystemer indgik der næsten fra begyndelsen et antal (ca. 24-28) tegn, heriblandt også vokaler, der var tilstrækkelige til at give en adækvat fonetisk repræsentation af sprogets lyde. Dette 'alfabet' kaldes ofte det ægyptiske alfabet. Tegnene blev hovedsageligt anvendt i fremmede navne og ord. I de nye skriftsystemer blev ideen om fonetisk beskrivelse af sproget radikaliseret, således at de fonetiske tegn blev de eneste tegn i systemerne. Hvorvidt der var tale om egentlige alfabeter i f.eks. de tidlige semitiske skriftsystemer eller om stavelsesskrifter, hvor flere stavelser blev repræsenteret med ét tegn (f.eks. et tegn for ko, ka, ke osv.) skal jeg ikke diskutere her. Men jeg formoder, at der stadig var tale om gejstlige redskaber i de semitiske skrifter. En måde at bevare skriften på de fås hænder kan have været udeladelse af vokalerne. En sådan udeladelse gjorde skriften sværere at tyde for uindviede (vokalerne kunne siden i de hebraiske efterkommere til de semitiske alfabeter repræsenteres med et sindrigt system af prikker).¹⁰³ Det fønikiske alfabet, som kaldes oprindelsen til alle senere alfabeter, blev anvendt i den store handelskultur, fønikerne opbyggede omkring begyndelsen af første årtusind f.Kr. Fønikerne har haft brug for et kommunikationsmiddel, som var let og hurtigt at anvende i den merkantile kommunikation.

Både de græske, de hebræiske og runealfabetet nedstammer fra det fønikiske alfabet, der bestod af konsonantlyde (eller fællestegn for stavelser). Fælles for disse alfabeter er, at tegnene havde navne, hvori første lyd udgjorde tegnets lyd i skriften. Navnene har formentlig i det hebræiske og runealfabetet fungeret som kulturbærere, idet de har udtrykt grundlæggende og livsnødvendige fænomener. Bang arbejder i sine runestudier med en hypotese om, at futharken opstillet, som den er flere steder, i tre rækker beskriver tre kategorier: krop, steder og guder, med hver tre elementer. Stedsangivelserne kan således være en overlevering af steder, hvor futharken oprindeligt blev dannet, og hvor futharkens folk havde deres fælles samlings- eller udgangspunkt.

I de græske alfabeter er navnene lydligt overtaget fra fønikisk og derfor uden betydning på græsk, mens navnene helt er udeladt i de latinske skrifter.

Abstraktionen blev netop et væsenstræk ved disse [græske og latinske] alfabeters grammatologi: med dannelsen af det græske alfabet gled tegnenes ikonografiske analogimindelser i glemmebogen, og tegnenes sociale brug og indlæring kom i dominerende grad til at bero på institutionaliseret, konventionaliseret orto-grafi. [...] [Futharken er altså] efter min mening en historisk innovation til "højere niveau" uden så meget tab af væsentlige, traditionelle skriftkvaliteter som den mere brutale klassiske alfabetdannelse.¹⁰⁴

Grækerne gør skriften verdslig, genindfører vokalerne, formentlig med inspiration fra de ægyptiske hieroglyfiske lydtegn, og gør den verdslige anvendelse af skriften til det almindelige. Denne udbredelse til den besiddende del af folket fører samtidig til glemsel af den gejstlige visdom. Runerne skabes derimod af germanske folk (måske i egnene nordøst for sortehavet), som bevarer skriftens magiske potentiale og samtidig gør den alment tilgængelig, vha. vokaler, navne med relation til de typiske livserfaringer og huskeremser (formentlig uden dog at åbenbare de inderste hemmeligheder).

Hvad skyldes fonocentrismen?

Derrida karakteriserede den vestlige tænkning som fono- og derfor logocentrisk. En sådan karakteristik gælder naturligvis ikke generelt og fuldstændigt, hvilket alene muligheden af at tænke en anden tænkning indefra den vestlige tradition viser¹⁰⁵, men den fungerer som (historisk dominerende) pol i den dialektiske udvikling af tænkningen. Derrida antyder, som jeg har vist ([Her](#)), at den vestlige verdens fonocentrisme skyldes den fonetiske skrift. Derridas abstrakte karakteristik kan forekomme som et postulat (som tilsyneladende mere bygger på et kendskab til den vestlige filosofi end til psykologiske undersøgelser af den fonetiske skrifts konsekvenser for tænkning og sprog), idet den snarere fungerer som udgangspunkt for *De la grammatologie* end som konklusion på den. Men postulatets psykologiske forudsætninger kan findes i undersøgelser af den sovjetiske psykolog Lev S. Vygotsky, som i sin *Sprog og Tænkning* gennem en modstilling med tale (i dialoger) og indre tale beskriver en række karakteristika ved den fonetiske skrift. Vygotsky opfatter sin socialpsykologiske forskning som et politisk projekt og tager i modsætning til Freud udgangspunkt i den sociale handling, når han skal beskrive det individuelle indre. Vygotsky anvender i sin forskning en metode, der udfra et historisk-materialistisk synspunkt undersøger den genetiske udvikling af sprog og tænkning. Målet for Vygotsky er at se de processer, han undersøger, i deres dialektiske helhed.

Vygotsky betragter tale som middel til socialt samvær; det samme gælder naturligvis skriftsproget. Men skriftsproget skabes uden for dialogsituationen i en form for monolog, hvilket skaber en helt ny situation. "Skriftsprogets udfoldelse forudsætter i en vis forstand et principielt nyt forhold til situationen, et mere uafhængigt, et friere forhold."¹⁰⁶ Denne nye situation vanskeliggøres af, at forholdet til den fysiske meddelelse også bliver et andet, idet "[...] skriftsproget i selv sin minimale udvikling [forudsætter] en høj abstraktionsgrad. Det er et sprog, der mangler hele den lydlige del: det musikalske, intonationen, ekspressivitet. Det er et sprog i tanken og forestillingen, men et sprog, der er totalt befriet for et af det talte sprogs primære karakteristika – den materielle lyd."¹⁰⁷

I sin undersøgelse af begrebsdannelse hos børn kommer Vygotsky frem til, at "[...] kommunikation forudsætter generalisering og udvikling af ordbetydningerne, dvs. generalisering gøres mulig i takt med kommunikationsudviklingen."¹⁰⁸ Børn lærer altså i takt med sproget at abstrahere fra enkeltgenstande i verden, således at flere genstande kan betragtes under ét på baggrund af fællestræk ved enkeltgenstandene. Men med skriften kræves en helt ny form for abstraktion, der ikke blot reproducerer abstraktionsprocessen fra tillæringen af det talte sprog.¹⁰⁹ "Op til skolealderen har barnet nået et temmelig højt abstraktionsniveau i henseende til objekternes verden ved

hjælp af det talte sprog. Og nu stilles det overfor en ny opgave: det skal abstrahere fra sit sprogs materiale, og gå over til et abstrakt sprog – et sprog, der ikke betjener sig af ord, men forestillinger om ord. [...] Skriftsproget kræver altså en dobbelt abstraktion: der må abstraheres både fra det givne sprogs lydlige side og fra samtalepartneren."¹¹⁰

At skrive er således ifølge Vygotsky ikke blot en teknik, der skal læres og appliceres på det talte sprog i form af en oversættelse af talen til skrifttegn. At skrive fonetisk skrift er fra grunden og grundlæggende en ny måde at forme kommunikationen på kognitivt og fysisk, "[...] hvor det tidligere udviklede talte sprogs psykologiske system omstruktureres."¹¹¹

Til forskel fra talen, som flyder *uvilkårligt*, skal barnet handle *vilkårligt*¹¹² i skrivningen. Den teknik, skriften hviler på, bygger på artikulation af enkeltlyde. En sådan teknik er ikke så ligetil for barnet. "Hvis man under et forsøg beder det lille barn om at frembringe en eller anden lydcombination f.eks. »sk«, vil det ikke gøre det, fordi den slags vilkårlig artikulation volder det vanskeligheder, men i ordet »Moskva« udtaler det de samme lyde frit og uvilkårligt. [...] *Altså kan barnet udtale en given lyd, men det kan ikke udtale den vilkårligt.*"¹¹³ Men en sådan analyse af ordene er nødvendig for at kunne skrive de fonetiske tegn. Bogstaveringen hviler altså på en proces, hvor barnet træder ud af den umiddelbare talesituation og betragter sine egne ord som objekter, der kan deles op i enkelte lyde, som igen kan repræsenteres med tegn. I kraft af denne abstraktion fra den umiddelbare situation bliver skriften langt mere bevidst end talen.¹¹⁴

Foruden den vilkårlige tilgang til skriften skal barnet tillige abstrahere fra den givne situation for at kunne forme sin meddelelse, så læseren forstår den uden barnets uddybning. Barnet skal gengive de betingelser, der i dialogen er underforstået, det skal uddybe sin ytring tilstrækkeligt til, at konteksten for meddelelsen kan begribes af læseren. Denne monologform er ny for barnet, der allerede kender til en anden monologform, nemlig den indre tale, som barnet ifølge Vygotsky har udviklet via egocentrisk tale (tale til eller med sig selv): "Overgangen fra maksimalt reduceret tale dvs. tale for sig selv, til maksimalt detaljeret skriftsprog, dvs. sprog henvendt til andre, kræver de mest komplicerede operationer af et barn, idet det vilkårligt skal opbygge meningsfulde enheder."¹¹⁵

Resultatet af den fylogenetiske dannelse og den ontogenetiske indoptagelse af den fonetiske skrift er altså et erkendelsesmæssigt skred. Med karakteristikken af skriftens betydning for tænkningen bliver Derridas bestemmelse af den vestlige tænkning som logocentrisk lettere at forstå. Den bevidste opmærksomhed på udformningen af meddelelsen, som Vygotsky viser adskiller den fonetiske skrift fra talen, har ført til, at det, der kan udtrykkes entydigt med skrevne ord¹¹⁶, er blevet betragtet som den eneste vej til erkendelse. Den logocentriske metafysik "a toujours assigné au logos l'origine de la vérité en général : l'histoire de la vérité, de la vérité de la vérité [...]"¹¹⁷

Da logocentrismen er forårsaget af den fonetiske skrifts abstraktion fra det abstraherede begreb, kan Derrida tale om fonocentrisme som synonym for logocentrisme. Logocentrismens betoning af det rationelle har hos filosoffer siden Nietzsche været kilde til sønderlemmende kritik, som er mundet ud i forsøg på at nedrive de systemer, der mente at kunne forklare vores verden og vores begreber om sandhed og godt og ondt som formålsrettede eller skabt af Gud. Derrida indskrives sig i denne

tradition, og med påvirkning fra Freud betoner han det ubevidste, drifterne, længslen efter det fraværende. Jeg selv tager, som det er kommet til udtryk tidligere, udgangspunkt i en erkendelse af betydningens forudsætning af kroppen, med alt hvad det medfører af uklarhed, der kan begrundes i meningens basis i kroppens handlen i og omgang med verden og mennesker.

Vores fælles erkendelse er således, at vi i kraft af en blindhed, som Derrida og jeg mener bl.a. bunder i vores fonetiske skriftsystem, i vores tænkning og videnskab har glemte væsentlige sider af den menneskelige tænkning og eksistens basis. De sider, der har været skjult for os og vores forgængere, kan drages frem i lyset. Men det betyder ikke, at vi blot kan forkaste vores traditions tænkeformer og fordomme. Kommunikationsteknologiernes betydning for samfund og erkendelse er en pol i de dialektiske sammenhænge, og den udgør derfor nogle forudsætninger for vores tænkning og handlen, som vi ikke uden videre er opmærksomme på. Den dialektiske sprogteori handler bl.a. om at gøre sig sådanne forudsætninger klart, så vi med teorien bedre bliver i stand til at beskrive, hvilke faktorer der spiller ind i vores og andres handlinger og tænkning.

Trykpresse

Den produktion af ytringer, hvor den formning, producenten gør, ikke direkte sætter sig spor i det færdige ytringsmateriale, kalder jeg for sekundært middelbar. Det kan f.eks. være den simple indridsning af et billede i f.eks. en træblok eller en metalstok, som anvendes til påtryk af det spejlvendte billede på papir, mønter osv. Der anvendes således først et indridsningsmiddel som former det andet middel, der 'former' den endelige ytring. En af de mest revolutionerende sekundært middelbare kommunikationsteknologier er trykpressen¹¹⁸.

Den amerikanske historiker Elisabeth Eisenstein har i sit imponerende værk *The Printing Press as an Agent of Change* undersøgt trykpressens betydning for en række store historiske omvæltninger i århundredene omkring 1500.

Eisenstein undersøger specielt, hvordan den italienske renæssance, den protestantiske reformation og den naturvidenskabelige revolution alle er uløseligt forbundet med den kommunikationsteknologiske revolution, trykpressen indebærer. Jeg tager i det følgende fat i en flig af denne store undersøgelse for at give en fornemmelse af trykpressens omkalfatrende betydning for de europæiske samfund i midten af vores årtusind – og for vores eget nutidige.

Gutenberg: Gudsfrøgtig kapitalist

Alfabetet var på sin vis indskrevet i flere af de tidlige stavelsesskrifter. Alligevel blev alfabetet ikke udviklet af disse skrifter – der skulle andre forhold end den tekniske mulighed til, før det skete. På samme måde var det med trykpressen, som vi normalt tilskriver guldsmeden Johan Gutenberg i 1440-50'ernes Mainz.¹¹⁹ Kineserne kendte allerede i det tredje århundrede e.Kr. til alle de ingredienser, der var nødvendige for at udføre tavletryk: Papiret, en passende blæk og teknikken til at lave tavletryk var opfundet, men "le contexte social"¹²⁰ manglede, for at de løse typer og den egentlige

trykpressteknik kunne opfindes og blive udnyttet på det tidspunkt.¹²¹ Opfindelsen fandt til gengæld sted i Korea i 1100-tallet – men her var de socioøkonomiske omstændigheder altså heller ikke til stede.

Der var en række funktioner, der skulle udfyldes i et trykkeri. Først skulle typerne skæres, udstemples og støbes, blækket blandes og papiret fremstilles, dernæst skulle siderne sættes, der skulle læses korrektur, korrigeres, påføres blæk, trykkes, tørres og tilsidst bindes ind. Til alt dette anslår Clapham, at Gutenberg havde omkring 25 mænd i sit værksted.¹²² Alle var de specialiserede i en enkelt eller få funktioner¹²³. Og derved var den første serieproduktion i verdenshistorien en realitet¹²⁴ – 350 år før Ford T-bilmodellen, der jo ellers regnes for den første serieproducerede vare. Efterhånden udviklede der sig en række underleverandører, der var specialiserede i f.eks. typeskæring og -støbning, eller i blæk- eller papirfremstilling.

Trykkerne forsøgte at holde deres videreudviklinger og 'forretningshemmeligheder' for sig selv, men med de mange arbejdere var det ikke let. Måske var det nedbrændingen af Gutenbergs værksted under besættelsen af Mainz i 1462, hvorefter alle Gutenbergs arbejdere spredtes for alle vinde, der var den væsentligste årsag til, at ideerne og teknikkerne blev udbredt over næsten hele Europa i løbet af blot 50 år. I løbet af de samme 50 år blev der trykt et svimlende antal bøger: Det anslås til mellem 8¹²⁵ og 15-20¹²⁶ millioner eksemplarer af mellem 30 og 35.000 udgaver.

De primære anvendelser af tavletrykteknikken før selve trykpressen var produktionen af spillekort og religiøse billeder. Gutenberg fulgte den sidstnævnte tradition op. Mens den troende trykker og hans arbejdere arbejdede på den kendte 42-liniersbibel, som det tog et par år at få færdig, blev der tid til at trykke afladsbreve. Masseproduktionen af afladsbreve¹²⁷ blev en af trykkernes store indtægtskilder; til at sælge de mange afladsbreve ansatte de mellemmand, til hvem de ovenikøbet solgte bøger om Kristi gerninger, som kunne bruges som salgsargumenter. Anvendelsen af trykpressen var integreret med kapitalismen helt fra første spæde tryk.

Trykkerne var væsentlige aktører i udbredelsen af kapitalismen. Ved opfindelsen af trykpressen havde der længe (siden 1000-tallet) været voksende markeder og gryende kapitalisme, men "the transmission of skills in commercial arithmetic (outside Northern Italy) during that interval was 'incredibly slow.'"¹²⁸ Trykkerne havde selv behov for effektivitet for ikke at bukke under i konkurrencen, så de gjorde brug af (og udviklede i nogle tilfælde selv) den præcise bogføring, omregningstabeller¹²⁹, vejkort osv. Med trykpresserne blev disse evner i løbet af kort tid udbredt over hele Europa. Årsagen til kapitalismens kraftige udvikling fra omkring det 16. århundrede skal altså ifølge Eisenstein ikke søges primært i den protestantiske arbejdsmoral, som Weber gør det, eller i en 'rising middle class', men i den spirende kommunikationsindustri's ændrede produktionsforhold.¹³⁰

Religion: Fra kristendom til naturvidenskab

Trykpressen fik betydning for både religionsdyrkelsen og for naturvidenskaben. Bibelske og naturvidenskabelige traditioner havde fulgt samme bane i middelalderen: "Until the advent of printing, scientific inquiries about 'how the heavens go' were linked with religious concerns about 'how to go to heaven.'"¹³¹ Men med trykpressen skiltes deres

veje.

Den første bog, Gutenberg producerede, var en bibel på latin; men der gik ikke lang tid, før trykkere rundt omkring oversatte eller fik oversat Bibelen til nationalsprog og udgivet i stort antal.¹³² De mange forskellige udgaver af Bibelen på latin og græsk intensiverede opfattelsen hos de lærde af, at det var nødvendigt at komme til bunds i alle fejlene og frem til en 'sand' og 'korrekt' udgave af Guds ord. Men forskningen i og diskussionen af Bibelen førte blot til "a thickening special literature devoted to variants and alternative theories of composition."¹³³

It is surely one of the ironies of the history of Western civilization that Bible studies aimed at penetrating Gothic darkness in order to recover pure Christian truth – aimed, that is, at removing glosses and commentaries in order to lay bare the pure 'plain' text – ended by interposing an impenetrable thicket of recondite annotation between Bible-reader and Holy Book.¹³⁴

Sideløbende med, at lærde blev klar over, at Bibelens ord ikke var så troværdige, som de hidtil havde troet, og derfor mistede tilliden til den kristne religion, betød trykpressens mangfoldiggørelse af Bibelen, at 'det glade budskab' af driftige sælgere kunne spredes til stadig flere: "Where indulgence sellers were discredited, Bible salesmen multiplied."¹³⁵ Så mens den lærde overklasse blev afkristnet, blev folket mere kristent.

Trykpressen muliggjorde ligeledes mangfoldiggørelsen af empiriske data og af tabeller over matematiske funktioner¹³⁶. Det betød, at naturvidenskabsmændene kunne sidde forskellige steder i Europa og studere de samme data, og at de selv kunne foretage undersøgelser (f.eks. af stjernernes baner), der be- eller afkræftede dataene.¹³⁷ Mens bibelstudierne kun havde tidligere udgaver af Bibelen at sammenligne, havde naturvidenskabsmændene således både tidligere tænkeres tekster og den fysiske verden at sammenligne. Disse sammenligninger kunne de meddele hinanden ved at udgive bøger, som igen kunne fungere som grundlag for nye observationer og rettelser.

Både i bibelstudier og i naturvidenskabelige studier var målet altså at nå til en mere sand forståelse af verden. Men mens trykpressen betød, at naturvidenskaben opnåede klarhed og revolutionerende resultater, der i sidste ende førte til vore dages naturvidenskab, betød den, at studiet af Bibelen førte til stadig mere uklarhed om den oprindelige tekst:

[...] the changes wrought by printing provide the most plausible point of departure for explaining how confidence shifted from divine revelation to mathematical reasoning and man-made maps.¹³⁸

Delresumé

I indledningen opstillede jeg følgende tese:

Tese: Kommunikationsteknologier dannes, udvikles og virker dialektisk determineret af samfunds eksisterende kommunikationsteknologier, af transhistoriske og kulturelle rekursbaser samt af produktionsrelationer og

samfundsformationer.

Tesen har jeg nu underbygget gennem en gennemgang af kommunikationsteknologihistorien. At nye *kommunikationsteknologier* er determineret dialektisk af tidligere, eksemplificeres af alle de udviklinger, jeg har gennemgået. Nye teknologier hviler på gamle: Nye kommunikationsteknologier skabes ikke pludselig ud af intet.

Fonocentrismen er et vigtigt eksempel på, at nye kommunikationsteknologier får betydning for tidligere kommunikationsteknologier. Med udviklingen af den fonetiske skrift privilegieres talen som (næsten) eneste væsentlige kropslige kommunikationsteknologi.

Min diskussion af Jakobson og Bangs undersøgelser af udviklingen af ord (mennesket har en krop, gennemgår et livsforløb og handler i verden – derfor danner de nogle ord og ikke andre (jf. Mor)) viser, hvordan *transhistoriske og kulturelle rekursbaser* dialektisk determinerer dannelse og udvikling af kommunikationsteknologier.

At kommunikationsteknologier også virker tilbage på de *kulturelle rekursbaser* kan udledes af, at autoritetskernemodsætningen fornys af den upersonlige autoritet, som teksten (først som liste over alle verdens ting) bliver et udtryk for, og af Derridas påvisning af, at logocentrismen følger af fonocentrismen. Et tredje eksempel er trykpressens betydning for, at videnskab erstatter religion som forklaringsmodel.

Den dialektiske sammenhæng med *samfundsformationer og produktionsrelationer* er bl.a. eksemplificeret af, at trykpressen ikke i Asien fik den omkalfatrende betydning, den siden fik i Vesteuropa, omvendt er fremvæksten af centralistiske bureaukratier afhængige af udviklingen af en skriftteknologi til vareudveksling.

Min tese fører altså til – for at foregribe temaer og konklusioner i afhandlingens anden del – at det ikke bare er et spørgsmål om at komme først i det globale IT-kapløb, og ikke blot handler om at kunne kommunikere, finde informationer og købe let og ubesværet ind ved hjælp af nettet. Den måde vi udvikler vores praksis på gennem anvendelse af internettet, får betydning for vores liv som tænkende og handlende væsener på helt andre måder, end vi forventer. Vi skal ikke tro, at internettet er en neutral teknologi, vi bruger til det, vi vil, men som vi lige så godt ikke kunne bruge og alligevel være de samme. Internettet vil ændre vores liv. Hvordan? Det giver jeg nogle bud på i anden del af afhandlingen, ligesom jeg diskuterer, om vores brug af nettet i dag er på rette vej.

Internettet

En internethistorie

Den historisk set første kommunikationsteknologi, der fungerer ved transformerende og transporterende produktion af ytringer er telegrafien. Ved sådanne teknologier er den meddelelse, producenten hører, ser eller mærker, ikke den samme som den, konsumenten hører, ser eller mærker. Teknologien transformerer ytringen før, under og/eller efter transporten.

Allerede i sidste halvdel af 1700-tallet var ideen om og princippet i en telegraf udviklet, men det var først med Samuel Morses telegraf fra 1842 (han havde sin første udgave klar i 1837), hvor meddelelsen fremkommer som prikker og streger på en rulle papir,¹³⁹ at den tekniske konstruktion var på plads.¹⁴⁰

I de følgende 150 år udvikles andre transformerende og transporterende teknologier til fjernsamtale (telefon), udsendelse af lyd og siden billede fra en afsender til mange modtagere (radio og television), samt teknologier til at 'opbevare' lyd og billede på fysiske genstande (film, fonograf, magnetbånd osv.). Alle disse teknologier har som bekendt været centrale elementer i udviklingen af de (vestlige) samfund.¹⁴¹

Vore dages internet har teknologisk set alle de tidligere transporterende og transformerende teknologier i sig. Her kan gemmes lyd, billede og tekst og overføres lyd, billeder og tekst fra en til en eller fra en til mange. Den ene grundlæggende teknologi i internettet er den digitale computer¹⁴², den anden er udvekslingen af data mellem dem (der kan blive til kommunikation mellem mennesker).

Ideen til et 'globalt' net af computere kan bl.a. spores tilbage til den amerikanske ingeniør Paul Baran, der var ansat ved den militært finansierede tænketank RAND Corporation.¹⁴³ I slutningen af 50'erne havde den kolde krig nået frysepunktet, og truslen om en total udslettelse af jorden ved en atomkrig var reel, bl.a. pga. de såkaldte balistiske missiler, der fik tilstrækkelig fart på ved afsendelsen til at nå frem til målet uden styring og energi, og (i princippet) hvor som helst fra kunne sendes alle steder hen. En fare bestod i muligheden for, at en af parterne fejltolkede den andens handlinger og trykkede først på atomudløseren – der var kun omkring 25 minutter, fra modpartens raketter var sendt afsted, til det var for sent at reagere. Det andet problem var den centraliserede kommandostruktur. Hvis det lykkedes fjenden at sætte centralkommandoen ud af spillet eller at afbryde forbindelsen mellem de politisk og de militært øverstkommanderende, var krigen tabt. Derfor skulle et modangreb sættes ind umiddelbart efter, et angreb var konstateret, og ikke først, når angrebet var ovre. Barans mål var at udvikle principperne bag et kommunikationsnetværk, der kunne overleve en krig.¹⁴⁴ Han udviklede to grundlæggende ideer, der til en vis grad er implementeret i det nuværende internet. Den første ide løste problemet med, at fjenden ved at ødelægge den centrale kommando kunne sætte hele den militære styrke ud af spillet. Ideen var at erstatte den centrale kommandostruktur med et distribueret netværk af ligestillede knudepunkter med forbindelser fra hver knude til flere andre knuder. Hvis en forbindelse eller knude faldt ud af systemet ville meddelelsen kunne sendes en anden vej (hvilket Baran kaldte 'redundans').

Den anden ide var at dele en meddelelse op i flere 'blokke' (eller 'pakker', som englænderen Donald Davies kaldte dem et par år senere). Disse blokke kunne nu sendes flere gange hver for sig ad flere veje og samles ved modtagelsen. Derved ville udvekslingen mellem to computere ikke lægge beslag på forbindelsen mellem dem (som ved telekommunikation), så flere maskiner kunne udveksle data parallelt. Der var yderligere to fordele ved at sende flere af den samme pakke forskellige veje. For det første ville en brudt linie ikke være fatal, og for det andet ville en forsinkelse af en pakke ikke betyde noget, hvis blot én kom hurtigt frem. De pakker som kom senere, kunne smides væk.

Russerne var indirekte skyld i, at den amerikanske grundforskning fik enorme tilskud i slutningen af 50'erne og frem, fordi de i 1957 sendte satellitten Sputnik I i omløb omkring Jorden. Ikke alene havde amerikanerne været overbevist om, at de var førende i det teknologiske kapløb. Sputnik kunne også teoretisk set uden de store problemer medbringe en atombombe og en halv time efter affyringen droppe den over amerikansk grund.

For at få USA frem forrest i rumkapløbet oprettede den nytiltrådte amerikanske forsvarsminister McElroy en grundforskningspengetank (*Advanced Research Projects Agency*: ARPA (siden DARPA for *Defense ARPA*)), som skulle yde støtte til grundforskning, der havde relevans for forsvaret (raketter, computere, kommunikationssystemer osv.). Det var universitetsforskere med midler fra ARPA, der implementerede grundlaget for internettet (som de kaldte ARPANET). De kendte i begyndelsen ikke til Barans arbejde, og udfoldede ikke hans ideer; der var f.eks. ingen redundans fra starten. Siden er internettet i en vis udstrækning blevet redundant.

De forskere, der deltog i denne indledende udvikling af ARPANET, fremhæver i dag, at de ikke arbejdede med henblik på en atomkrig. Men som Nørretranders så rigtigt argumenterer, havde der ikke været noget ARPANET uden ARPA og intet ARPA uden frygten for atommissiler.¹⁴⁵ *Den første aktant i udviklingen af internet var altså militæret og frygten for atomkrig.*

I de følgende år foregik udviklingen af ARPANET på amerikanske universiteter. Her var det ofte studerende på sidste del af deres studie, der udførte det tekniske og teoretiske arbejde. De udviklede bl.a. de såkaldte protokoller, der beskrev, hvordan de forskellige computere, der blev tilsluttet ARPANET, skulle udveksle data. Protokollerne løste det problem, som kommercielle computerproducenter ikke ville løse, nemlig at forskellige computermærker og -modeller sjældent kan anvende de samme data¹⁴⁶. I løbet af 70'erne og 80'erne kom der gang i anvendelsen af ARPANET, primært til epost og offentliggørelse af rapporter mm.

Nettet voksede både i antallet af tilsluttede computere og i filer (programmer, tekster, datasæt osv.), der kunne hentes fra disse computere. Efterhånden blev det ganske uoverskueligt for de forskere og studerende, der anvendte det, at finde frem til, hvad de skulle bruge. Det blev en computerkonsulent ved det europæiske atomforskningscenter CERN, Tim Berners-Lee, der – efter et par mislykkede forsøg på at få sine chefer til at støtte forslaget – endelig i 1990 sammen med en kollega fik sat gang i et projekt med at skabe *World Wide Web*. *World Wide Web* bygger på ideen om hypertekst¹⁴⁷, hvor fremhævede ord eller sætninger i en tekst (hyperlinks, som jeg fremover kalder henvisninger) leder til andre tekster. For at kunne vise hypertekster og følge sådanne henvisninger skulle der udvikles en *browser* (eng.: *to browse*, at græsse, (billedligt) at kigge løseligt i en bog). Den browser, Berners-Lees programmerede, var tekstbaseret. *I denne anden fase er studerende og forskere ved amerikanske (og siden europæiske) universiteter de primære aktanter.*

Den tredje fase i internettets udvikling tog sin begyndelse i 1991, da kommerciel virksomhed blev tilladt. Hidtil kunne de kommercielle virksomheder nok være tilsluttet nettet, men reklamevirksomhed var ikke tilladt.

I 1993 udviklede programmøren Marc Andreessen en browser, *Mosaic*, der tillod

forskellige grafiske opsætninger af dokumenterne, og som kunne vise billeder. Da den virksomhed, hvor han var ansat, ikke ville udvikle og markedsføre browseren, skabte han i 1994 firmaet Netscape, som idag er den ene af to store browserproducenter; Netscape er en milliardforretning.

I 1995 blev administrationen af nettet privatiseret. Fra kommercialiseringen og udviklingen af den grafiske browser er det gået rigtig stærkt med at udbrede internettet til hele den vestlige verden. *I denne, den tredje fase, er kommercielle interesser således de primære aktanter:*

Internettet er altså udviklet teoretisk og teknisk for militære midler på grund af frygten for, at et atombombeangreb skulle udrydde den militære kommandostruktur. Den teoretiske udvikling foregik på amerikanske universiteter, i dag med den selvforståelse, at det skete uden, at militæret var indblandet. Men den globale succes skyldes den kommercielle udnyttelse af nettet. Der har ikke i nogen særlig grad deltaget parlamentariske (når bortses fra militærets overordnede) aktører i udviklingen.¹⁴⁸

Information

Begrebet *information* står centralt i forståelsen af IKT (Informations- og Kommunikationsteknologi). Vi har ordet fra det latinske *informare*, at informere. Det er dannet af forstavelsen *in-* og kernen *forma*, som vi kender fra vores eget *form* (der via fransk stammer fra det latinske). Forstavelsen *in-* har oprindelig betydningen af *ind i*, hvorved information er noget (eller snarere nogen), der er givet form eller er tildannet. De, der traditionelt har været omtalt som informerede, er elever, der gennem undervisning er blevet formet af læreren. Information er altså oprindelig anvendt på samme måde, som vi i dag lidt altmodisch taler om dannelse i forbindelse med undervisning. At være informeret var at være alment dannet.

På latin kan *in-* også have en anden betydning, som vi kender fra en lang række låneord, f.eks. *infinis*, *inhabil* osv., hvor det har samme funktion som vores *u-*, altså som nægtelse. Denne betydning er tilsyneladende mere i overensstemmelse med den nyere *social sense*-betydning af information, idet en information derved er uformet eller taget ud af en eksisterende form, ud af sin sammenhæng.

Social sense-betydningen af begrebet information har væsentlige mangler som ramme for forståelse af, hvad der sker, når vi mennesker kommunikerer – i den reelle såvel som i den virtuelle virkelighed. Før jeg kommer til argumenterne for dette udsagn, karakteriserer jeg *social sense* af information mere indgående.

Social sense-betydning af information

Lektor ved Danmarks Lærerhøjskole dr. pæd. Steen Larsen har skrevet en bog om *IT og nye læreprocesser*, hvori information spiller en fremtrædende rolle. Larsen er ophavsmand til megen god og sund kritik af den såkaldte tankpasserpædagogik, hvor viden hos eleverne formodes at svare en-til-en til de informationer, eleverne får fra katederet. I stedet er han fortaler for projektorienteret og laboratoriepræget undervisning og læring. I *IT og nye læreprocesser* hedder det om information og viden:

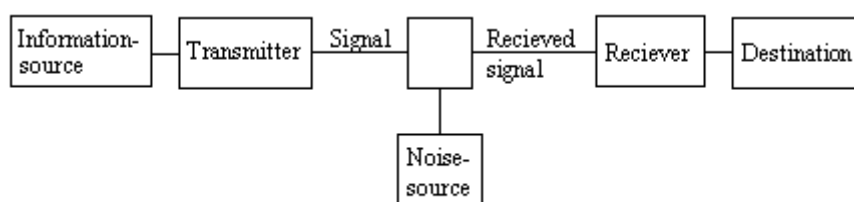
Hvor informationer er håndgribelige objekter af lys og lyd, der kan eksistere

og opbevares uden for mennesker, er viden en u håndgribelig subjektiv tilstand *inde i* et menneske. Viden kan derfor ikke komme ud af et menneske *som viden*. Det er simpelthen derfor, vi har opfundet informationsteknologien.¹⁴⁹

I citatet adskilles information fra viden, idet information forstås som en art byggesten eller atomer, som indgår i den personlige vidensdannelse. Disse atomer er løsvrevne enheder, der kan kodes på en hvilken som helst måde og sendes afsted til en kendt eller ukendt modtager. Nu er mennesket ifølge Larsen ikke informationsbeholdere alene; viden, som er en personlig vinkel på informationerne, "et førsprogligt landskab af indsigt"¹⁵⁰, kan ikke uformidlet gives videre til eleverne. Men ved hjælp af den offentlige kode, sproget, er det muligt.

For at disse videnslandskaber kan videregives, må de formidles, d.v.s. "oversættes" til de alment definerede begreber, som vores fælles sprog betjener sig af. Denne oversættende transformation fra personlig viden til offentlig information, er den egentlige kerne i kommunikationsprocessen, [...] ¹⁵¹

Tanken om sproget som en arbitrær kode uden eget indhold eller egen normering af ordene hænger ganske godt sammen med den strukturalistiske konception af tegnet, som jeg har behandlet tidligere (se f.eks. s. 12). Koden er fuldstændig offentlig og ens for alle sprogbrugere, der blot kan modtage den offentlige information og transformere den tilbage til deres egne indre videnslandskaber.¹⁵² Bag denne forståelse af information og formidling af viden gemmer der sig således en traditionel maskinmetafor for kommunikation, som den er kendt f.eks. fra Shannon og Weavers såkaldte proceskommunikationsmodel. Shannon og Weaver arbejdede med transmission af telesignaler under anden verdenskrig og opstillede en teknisk model for informationstransmission, som de selv og andre siden har anvendt som model for menneskelig kommunikation. Modellen ser således ud¹⁵³:

Figur 6. Shannon og Weavers proceskommunikationsmodel

I en skolesituation er læreren informationskilde, hans taleorganer transmitteren, som sender informationer via signalet, som modtages af elevens ører. Destinationen er elevens 'hjerne', hvor informationerne gerne skal "ende som mentale landskaber af indsigt."¹⁵⁴ Med en sådan beskrivelse af kommunikation kan information således transporteres på hvilken som helst måde uden tab af noget væsentligt – og derved er informationsteknologien et ubetinget positivt værktøj.

En lignende forståelse af begrebet information finder vi i Lone Dybkjær og Søren Christensens *Info-samfundet år 2000 – Rapport fra udvalget om "Informations-samfundet år*

2000" fra 1994, populært kaldet Info-2000-rapporten.

Et dansk syn på information, viden og velfærd.

*Information er ikke noget nyt. Viden har i flere tusind år været baseret på behandling af informationer. Historisk set har knaphedsfaktoren været information.*¹⁵⁵

Også Dybkjær og Christensen giver således udtryk for, at viden er funderet på behandling af informationer. Når informationer i samme åndedrag konciperes tingsliggjort som entiteter i verden, som man kan behandle, som en computer behandler elektriske signaler, betyder det, at jo flere informationer, vi har, des mere viden har vi, eller for at sige det med rapportens metafor: "*Information er led i den fødekæde, som fører til viden.*"¹⁵⁶

Det historiske udsyn er jo flot, men problematisk. Den sidste sætning i citatet før det foregående må forstås således, at blot der er nok information, så er vi også mætte, raske og varme – for ellers ville det vel være mad, hygiejne eller brændsel, der ville have været knaphedsfaktoren? Det er jo en sandhed med modifikationer; hvilket bliver særlig tydeligt, hvis vi kaster et blik ud i verden, hvor adgangen til informationer vha. internettet i princippet (men også kun i princippet – der skal jo både strøm og maskiner til) er lige så stor som herhjemme. Der er ikke noget som tyder på, at tredjeverdenslande er på vej til at løse deres dybe problemer, blot fordi internettet dukker op.

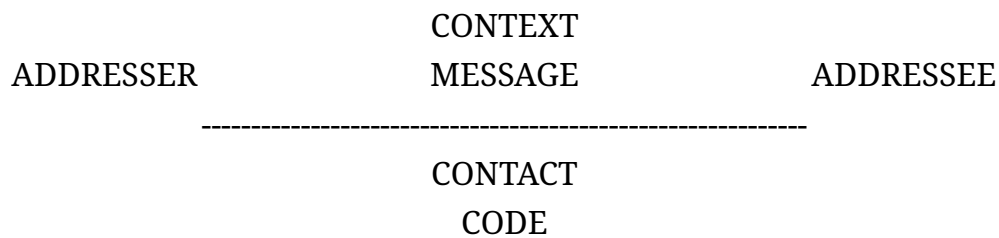
Både Larsens og Dybkjær og Christensens informationsbegreb svarer således til indholdet af signalet i Shannon og Weavers kommunikationsmodel. Men opfattelsen har en række problematiske konsekvenser. Hvem siger det, der siges? Hvem tjener på det? Hvem mister på det? Hvem dør af det? Hvad siges ikke og hvorfor? Hvilke informationer holdes hemmelige? Hvem har adgang til dem? Osv. Spørgsmål, som enhver kommunikationssituation i større eller mindre grad giver anledning til.

Informationer i (den rette) sammenhæng

Som det fremgik i behandlingen af det dialektiske tegn, hænger betydningen af udsagn sammen med en basis, som består af den enkelte sprogproducents rekursbaser, krop osv., og af øvrige tegn, af tradition, af tegnets fysiske form osv. Tegnet er ikke arbitrært, og det indgår altid i konkrete kommunikationssituationer (et tegn er abstraheret fra konkrete kommunikationssituationer). Der findes ikke informationer i *social sense*-forstand. Derimod eksisterer der tekster; tekst kommer af det latinske ord, *textus*, for vævning eller sammenføjning. En tekst væves ind i den eksisterende situation og sammenføjer den på ny, den er med andre ord dialektisk domineret af situationen (og konteksten). I det følgende undersøger jeg, hvordan denne sammenhæng med situation og kontekst kan beskrives, og hvordan producenten og konsumenten af den enkelte tekst kan gennemskue, hvilke sammenhænge en konkret tekst indgår i.

Roman Jakobson holdt ved en konference i 1958 "Closing Statement" om "Linguistics and Poetics". I dette foredrag fremlagde han en udmærket model for kommunikation. Denne model supplerede han med en model, der fremhævede, hvilke konstituenten eller *funktioner*¹⁵⁷ meddelelsen (message), det vi hidtil har kaldt informationen, er dannet af,

og dermed implicit eller eksplicit bærer vidnesbyrd om. Jakobsons mål med foredraget var at undersøge, hvad der adskiller en poetisk tekst fra en hvilken som helst anden tekst. Til dette formål opstillede han først en model for, hvilke konstituenten (eller faktorer, som Jakobson kalder dem) der indgår i en kommunikationssituation. Modellen ser således ud¹⁵⁸:

Figur 7. Jakobsons kommunikationsmodel

Jakobson selv forklarer modellen således:

The ADDRESSER sends a MESSAGE to the ADDRESSEE. To be operative the message requires a CONTEXT referred to ("referent" in another, somewhat ambiguous, nomenclature), seizable by the addressee, and either verbal or capable of being verbalized; a CODE fully, or at least partially, common to the addresser and addressee (or in other words, to the encoder and decoder of the message); and, finally, a CONTACT, a physical channel and psychological connection between the addresser and the addressee, enabling both of them to enter and stay in communication.¹⁵⁹

Modellen har samme kerne som Shannon og Weavers, men omfatter endvidere en tematisering af konteksten. Der er dog ikke tale om kontekst i bred forstand (som samfundsformation, institutioner, ideologier osv.), men om det, der refereres til i meddelelsen. Der, hvor denne model adskiller sig markant fra Shannon og Weavers, er i dens sammenhæng med funktionsmodellen, som jeg kommer ind på nedenfor.

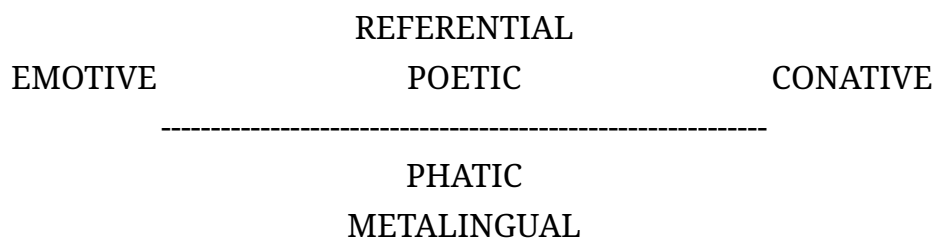
Modellens 'message' er *tilsyneladende* forenelig med den *social sense*-betydning af information, jeg har fremdraget ovenfor. Men det er den ikke. Jakobson siger selv:

If we analyze language from the standpoint of the information it carries, we cannot restrict the notion of information to the cognitive aspect of language. A man, using expressive features to indicate his angry or ironic attitude, conveys ostensible information [...]¹⁶⁰

Informationer kan altså ikke løsrives fra kommunikationssammenhængen, uden at noget væsentligt går tabt. Eller for at sige det med Jakobson, der er andet end strengt kognitivt informative sider af kommunikation. Denne opfattelse hænger sammen med Jakobsons opfattelse af meddelelsen som en konjunktur¹⁶¹ af funktioner af kommunikationssituationens faktorer. Det betyder noget for meddelelsen, hvem der siger den, hvordan den siges, til hvem osv. Jakobson har som sagt fået til opgave at beskrive, om og hvad der er specielt *lingvistiske* kendetegn ved poesi. Derfor sætter han sig for at

undersøge, hvilke funktioner meddelelsen består af, og om der er en eller flere af dem, som er specielt 'poetiske'. Tesen er, at der til hver faktor svarer en sproglig funktion, som indgår i et 'funktionshieraki' i den enkelte meddelelse.¹⁶² "The verbal structure of a message depends primarily on the dominant function"¹⁶³ Men selvom en funktion er dominerende, må "the accessory participation of the other functions in such messages [...] be taken into account by the observant linguist."¹⁶⁴ Meddelelsen kan således ikke beskrives som afsenderens ene og alene, men må forstås som et produkt af en række situationelle faktorer, som har medformet meddelelsen.

Jakobson giver funktionerne følgende navne (de er placeret på deres tilsvarende faktors plads):¹⁶⁵

Figur 8. Meddelelsens funktioner ifølge Jakobson

Hvis meddelelsen primært er rettet mod at betegne konteksten, det teksten handler om, er det den *referentielle* funktion, der er dominerende. Den *emotive* (følelsesudtrykkende) funktion er dominerende, når meddelelsen primært udtrykker afsenderens forhold til konteksten (det hun/han taler om), mens den *konative* (målsøgende) funktion er dominerende, når meddelelsens vægt ligger på modtageren, f.eks. i form af vokativ og imperativ. Når meddelelsen mere eller mindre blot har til formål at opretholde kontakten, som ved hilsener, bekræftelse ("Mmm-mm") osv. taler Jakobson om, at den *fatiske* funktion er dominerende. Den *metasproglige* funktion er dominerende, når meddelelsen drejer sig om koden (f.eks. sproget); det kan f.eks. være i en samtale om betydningen af et ord. Den poetiske funktion, som det er Jakobsons formål at undersøge, er dominerende, når meddelelsen er fokuseret på meddelelsen selv for dens egen skyld, f.eks. når udsigelsen af meddelelsen lyder godt, rytmisk osv.

I procesmodeller som Shannon og Weavers opereres med, at afsender og destination er helt bevidste om, hvilket 'signal' de koder og sender afsted eller modtager og afkoder. Jakobson mener ikke, at der består en sådan bevidsthed om meddelelsens indhold (incl. dens poetiske formning). Jakobson giver et eksempel med en sprogproducent ('*speaker*')¹⁶⁶, der altid nævner det korteste af to tvillingers navne først. Dette skyldes, at: "[...] the precedence of the shorter name suits the speaker, *unaccountably for him*, as a well-ordered shape of the message."¹⁶⁷ Sprogproducenten eller afsenderen er altså ikke alene om at forme sin meddelelse; den formes af en lang række hensyn, som afsenderen ikke er bevidst om, og som måske er uforklarlige for ham/hende. *Meddelelsen må naturligvis også formes efter (evt. ubevidst og uforklarlig) hensyntagen til de øvrige faktoreres funktioner*. En elev kan f.eks. lade sin meddelelse forme (ubevidst) efter hensyntagen til den konative funktion og sige, hvad hun/han forventer, at læreren vil høre.

Gennem sine undersøgelser viser Jakobson således, at meddelelsen ikke blot kan forstås selvstændigt og uafhængigt af en sammenhæng. Men hvilken sammenhæng er det, Jakobson lægger vægt på? Det fremgår af Jakobsens egen beskrivelse af kommunikationsmodellens faktorer (se citatet [her](#))¹⁶⁸, at konteksten for Jakobson omfatter det, der refereres til. Der er således ingen opmærksomhed hos Jakobson på, at også sider af konteksten, der ikke refereres til, eller som sågar ikke har kommunikationsparternes opmærksomhed, kan være styrende for meddelelsen. Jakobsons kontekstfaktor skal altså udvikles, hvis vi ønsker en mere sensitiv forståelse af kommunikationen. Dertil er Bang og Døørs dialektiske kommunikationsmodel (også kaldet SOME-modellen eller S-modellen), der findes i en del forskellige udformninger, god at tage udgangspunkt i.¹⁶⁹

Jeg kalder som tidligere omtalt ([se her](#)) meddelelsen for *teksten*. En tekst kan både være talt, skrevet, gestikuleret osv. Tekster har forskellig status i vores samfund. Bibelens tekster er kanoniserede af kirkens mænd (S₃'er) som sande tekster om den kristne tro; skolens pensum fremhæver nogle tekster som mere væsentlige end andre, noget viden som mere rigtig end anden; lovtekster givet af Folketinget og Dronningen sætter grænser for vores udfoldelse. Tekster er altså ikke blot løsrevet fra tid og sted, men indgår i historiske modsætningsforhold, som er skabt og vedligeholdt af autoriteter (institutioner og subjekter).

Jeg omdefinerer *konteksten*, så den både omfatter totaliteten af *kommunikationssituationen*, hvori de øvrige konstituenten (det, Jakobson kalder faktorer) indgår, og de træk ved situationens omgivelser, der medkonstituerer situationen (derfor har jeg i nedenstående figur placeret 'kontekst' på situationens grænse). I sidste ende er det hele verden (bio-, socio- og ideologik). Den væsentlige kontekst kan således f.eks. være det kapitalistiske samfund, de omgivende institutioner (f.eks. 'skolen' i samtalen mellem læreren og eleven) osv. I den enkelte analysesituation selekterer den analyserende i denne kontekst afhængig af sit biologiske, ideologiske og sociale topos.

Det, Jakobson kalder konteksten, foretrækker jeg at benævne tekstens *om* eller dens *objekt* (den dobbelte betydning symboliseret ved *O*, der både er en forkortelse og en tegning af betydningen som en udelukkelse af noget med henblik på en koncentration om noget andet). For at understrege, at enhver kommunikationssituation står i forhold til tidligere kommunikationssituationer, fremhæver jeg *kotekster* som de tekster, der underforstået og udtalt medkonstituerer teksten, som teksten forholder sig til, påvirker osv. Kotekster omfatter bl.a. Jakobsons 'kode', idet én kotekst er grammatik og leksikon (ikke nødvendigvis fysisk, men i form af sprogsystemet som sådan, med alle de fordomme og normer, sprogproducenterne har og ligger under for). Af væsentlige kotekster i denne afhandlings sammenhæng kan jeg nævne alle de tekster, jeg henviser til og bruger, men også den diskussion af internettet, der finder sted i denne tid, mit fags kanoniske værker, såvel som en række værker, der står i opposition til eller problematiserer disse kanoniske værker.

Jakobsons begreb 'kontakt' foretrækker jeg at kalde *medie* (af latin: *medius*, i midten), fordi det fremhæver den fysiske eksistens af kommunikationen. Som jeg omtalte i foregåendes dels kapitel om tese og teori ([se her](#)), betragter jeg et medie som den fysiske manifestation af en given kommunikationsteknologi; f.eks. er et medie den

computerskærm, en given hjemmeside vises på. Teksten er derimod ikke en fysisk manifestation, men subjekternes tolkning, deres forståelse af det fysiske udtryk.

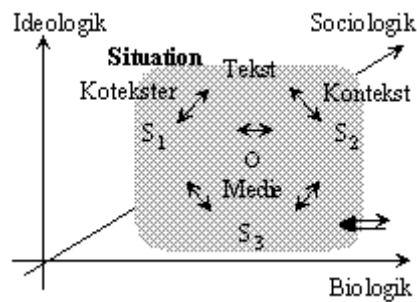
I stedet for begreberne 'afsender' og 'modtager' opererer jeg med et begreb om *subjekter* (forkortet S_1 og S_2), der indgår i en kommunikationssituation. Derved understreger jeg, at det er subjekter (evt. institutioner bestående af subjekter), der kommunikerer, og at subjekterne har samme status, men forskellig funktion i den givne situation. S_1 og S_2 kan dække over flere subjekter.

Mit væsentligste forbehold over for Jakobsons model skyldes den manglende erkendelse af, at kommunikation betyder noget for nogen – også udover dem, der kommunikerer. Jakobson taler om en tredje person i forbindelse med Karl Bühlers tredelte model¹⁷⁰, men sætter den i gåseøjne, fordi der netop for Jakobson ikke er tale om en tredje person, men blot om det, der referes til: "“third person,” properly—someone or something spoken of."¹⁷¹ Jakobson fortsætter sine overvejelser over tredje person, idet han giver en række eksempler på besværgelser eller bønner, som implicerer "an absent or inanimate “third person”", der gøres til modtager. Denne autoritet eller gud, der påkaldes, mener Jakobson ikke passer ind som modtager i en ordinær kommunikationsmodel, men han tager ikke konsekvensen.

Jeg opererer med S_3 , som altid vil være medkonstituerende for situationen; S_3 er de subjekter og institutioner, der implicit eller eksplicit restringerer eller restringeres af teksten. S_3 kan være barnet, der overværer sine forældres samtale, læreren, der overvåger elevernes samtale, det kan være de fraværende personer, der påvirkes af politikernes lovgivning osv. Computere har en særstatus blandt menneskelige produkter, idet de tilsyneladende kan interagere (de programmeres til at interagere) med konsumenterne. Derfor vil jeg i denne sammenhæng placere computere i S_3 -positionen og dermed fremhæve, at (producenterne af) computere og computerprogrammer restringerer teksten. S er en forkortelse for subjekt – hvad en computer jo ikke er. Jeg betragter altså computere som 'repræsentanter' for programmører, designere, computervirksomhedsejere osv., der altså er de 'sande' S_3 'er.

Jeg overtager den banebrydende erkendelse i Jakobsons artikel i form af tesen om, at teksten kan forstås som en funktion af kommunikationskonstituenterne. Jeg kalder kontekstens funktion for *situativ*, kontekstens for *intertekstuel*, O 's funktion kalder jeg *referentiel*, mediets funktion *fatisk* og S_3 's funktion kalder jeg *restriktiv*, mens jeg bevarer S_1 , S_2 og tekstens funktioner (hhv. *emotiv*, *konativ* og *poetisk*).

Nedenfor har jeg tegnet min konception af Bang og Døørs dialektiske kommunikationsmodel.¹⁷² Jeg har, som Bang og Døør, indskrevet kommunikationsmodellen i en konjunktur af bio-, ideo- og sociologik for at antyde, at konteksten i sidste ende omfatter hele verdens totalitet.

Figur 9. Dialektisk kommunikationsmodel

Bemærk den dialektiske pil fra konteksten mod kommunikationssituationen. De øvrige pile skal forstås som dialektiske, hvor dominansforholdet afhænger af den specifikke situation (teksten kan f.eks. være dialektisk domineret af S_2 ; eksempelvis i en eksamenssituation eller i andre situationer, hvor eleven høres i stoffet. Eller af S_3 ; i form af censor, lærebogsforfatter osv.). Jeg har af grafiske grunde udeladt de resterende situationsafhængige dialektiske pile (mellem S 'erne og O , mellem tekst og O osv.).

Af modellen fremgår det, hvorledes tekst (information) indgår i en sammenhæng, som teksten selv er en uadskillig del af. Dette bliver tydeligere i de analyser af internettekster, jeg gennemfører nedenfor.

Findes der informationer på internettet?

I den tidligere omtalte Info-2000-rapport er de fleste af anbefalingerne til politiske tiltag af teknisk art: Offentlige institutioner skal have en epost-adresse, virksomheder skal kommunikere via en ny elektronisk standard osv. På folkeskoleområdet handler det om, at: "Alle børn må rustes til at beherske moderne informationsteknologi", og endvidere at IT skal indgå i alle fag og anvendes til, at undervisningen tilpasses den enkelte elev.¹⁷³ Denne form for optagethed af mediet i stedet for reelle visioner for målet (f.eks. at børn lærer at begå sig som selvstændige, demokratiske, kritiske og vidende mennesker i samfundet)¹⁷⁴ kritiserer Steen Larsen som en del af den "børnesygdom, der altid har hærget skolen: at gøre midlerne til et mål i sig selv. At kunne regne uden at kunne regne den ud, at kunne læse uden at kende til litteratur og at kunne skrive uden at have noget på hjerte. [...] Du skal beherske teknikken og teknologien uden at spekulere over, hvad du skal bruge det til."¹⁷⁵

Steen Larsen har selv en vision for anvendelsen af IT, som jeg skal gå lidt dybere ned i. Den er godt tænkt, men den hviler på en række falske forudsætninger. Visionen har desuden den fordel, at den er blevet til som en integreret del af et større uddannelsesteoretisk hele: "IT kan være et uhyre effektivt *middel* til at nå nye pædagogiske mål."¹⁷⁶ Udgangspunktet er, at der i disse år sker en eksplosion i mængden af informationer. Samtidig bliver der "flere og flere informative døgnfluer og tilsvarende relativt færre af de evigt varende informationer [a la 'Jorden er rund']."¹⁷⁷ Konklusionen bliver, at elever ikke længere skal fyldes med informationer, men skal lære "selv at opdatere deres vidensniveau: altså erstatte den traditionelle informerende undervisning med en vidensskabende."¹⁷⁸ I denne *vidensskabende skole* er der to 'dimensioner': Auditoriedelen og laboratoriedelen. "Computeren er født i laboratoriet, og her har den udviklet sig til et uhyre effektivt problemløsende redskab."¹⁷⁹ I auditoriet bliver eleverne

informeret, i laboratoriet sætter eleverne "de modtagne informationer i spil [...]"¹⁸⁰.

Denne sætten informationerne i spil skal ske ved hjælp af en computer og internet. Hver gruppe af elever opretter et 'album', der er teknisk implementeret som en internethjemmeside, og som fungerer som en art beskrivelse af og 'organiserende redskab' på den rejse, eleverne tilbagelægger i deres tilegnelse af viden gennem informationssøgning og -behandling. Målet for eleverne er nu at fastlægge en søgestrategi, som de kan anvende, når de søger informationer på nettet: "[...] de informationer, eleverne har brug for findes på Internet i en form der netop er søgbar for eleverne."¹⁸¹

Denne søgbarhed borger de såkaldte søgerobotter for. Ifølge Larsen er en søgerobot "en computer, der konstant befinder sig på Internettet, hvor den systematisk opsøger og kopierer de mange eksisterende hjemmesider. Den overvåger, om der kommer nye til, som den så kopierer ind i sin hukommelse efterhånden som de dukker op på Nettet."¹⁸²

Larsens udsagn om, at alle informationer ligger på nettet og kan findes, udtrykker en udbredt og central fordom om internettet. Med den nuværende organisering af nettet og de nuværende søgemaskiner, er det en sandhed med modifikationer.

Der findes overordnet to forskellige *søgemaskiner* på nettet: *registre* og *robotter*. De førstnævnte fungerer som en mellemting mellem en telefonbog og bibliotekets emneregister, mens en robot i princippet er et program, der går fra side til side på nettet og registrerer dem efterhånden. Implementeringen af den enkelte maskine er forskellig.¹⁸³

Søgeregistrene optager nye sidehenvisninger efter anmodning fra sidernes ophavsmænd. Siderne evalueres af 'bibliotekarere', der undersøger, om siden er det, den giver sig ud for og ikke bryder med registerets politik for optagelse (f.eks. kan racisme, børneporno osv. udelukkes). Registrene henviser kun til hovedsider (hver personlig hjemmeside, én henvisning) og indeholder således ikke henvisninger til alle de forskellige artikler eller emneområder, en hovedside er paraply for.¹⁸⁴ Der er to veje til siderne i registeret. Den ene går via emneord, den anden via søgning. Søgningen foregår i producenternes egne beskrivelser af siderne og i emneordene.

Der er ingen former for genreopdelinger i registrene. I et register, hvor også undersider blev registreret kunne jeg forestille mig genrekategorier som 'teoretiske artikler', 'debatartikler', 'nyhedsartikler', 'encyklopædiske artikler', 'henvisningssider' (eller: linkssider), 'præsentationssider', 'hobbysider' osv. En sådan underopdeling ville naturligvis kræve mere arbejde både af sidernes ophavsmænd og af 'bibliotekarene', men ville samtidig gøre registeret væsentligt mere anvendeligt – om end det stadig ville være uoverskueligt.

Til søgning efter firmaer, foreninger, organisationer o.lign. fungerer registeret i dag ganske udmærket. Men mere specifikke informationer finder konsumenten sjældent ad den vej. Det er altså ikke her, Steen Larsens elever skal forvente at finde guldkornene om guldhornene.¹⁸⁵

De mere tekniske sider af *søgerobotternes* funktion er en hemmelighed; af konkurrenceårsager, men også fordi offentligt kendskab til den mere præcise funktion af robotterne ville betyde, at de enkelte sider kunne opbygges, så de ofte ville komme op

som bedste svar på søgningen. Er det bedste svar f.eks. det, hvor søgeordet optræder flest gange, gælder det blot om at skrive centrale nøgleord rigtig mange gange. Og den fristelse kan firmaer, hvis eksistens afhænger af besøg på hjemmesiden, let falde for. I internettets liberalistisk-anarkistiske konkurrence er det svært at henstille til *fair play*.

Firmaet bag søgerobotten *AltaVista* påstår¹⁸⁶, at funktionen af deres robot er, at alle sider, der findes af robotten, kopieres ind i *AltaVistas* hukommelse, hvorfra alle forekomster af enhver søgestreng kan genkaldes på 1/3 sekund. Jeg har foretaget forsøg med forskellige søgestreng, som jeg vidste befandt sig i en tekst, *AltaVista* havde indekseret. Det tyder på, at hele teksten virkelig er kopieret ind i *AltaVistas* hukommelse. Derimod er det langt fra alle sider, der indekseres. Af min hjemmesides 27 sider er kun 16 indekseret.¹⁸⁷

Andre søgerobotter søger alene på *metatags*¹⁸⁸, andre læser siden igennem og opregner de ord, der optræder et antal gange og antager, at de er centrale for indholdet (det giver naturligvis problemer med ord som optræder ofte i alle tekster (stærke verber, konjunktioner, artikler osv.)). Atter andre henter de første linier på siden.

Søgemaskinerne har vist sig at være en rigtig god forretning for dem, der overlever¹⁸⁹, og derfor postes der mange penge i at forbedre søgningerne. Et af de store områder er forsøget på at gøre robotterne 'intelligente', så de kan vurdere sidens art og indhold, også uden at bestemte søgeord optræder på den (en side om guldhornene kunne rubriceres under emner som runer, vikinger, arkæologi, romantik osv. på trods af, at disse emneord ikke optrådte i sidens tekst). Men forskningsområdet giver nok flere løfter, end det er lovende.¹⁹⁰

Det paradoksale er, at jo mere 'intelligente' robotterne bliver, des mindre kontrol får mennesker over, hvad de finder, når de søger. Så den højt besungne frie adgang til alverdens informationer indskrænkes måske af, at maskinen ikke 'associerer' som et menneske. Derved får vi stadig mindre kontrol over vores informationsadgang, endda mindre end hvis det var mennesker, der sorterede for os – de har da i det mindste præferencer som os selv i form af biologiske, sociale og ideologiske fordomme, som fører til *motiverede og forståelige* fra- og tilvalg. Den form for afhængig frihed er, synes jeg, langt at foretrække for en atopisk¹⁹¹ fri adgang uden reel mulighed. For det andet er menneskers dømmekraft en del vanskeligere at omgå end en maskines, hvorfor vi, hvis det var mennesker, der sorterede, måske kunne få offentlig adgang til søgekriterierne.

I [bilag 2a](#) findes en udskrift af den amerikanske søgerobot [AltaVistas hovedside](#) den 24. januar 1999. Virksomheden *AltaVista* fungerer her som S_1 .

Da *AltaVistas* søgerobot ikke er målrettet specielle behov er S_2 (konsumenten) potentielt alle, der er på nettet – hvilket naturligvis betyder, at tekstens konative funktion er målrettet simpel og hurtig anvendelse, der ikke kræver forkundskaber i form af søgekoder o.lign. (der er dog mulighed for at anvende simple koder såsom '+', hvis et blandt flere nøgleord *skal* optræde i søgningen). Mere avancerede koder (bl.a. boolske) kan anvendes i den såkaldte 'Advanced Search'.

Tekstens centrale O er søgning på nøgleord på internettet, men teksten omfatter en lang række andre emner. Det såkaldte *Speciality Searches* indeholder flere forskellige henvisninger, først til filtre (f.eks. 'Family Filter', der giver mulighed for at filtrere alle de

'grimme' sider fra, hvor der er porno, vold osv.) og siden til emner som Travel, Online Shopping osv. Det viser sig, at disse henvisninger ikke fører til registre, men direkte til kommercielle virksomheder. 'Travel' fører således til rejsebureauet Travel Zone på <http://search.thetrip.com/>.

Desuden er der mulighed for at modtage nyheder gennem henvisningen til 'News by ABCNEWS.com'. ABCNEWS er en stor medievirksomhed, som er finansieret gennem reklamer. Til venstre finder konsumenten 'Categories', der er et almindeligt søgeregister. Og til højre ses reklamer og henvisninger til 'sponsorer'.

Teksten er altså en uigennemskuelig blanding af henvisninger til 'services' fra AltaVista og kommercielle henvisninger. Det viser, at den lange række af personer og institutioner, der som S_3 følger opmærksomt med i AltaVistas kommunikation på nettet, restringerer teksten på en måde, der er mere til fordel for deres salg, end den er rettet imod, at konsumenterne kan navigere i et gennemskueligt system.

De såkaldte sponsorer, annoncørerne, har ikke alene interesse i, hvor mange der ser deres annoncer; de er også interesserede i, at de vises til de købere, der mest sandsynligt vil investere i annoncørens produkt. Dette løser søgerobotten *Infoseek* bl.a. ved at vise reklamer, der 'svarer' til søgningerne – f.eks. vil et søgeresultat, der indeholder mange danske henvisninger, blive vist med danske reklamer. På AltaVista vises alle søgninger med en henvisning til et udtræk af bøger fra *Amazon.com*, der indeholder søgeordene. Når søgninger indeholder bestemte søgeord, henviser AltaVista til steder, som måske opfylder konsumentens ønsker; f.eks. søgte jeg på 'fonts download' og fik ud over de almindelige henvisninger bl.a. at vide, at AltaVista havde svaret på spørgsmålet: "Where can I download font shareware for Windows?" Sætningen står på en form, der ikke umiddelbart ligner en reklame, men et tryk på "Answer" fører til den reklamefinansierede side DOWNLOAD.COM.

I det danske Jubii-register er det muligt at købe specielle henvisningsplaceringer (bl.a. de såkaldte PlusLinks), så siden altid får en fremhævet placering højt på listen. S_3 restringerer altså teksten i udpræget grad i denne sammenhæng.¹⁹²

Som jeg berørte tidligere fungerer computerne (AltaVistas og konsumenternes) også som S_3 . AltaVista giver i sin hjælpektion enkelte oplysninger om programmeringen. Bl.a. fortælles det, at de henvisninger, der er mest i overensstemmelse med nøgleordene, kommer først. Hvad der kvalificerer som den bedste overensstemmelse, fremgår ikke. Hele problematikken omkring robotens registreringsmønster (de personer og institutioner, der programmerer robotten) indgår således også som S_3 .

De kommercielle S_3 'er leder opmærksomheden hen på en central *kontekst*, nemlig den globale kapitalisme, som internettet i sin nuværende form på en gang er et produkt af og et væsentligt middel til produktion af. Søgning og salg af reklameplads er helt integreret i hinanden. Det betyder med andre ord noget for søgningen, at AltaVista skal sælge reklamer. Sat på spidsen er AltaVista ikke interesseret i at lave den bedste søgning for konsumenternes blå øjnes skyld, men for at være førende på markedet og for derigennem at kunne sælge reklameplads dyrt.

Nødvendige informationer?

Steen Larsens påstand var som bekendt, at vi på nettet finder de nødvendige

informationer i en form, der er 'søgbar' for eleverne – underforstået at de både er tilstrækkelige til at dække elevernes 'informationsbehov' og mulige at afgrænse. Guldhornene er så centrale i dansk kultur og historie, at vi vel må formode at finde gode, væsentlige oplysninger, der er dækkende for en folkeskoleelevs behov og samtidig til at forstå. En søgning på 'guldhorn' i AltaVista den 17. januar 1998 gav 39 resultater (se søgeresultatet i [bilag 2b](#)).¹⁹³

Den første henvisning sker til en antikvarboghandel, der sælger en akvarel, der viser guldhornene, og Asger Jorns *Guldhorn og lykkehjul*; den anden henvisning er til værtshuset *Guldhornet* på banegårdspladsen i Århus (der optræder yderligere to henvisninger til Guldhornet på den første henvisningsside, blot til en engelsk og en tysk oversættelse af teksten). Den tredje henvisning er til en quiz, mens den fjerde efter beskrivelsen måske dækker over noget interessant. En nærmere undersøgelse viser, at den side, der henvises til, er en del af en beskrivelse af Sønderjylland, hvor nøgleordet guldhorn optræder i et digt og i forbindelse med en omtale af en kronprins (Christian V): "Det var i øvrigt selvsamme prins, der skulle ende med at drikke sig ihjel, blandt andet i det fem år senere fundne Guldhorn."¹⁹⁴ Henvisningerne fortsætter med et kalenderfirma, et bryggeri, Tønder turistbureau, en underlødige festsang osv. Alle er det steder, hvor ordet optræder som i eksemplet, uden at det forklares yderligere. Der er desuden et par henvisninger til sider, der ikke eksisterer længere, og til sider, hvor ordet guldhorn ikke optræder.

Tre sider behandler de guldhorn, der blev fundet ved Gallehus i 1639 og 1734. En side behandler således i forbindelse med en kort gennemgang af runerne på det korte guldhorns indskrift. Her hedder det, at indskriften er: "Ek Hlewagastir Holtingar horna tawido"¹⁹⁵, hvilket oversættes: "Jeg Lægæst fra Holting/Holte, gjorde hornet/hornene."¹⁹⁶ Oversættelsen af holtjaz som 'fra Holting/Holte' har jeg ikke fundet belæg for, idet en ældre oversættelse lyder 'Holtes søn'¹⁹⁷, mens en nyere lyder 'fra Holt' og en nyere igen 'skovsbo'.¹⁹⁸ Resten af teksten bærer samme præg af amatørrunestudier (og ikke et ondt ord om kærlighed til runerne). En anden side (fra Amtscenteret for undervisning i Birkelund, Aabenraa) omtaler hornene kort i forbindelse med en redegørelse for lejrskolemuligheder i Sønderjylland og viser en illustration. Her lyder indskrift og oversættelse: "ER HJEWAGASTIR HOLTINGAR HORNA TAWIDO som oversat betyder: Jeg Lægast Holtingen har gjort hornet."¹⁹⁹ Transkriptionen har jeg ikke fundet belæg for andre steder; oversættelsen, der ligger tæt op ad *Salmonsens Konversationsleksikon* fra 1920, finder ikke mange støtter blandt runeforskere i dag. Den tredje side nævner blot guldhornenes findested og de mindsten, der er opsat ved fundstederne.

Elever, der ad søgerobottens vej søger informationer om guldhornene, vil altså finde et par spredte oplysninger om findested og -år og lettere fejlagtige oversættelser af indskriften på det korte horn²⁰⁰, alt sammen blandet godt op med informationer om bryggerier, værtshuse, lokumsdigte osv.

Opslag i dette århundredes to store danske leksika, som står (eller bør stå) på ethvert folkeskolebibliotek, *Salmonsens Konversationsleksikon* (Bd. X, 1920) og *Den Store Danske Encyklopædi* (Bd. 8, 1997), giver begge betydeligt flere, mere korrekte og bedre ordnede informationer om guldhornene.²⁰¹

Nålen i høstakken

Den almindelige fordom eller hypotese om, at "der åbnes hidtil uanede muligheder for bred og fri adgang til information og informationsudveksling"²⁰² er altså tvivlsom, med mindre der ved fri adgang forstås en fuldstændig abstrakt *mulighed* for at finde 'informationer' af en hvilken som helst slags, men ikke nødvendigvis af den slags, man har behov for eller glæde af.

En anden udbredt fordom lyder noget i retning af: "Nettet vil indeholde de sidste nye oplysninger, det gør et leksikon jo ikke!"²⁰³. Men gør nettet nu også det? Hvordan skal vi vide, om der er tale om nye oplysninger? Var oversættelserne ikke forkerte i de omtalte behandlinger af indskriften på det korte guldhorn, så nyder de, på trods af at der var tale om nye tekster, i hvert fald ikke udbredelse blandt runeforskere i dag.

Implicit i tanken om de altid nye informationer på nettet ligger en forestilling om, at nye ideer og tanker let og ubesværet kan formuleres skriftligt og lægges op på nettet. Sådan fungerer det bare ikke. Som Vygotskys undersøgelser viste (se særlig [her](#)), er skrift ikke en lige så uvilkårlig og letflydende proces som tale; det kræver tværtimod arbejde at skrive, fordi skrift skal formes villet og struktureres efter andre krav end tale.

En væsentlig *teknisk* vanskelighed med de evigt nye informationer på nettet er, at søgemaskinerne ikke søger nettet igennem på et døgn eller for den sags skyld på en uge. Så nye informationer ligger godt gemt i havet af lys, lyd og elektromagnetisme.

I min søgning var jeg heldig at finde et nøgleord, som ikke optrådte et uoverskueligt antal gange på AltaVistas henvisninger til sider på nettet. 39 sider kan ses igennem. Men ofte er vi interesserede i fænomener, som har langt mere opmærksomhed og derfor nævnes rigtig mange gange på nettet. Enten giver søgning på sådanne emner et uoverskueligt stort arbejde med at sortere – ellers sorteres anvendelige sider fra.²⁰⁴

Så længe vi overlader til computere at sortere internettet, er vi ilde stedt. Vi har ingen som helst mulighed for at bedømme omfanget af sorteringen og hvilke kriterier, der ligger til grund for robotens registrering. At søge på internettet med de nuværende søgerobotter og registre er som at søge efter en nål i en høstak.

Internetsider: Atom eller fragment?

Eleverne finder altså langt fra de store mængder informationer på internettet, de kan bruge i opbygningen af deres viden. Men hvad finder de så?

Sider på internettet indgår gerne i et hierarki med en hovedside og undersider derfra. Hovedsiden, der ofte kaldes index.html (eller index.htm), hentes ind, hvis ingen side specificeres. I web-adressen for den tekst, der mest udførligt behandlede runerne på det korte guldhorn, fjerner jeg sidens navn: runer.htm fra <http://www.netby.net/Nord/Mandelvej/odin/runer.htm> og står nu i [hovedsiden](#)²⁰⁵, der hedder *Lidskjalv – Organ for dansk kultur og historie*. På siden ses et Danmarkskort med den sydvestlige del af Sverige indtegnet. På Sveriges del af kortet er der tegnet et rødt flag med gult kors. Nederst på siden er der en invitation: "Tryk her, for til tings at drage", som fører videre til *Lidskjalv – Odins højsæde*. Til venstre er der en menu. Til højre to appetitvækkere: En om Pia Kjærsgaard, "danskhedens dronning, som hun så smukt er blevet døbt", og en om Fremskridtspartiets nyligt veloverståede landsmøde.²⁰⁶ Så lang tid tog det før en prås gik

op for mig: Dette er en højreradikal hjemmeside.²⁰⁷ Det fremgår, at sidens (og formentlig også runetekstens) ophavsmand hedder Mads Kierkegaard Otto. Menuen viser videre til ganske velformulerede sider om historie, førkristen religion, kilder, samfund og politik mm. Det er siden om historie, der viser videre til runeteksten, der pludselig står i et andet lys.

Runeteksten indgår i en *kontekst*, der er præget af kamp mod EU og det multietniske samfund og for ariernes overherredømme i et Danmark for danskerne – "Altid Danmark" som det fælles kampråb lyder gentagne gange i den tilknyttede gæstebog²⁰⁸. Denne kontekst artikuleres i en lang række af runetekstens *kotekster* på Lidskjalvsiden. Teksterne handler bl.a. om asetro, om vikinger, om de ariske folks rødder, deres folkevandringer og krigslykke, om de fremmede, der trænger ind i vores land, om Kjærsgaard og Søren Krarup og det løgnagtige politisk korrekte Overdanmark.

Væsentlige S₃'ere for teksten er folk som Krarup og Kjærsgaard, der begge hyldes som helte, og hvis skrifter citeres flittigt. Andre betydende S₃'ere er alle de andre, der deltager i fællesskabet om fremmedhadet. De giver sig i stort tal til kende i gæstebogen.

Runeteksten er altså ikke skrevet som den 'objektivt' informerende tekst, den umiddelbart kan fremstå som, men indgår i en fællesskabsskabende fortælling om den danske slægts enestående overmennesker, som angribes udefra af de muslimske horder. Med den viden får teksten pludselig et andet skær, og citater, som jeg blot studsede over, før jeg kendte sammenhængen, får nu en helt anden central betydning for teksten.²⁰⁹

Runeteksten manifesteres i et medie: min computerskærm. På skærmen ser jeg en tekst med billeder. Der er ikke nogen af de såkaldte hyperlinks, som kan fremkalde en anden tekst på min skærm. Siden er tilsyneladende frit svævende uafhængig af sammenhæng – faktisk ikke engang et *fragment* (latin: *fragmentum* af *frangere*: at bryde), for da jeg først undersøgte teksten, opfattede jeg den ikke som et brudstykke af noget, men blot som et *atom* i en udifferentieret suppe – den var en tekst om runer, som indeholdt en oversættelse af det korte guldhorns runetekst: Informationer.

I sin atomistiske form, tilsyneladende helt fri af nogen sammenhæng i et hierarki eller en anden struktur, har runeteksten ingen forfatter. Det er en problematik, der ofte opstår på nettet. Forfatteren giver sig måske til kende et andet sted i hierarkiet, men mange kommer ind ad bagvejen via søgemaskiner eller henvisninger fra andre sider. I dette tilfælde gav det umiddelbart teksten et præg af den objektivitet, vi forventer fra en usigneret leksikonartikel: Dette er noget, alle kan blive enige om (det er vel sjældent tilfældet, men sådan er *social sense*). Men i anden omgang viser det sig at være en del af problemet med informationer i ordets *social sense*-forstand. Som i alle andre sammenhænge – og mere i internetsammenhæng end i andre – er det vigtigt at kende de konstituent, teksten er en funktion af. I dette tilfælde er teksten en funktion af, situeret af, en højreradikal kontekst, på trods af, at det ikke umiddelbart kommer særlig tydeligt til udtryk i selve teksten. Og den er restringeret af S₃'ernes – fællesskabets – forventning om en tekst, der bærer véd til bålet om danernes strålende historie.

Med internettet får Larsens elever mere end nogensinde brug for at analysere, hvilke kommunikationssammenhænge, de selv og de tekster, de finder, indgår i. Hvor Larsen lagde vægten på, at eleverne kan finde informationer, vil jeg sige, at det væsentligste mål

for folkeskolen må være at vejlede eleverne (f.eks. med støtte i en dialektisk kommunikationsmodel) i en kritisk imødekommende tilgang til andre menneskers tekster. *At forstå internetsider som fragment, ikke som atom.*

Den anden side af informationstankegangen er, at alle informationer så at sige er på samme tilgængelighedsniveau – at runeindskriften på guldhornet er informationer på samme måde som vejrudsigten, så det blot er et spørgsmål om, at de gives den rette formidling, så alle kan erkende deres vidensindhold.

Det er naturligvis ikke tilfældet. I tilfældet med guldhornsindskriften så vi, at der kan laves et utal af tolkninger, som aldrig kan blive udtømmende, og som for at blive sandere må bygge på en teori om samfundet i årene omkring produktionen og nedlæggelsen af hornene, såvel som en teori for de religiøse, ideologiske og materielle forhold...

Derfor kan Larsen ikke blot sætte sine elever til 'at finde informationer'. De skal findes i en form, så de kan anvende dem til at udvide deres forståelse af verden. Og det er der ikke så mange informationer, der nødvendigvis gør.

"Our civilization's goal of wisdom (perfect knowledge) has warped into a deluge of information. While valid knowledge is inescapably human because it resides tacitly and actually in bodies, machine-readable information is technical. Technology abstracts us from our existence as physical beings in the world. We ignore the boundedness of experience that leads to knowledge. Without limits we have just information and data."²¹⁰

I deres atomistiske form har teksterne på internettet tilsyneladende ingen historie, de indgår ikke i en kanon – og de står ikke udenfor en kanon. Læserne af internettekster, som er fundet via søgemaskiner, må altså hver gang starte forfra; der er ingen at støtte sig til i bedømmelsen af teksten. Det kan være sundt og godt, at konsumenten kan møde en tekst med nye, friske øjne, som ikke er blændet af traditionens fejllæsninger. Men ikke hver gang.

Uddannelse, information/informering, dannelse, oplysning eller hvad vi vælger at kalde det, har ikke blot som mål at fylde os med viden om hvad-som-helst. Larsen har i sin forskning udviklet det, han kalder "den ultimative formel for effektiv læring. Ifølge denne formel, lærer eleven kun noget, hvis de: 1) arbejder/ 2) engageret/ 3) indenfor deres aktuelle 'båndbredde', d.v.s. deres nuværende kompetencefelt."²¹¹ Udover den sympatiske learning-by-doing-tankegang, der ligger i denne formel, finder vi også et centralt problem i *social sense*-forståelsen af informationer og deres funktion i vores liv og verden. Uddannelse er ikke kun effektiv læring; uddannelse handler ikke blot om at formidle sandheder eller veje til selv at finde frem til informationer (som er det nye navn for sandheder). Først og fremmest drejer uddannelse sig om at medskabe rammerne hos eleverne for, at de kan forstå og deltage i det samfund – i bredeste forstand – de er en del af. Derfor er tekster ikke blot tekster, informationer ikke blot informationer; de er holdepunkter i vores hverdag, som vi kan holde og forholde os til, som vi kan acceptere eller kritisere. Derigennem kan eleverne (og vi) blive dannede mennesker, ikke atomer i en udifferentieret suppe.

Den ene side af forståelsen af og deltagelsen i samfundet er den kognitive, åndelige side, men der er en anden, mindst lige så væsentlig side (som er dialektisk forbundet

dermed): Den kropslige, følelsesmæssige; kroppen er ikke alene et redskab til kommunikation – den er vores møde med verden, vores udgangspunkt. Så det handler om, hvordan vi (ud-)danner os selv og hinanden, så vi ikke blot kan indgå som produktive tænkende tandhjul i det store maskineri, men også kan handle og tænke engageret og situeret i en yderst kropslig kamp for et bedre samfund: Et samfund, hvor vi mennesker har det bedre, med krop og sjæl.

Fra informatom til kludetæppetekster

Jeg brugte en del timer på at søge informationer om guldhornene, men fandt intet. På hele nettet ligger der tilsyneladende ikke en eneste tekst, som har guldhornene som centralt emne, eller som behandler dem mere end overfladisk. Dette er ikke et isoleret tilfælde. Derfor er det første helt uomgængelige – og vel, når det kommer til stykket, også indlysende – krav, at *der skal ligge relevante tekster på nettet, for at vi kan finde relevante tekster på nettet.*

Indtil videre har det været op til den enkelte forsker, lærer, forfatter, tidsskriftudgiver osv. at lægge artikler og bøger på nettet. Det er sket, men i en meget usystematiseret form, hvilket vel på den ene side skyldes, at internetpublicering kræver en smule teknisk indsigt, men også, at der er penge i artikler, bøger, tidsskrifter osv.²¹² Ønsker beslutningstagere, uddannelsesforskere med flere, at nettet skal fungere som et sted, hvor den nyeste viden, såvel som nyformuleringen af den gamle, kan findes og læses, er det nødvendigt at sætte massivt ind med elektronisk publicering. Det første skridt kunne være at kræve, at al dansk offentlig finansieret forskning (også) blev publiceret elektronisk på nettet. Der ville nok gå noget tid, før der var større mængder materiale om guldhornene, men det ville komme stille og roligt.

Min søgen efter guldhornene bragte mig til et væld af fuldstændig irrelevante hjemmesider. I tilfældet Tysklands historie var det uoverskueligt overhovedet at gå igang med at sortere i henvisningerne. Når jeg overlod det til søgemaskinen endte jeg med en række nyttesløse henvisninger. Jo større nettet bliver – jo flere sider, der lægges op – des flere irrelevante informationer giver selv meget specifikke søgninger. Og så står vi med en gigantisk masse af atomistiske informationer, af *informatomer*.

Hvis nettet skal fungere som det store lager af tekster om alt mellem himmel og jord, hvoriblandt vi kan søge og finde lige netop de tekster, vi har brug for, skal det struktureres på en helt anden måde, end vi har set det hidtil. På nettet findes der allerede en lang række såkaldte specifikke emneregistre, der indeholder henvisninger til sider om et givet emne. For det første er problemet at finde disse registre, for det andet er problemet kvaliteten af registrene: Indeholder de henvisninger til et forholdsmæssigt stort udsnit af sider om emnet, eller er det blot en lille tilfældig samling henvisninger? Og hvordan er prioriteringen foregået? Er det en persons idiosynkratiske vinkel på emnet, eller er det et udtryk for flere faglige traditioner og holdninger? Det er godt og sundt med disse forskellige tilgange. Men skal vi forlade væsentlige dele af vores uddannelser på tekster fra nettet, må vi sikre os, at der er ordentlig adgang til dem.

Larsen har fostret en ide om *Den Store Landsdækkende Projektdatabase*²¹³, der skal indeholde henvisninger til folkeskoleelevers projekter, til lærernes projektbeskrivelser og til eventuelle andre sider om emnerne på nettet. Larsen forestiller sig en sådan database organiseret efter bibliotekernes decimalclassesystem.

Denne ide forekommer mig fornuftig at tage udgangspunkt i. Men hvorfor holde sig til folkeskolen? Lad os udvide tanken til at omfatte hele det danske vidensproduktions- og -behandlingssystem, så alle fra forskeren til folkeskoleeleven, fra lærebogsforfatteren til baggrundsartikelskribenten publicerer deres tekster på nettet og får indført en henvisning i det, vi kunne kalde *Danmarks Internetbibliotek*. Henvisninger kan komme efter skribentens eller en læsers anmodning, eller ved at bibliotekarerne finder dem frem. Bibliotekarerne kan være fast tilknyttede, men det kan også være forskere, lærere osv., som med et kendskab til fag og pædagogik kan placere tekster i registeret.

Internetbiblioteket skal ikke indeholde selve teksterne, men blot henvisninger til, hvor de findes på nettet. Derved bevares den decentrale produktion og publikation, som er en fordel ved nettet, fordi alle uanset deres oppositionelle stilling i samfundet *kan* komme til orde. Samtidig giver det mulighed for 'levende' tekster, som udvikles, fordi der kommer nye oplysninger til, fordi skribenten ændrer holdning til emnet osv.

Hvorvidt der skal ske en egentlig bedømmelse af teksterne før placering i registeret, kan der tales for og imod. På den ene side må der ikke være en alt for ideologisk betinget udelukkelse af materiale, på den anden side skal registeret fungere i søgningen – der må ikke være for meget underlødigt materiale. Fordelen ved nettet er, at hvem som helst kan oprette alternative registre indenfor de forskellige områder, hvis de finder udvælgelsen for slap eller for stram.

De enorme mængder tekster, der efterhånden registreres, skal sorteres, så det er let at finde frem til tekster af lige netop den sværhedsgrad og indenfor det område, konsumenten har brug for. Hertil kan bl.a. udarbejdes detaljerede genrekategorier, som søgningen kan rettes ind efter. Der kan være tale om forskningsartikler, andre teoretiske artikler (universitetsprojekter, artikler i tidsskrifter), introduktionsartikler, læreartikler/-bøger, baggrundsartikler, nyhedsartikler, gymnasieprojekter, folkeskoleprojekter, monografier, afhandlinger osv. Derved kan folkeskoleeleven såvel som den universitetsstuderende og journalisten finde egnet materiale (hvis det er publiceret) på rette niveau.

Hvis henvisningerne går direkte til teksterne uden andre oplysninger, bliver der tale om atomtekster. Derfor skal henvisningen til alle tekster ske i følgeskab med en henvisning til hovedsiden i tekstens hierarki. Derved fastholdes bevidstheden om, at en tekst er et *fragment i et kludetæppe* (et *tekstil*) af tekster, og det bliver lettere at undersøge, hvilken kontekst kommunikationssituationen er indskrevet i.

I den form, nettets tekster overvejende har i dag, er kommunikationen monologisk. Runeteksten var skrevet og fungerede derfra som en envejskommunikation, som jeg ikke kunne kommentere direkte, så andre læsere fik kendskab til min kritik. En mere dialogisk form (men vel tæt på en duologisk²¹⁴), som kan iværksættes ved tekster på nettet uden særlige tekniske vanskeligheder, ville det være, hvis der til hver tekst tilknyttedes en debatside. På denne debatside kan læsere, der har lyst, give sig til kende – evt. blot med mulighed for at sige: "Jeg var her og læste teksten, jeg har ingen kommentarer". Men læsere kan også give kritik, råd og vejledning, henvide til egne eller andre relevante tekster om emnet, stille spørgsmål osv. Derved bliver teksterne levende udtryk for en levende dialog, som væver teksterne sammen i et *kludetæppe af tekster*, som hænger sammen på kryds og tværs. Således opnås også, at nogle tekster kanoniseres

(græsk: *kanon*, rør, rettesnor) og andre apokoperes (græsk: *apokope*, afskæring), så konsumenter, der ikke har et indgående kendskab til traditionen, på godt og ondt informeres af (formes ind i) traditionens læsning af teksterne.

Kommunikation

I løbet af 1998 begyndte det, der tidligere gik under navnet IT, at blive kaldt IKT: Informations- og Kommunikationsteknologi. Allerede i 1994, året hvor Info-2000-rapporten udkom, var kommunikation via elektroniske netværk ved at blive et positivt begreb i *social sense*. Netop i Info-2000-rapporten finder vi nogle visioner for fremtidens elektroniske kommunikation, som kan fungere som et *social sense*-udgangspunkt for en diskussion af, hvilken kommunikation nettet er teknologisk basis for, hvorfor og med hvilke følger, og af hvilken kommunikation jeg/vi ønsker.

Elektronisk kommunikation giver mulighed for hurtigt at udveksle ideer og synspunkter mellem børn i forskellige lande på forskellige kontinenter og [kan] dermed være med til [at] øge den mellemfolkelige forståelse allerede tidligt i skoleforløbet.²¹⁵

Udvekslingen af *ideer* og *synspunkter* er central for hele internetteknologien. Det er nemlig kun den psykologiske dimension af den menneskelige kontakt, som kan formidles med elektronisk kommunikation – og det er egentlig ligegyldigt, om der er billede og lyd på også. Egentlig sam-tale, -vær og -eksistens kommer mest udfoldet til udtryk i forhold, der er forankrede i en fælles fysisk, social virkelighed, hvor mennesker har fælles livsbetingelser.²¹⁶ Der skal med andre ord være noget at være fælles om at ville og være engageret i. Dette er både en hypotese for og en konklusion af det følgende. En sådan opmærksomhed på kommunikationens O kommer ikke i særlig grad til udtryk i Info-2000-rapporten – det er tilsyneladende ligegyldigt, hvad vi kommunikerer; blot vi kommunikerer, kommer der 'mellemfolkelig forståelse' ud af det. Nu kan kommunikation på tværs af grænser jo sagtens føre noget godt med sig; f.eks. er økologiske bevægelser i vore dage godt hjulpet af en international kommunikation mellem personer, grupper og organisationer – fordi de har fælles mål og ideologi²¹⁷. Men sådan er det ikke med al kommunikation over grænser; én uhyggelig konsekvens af den netværksforbundne kommunikation er eksplosionen i udveksling af og kommunikationen om børneporno. En sådan kommunikation fører ikke til større mellemfolkelig forståelse.

Et centralt spørgsmål i forbindelse med internet og kommunikation er, hvorvidt internettet kan medvirke til at skabe bedre vilkår for demokratiet lokalt, nationalt og globalt. Svaret på dette spørgsmål tjener som et udmærket eksempel på de muligheder og faldgruber, der ligger i kommunikation på internettet. Og det er et spørgsmål, som er centralt for mig, fordi jeg som politisk aktiv og engageret har gjort mig overvejelser over demokratiets forcer og udfordringer i vores samfund.²¹⁸

Fremvæksten af et moderne demokrati

Den tyske filosof og sociolog Jürgen Habermas har i sin bog *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft* undersøgt,

hvorledes ideen om en 'borgerlig offentlighed' med en 'offentlig mening', der kunne fungere som legitimeringsgrundlag for statens beslutninger og handlinger, blev udviklet sideløbende med den borgerlige klasses fremvækst i England, Frankrig og Tyskland i løbet af 16-1800-tallet, og hvordan den siden har mistet sin legitimeringskraft. Er internettet redskabet, vi kan bruge til at få skabt et nyt legitimt grundlag for den offentlige myndigheds udøvelse af magt, eller med andre ord, et nyt demokrati?

I det feudale Europa²¹⁹, hvor kongen og adelen sad på statsmagten, voksede i løbet af det 16.-18. århundrede en ny klasse af ejendomsbesiddere frem: Købmænd, bankfolk, intellektuelle, ingeniører osv. Denne klasse, som blev kaldt borgere, havde ingen eller lille indflydelse på statsforvaltningen, men fik efterhånden fælles interesse i, at staten skabte de bedste forhold for det kapitalistisk organiserede marked. Borgerskabet var i kraft af den økonomiske velstillethed en uddannet klasse, som havde adgang til at købe kunst og litteratur. Borgerskabet udviklede i løbet af 1600-tallet hoffets traditionelle selskabelige konversation om kunst og litteratur til en offentlig kritik, som fandt sted i 'salons', 'coffeshops' og 'Tischgesellschaften'. Snart udviklede denne diskuterende litterære offentlighed sig også til en politisk offentlighed. I disse offentlige diskussioner dannedes idealet for det, Habermas kalder den herredømmefri diskurs. Her er idealet, at *argumentets autoritet hersker, at al status skal falde bort, at økonomiske afhængighedsforhold skal være uvirksomme, at alt principielt står til rationel debat, og at publikum principielt er uafsluttet* (der er måske andre, der kan komme med mere rationelle argumenter).

Købmændenes nyhedssamkvem, som voksede frem med den stadig mere omfattende handel over store afstande, udviklede sig til en offentlig presse, som i løbet af 1700-tallet blev organ for en kritisk offentlighed. Denne borgerlige offentligheds selvforståelse blev efterhånden, at beslutninger truffet af den offentlige myndighed for at være legitime skulle være resultatet af argumenternes kamp i den borgerlige offentlighed. Efter store omvæltninger og revolutioner i det 18. århundredes slutning og det 19. århundredes begyndelse førte kampen mellem den feudale stat og borgerklassen til et samfund med parlamentarisk regeringsform, hvor offentligheden spillede en central rolle. Habermas opstiller en idealiseret model af den borgerlige offentligheds forestillinger om de sociale områder. Bemærk, at de to kolonner til venstre betragtes som private områder, idet de ikke er en del af den offentlige magtsfære (staten). Den borgerlige offentlighed er altså privat.

Privatbereich		Sphäre d. öffentlichen Gewalt
Bürgerliche Gesellschaft (Bereich d. Warenverkehrs u. d. gesellsch. Arbeit)	politische Öffentlichkeit literarische Öffentlichkeit (Clubs, Presse)	Staat (Bereich d. »Polizei«)
Kleinfam. Binnenraum (bürgerlichen Intelligenz)	(Kultur- gütermarkt)	Hof (adlig-höf. Gesellschaft)

	»Stadt«	
Dele	Legitimere	Legalisere

Figur 10. Habermas' model af det 18. århundredes borgerlige offentlighed²²⁰

Jeg har (efter inspiration fra Bang) tilføjet tre funktionsbetegnelser under skemaet. Det er min tese, at alle samfund har institutioner og personer, som tjener sådanne funktioner. I det feudale samfund var det således den kristne religion og kirke, der fungerede som legitimering af husherrens, adelens og kongens magt til at bestemme, hvad der var legalt, og som satte grænserne for denne magt.

Centrum for samfundet er de delinger og udvekslinger, der foregår i familien og i det borgerlige samfund. Familien deler basale livsvilkår i form af føde, kærlighed osv. I den borgerlige familie var fordelingen mellem de enkelte familiemedlemmer den, at herren i huset, patriarken, havde ansvaret for at skaffe den materielle velfærd til veje, mens hans hustru tog sig af husholdet med hjælp fra tjenestefolk, som også var en del af familiesfæren. Det borgerlige samfund er området for vareudveksling og udveksling af arbejde. Det var denne delesfære, de to andre sfærer, den legitimerende og den legaliserende, ifølge den borgerlige bevidsthed i bund og grund eksisterede for.

Den borgerlige offentlighed hentede altså sin legitimering i, at de, der var medlem af borgerskabet og derfor havde position og evner til at deltage i den offentlige diskussion, også havde reel adgang til det. Den offentlige mening var en mening, der var konsensus om, og som var rationel. Den borgerlige offentlighed kunne altså fungere som legitimering af, hvad og hvordan det var legalt at dele.

Bemærk, at kun de, der havde position og evner, havde adgang til den borgerlige offentlighed. Det var der naturligvis nogen, der ikke havde. Dengang som nu var langt størstedelen af befolkningen uden den ejendom, som var den ene forudsætning for at blive betragtet som egnet. De, der havde ejendom var nemlig også de, der var dannede.²²¹ Denne udelukkelse af arbejdere, kvinder, tjenestefolk osv. fra beslutningsprocessen blev forklaret med, at den offentlige mening skulle være rationel og ikke bære præg af særinteresser.

Anden del af *Strukturwandel der Öffentlichkeit* helliger Habermas en analyse af forvandlingen (eller forfaldet) af den borgerlige offentlighed og det borgerlige samfund. I forordet til 1990-udgaven modificerer han flere af analyserne, men fastholder grundtrækkene i analysen. I korte træk handler forvandlingen om, at stadig flere grupper i befolkningen får stemmeret og dermed principielt adgang til den borgerlige offentlighed. Det betyder bl.a., at arbejderklassen gør sit indtog i offentligheden, hvorved det bliver tydeligere, at idealet om den interessefrie diskussion ikke kan realiseres. Sideløbende bevæger staten sig ind på stadig flere af det private områdes felter, ligesom private organisationer og korporationer overtager stadig flere af statens opgaver. Denne proces kalder Habermas *refeudalisering*.²²² Jeg har symboliseret dette ved at lade området for den offentlige myndighed omfatte en del af det tidligere privatområde i nedenstående figur.

Omkring århundredeskiftet vokser massemedierne og reklameinstitutionen frem; det kulturræssonerende bliver til kulturkonsumerende publikum, hvorved kommercielle interesser får stadig større betydning for den offentlige diskurs. Derved trænges diskussionen tilbage til fordel for manipulationen. Habermas slår fast, at mediemagten, "[...] manipulativ eingesetzt, dem Prinzip der Publizität seine Unschuld raubte."²²³ Der er med andre ord sket det, at den borgerlige offentlighed har fået stadig mindre plads i det moderne samfund.

Nedenfor har jeg skitseret en model for det moderne danske (eller vestlige) samfund på tærsklen til det 21. århundrede. Det væsentligste i denne sammenhæng er den midterste kolonne, hvor jeg har antydnet, hvordan de politiske offentligheder må deles om legitimeringsfunktionen med organisationer (herunder interesseorganisationer og politiske partier), lobbyister, videnskab og massemedier.

Privatområdet		Området for den offentlige myndighed	
Marked (bureaukratisk liberalisme)	Videnskab/Eksperter/ Økonomi	Stat (forvaltning)	
Intimsfære (kontrolleret af velfærdsstat)	Massemedier	Magtens tredeling	
Foreninger/Organisationer	Organisationer/Lobbyister		
Dele	Legitimere	Legalisere	

Figur 11. Model over det danske (vestlige) samfund på tærsklen til det 21. århundrede

Jeg har tilføjet to 'interessenter' i deleområdet. Foreninger og organisationer spiller en stor rolle i det moderne menneskes liv. Her deles fritidsinteresser, fælles økonomiske interesser osv. Det 18. århundredes borgerlige offentlighed havde ikke indsigt i, hvorledes intimsfæren, markedet og offentligheden var dialektisk domineret af produktionsbetingelser og naturforhold (Marx' basis). Men i løbet af dette århundrede (symboliseret ved oliekrisen i 1973) er der vokset en almen bevidsthed (social sense) frem om naturens afhængighed af menneskene og vores afhængighed af den. Derfor har jeg indføjet naturen i området for det, vi deler.

I forordet til 1990-udgaven af *Strukturwandel der Öffentlichkeit* overtager Habermas fra B. Manin et modificeret ideal af dialogen i den politiske offentlighed i form af det såkaldte 'deliberative democracy' (rådslående/forhandlende demokrati): "A legitimate decision does not represent the will of all, but is one that results from the deliberation of all."²²⁴ Legitimeringen af en sådan forståelse af demokratiet kræver en diskurs- eller dialogteori (eller en teori for 'kommunikativ handlen'), som kan underbygge, at dialog kan føre til velfunderede og ikke gennemtvungne løsninger.

Etisk diskurs eller demokratisk-økologisk dialog?

Habermas accepterer troen på "Argumentationen als das geeignete Verfahren für die

Lösung moralisch-praktischer Fragen"²²⁵; hvor argumentationen foregår som en herredømmefri dialog, hvori kun det gode argument udøver 'tvangsløs tvang'. Habermas opfatter den herredømmefri dialog som en idealtilstand, hvis principper vi i den praktiske dialog har som (uudtalt) pragmatisk forudsætning²²⁶, og som vi i moralske dialoger stræber efter at opfylde. De to principper kalder Habermas hhv.

*universaliseringsgrundsætningen*²²⁷ (U) og *den diskursetiske grundsætning*²²⁸ (D). Hvor den første er målet, moralprincippet, er den anden proceduren til at nå dertil i et heterogent kommunikationsfællesskab som det menneskelige. (D) har altså, ifølge Habermas, ikke i sig selv noget moralsk indhold, men beskriver blot, hvad enhver specifik moralsk norm må kunne leve op til.

Habermas opstiller i sin diskursetik, som også er en etik for diskursen – på trods af at han eksplicit forsøger at undgå det²²⁹ – alligevel en række indholdskrav til idealsituationens dialogdeltagere²³⁰. Disse krav er mere subtile end de krav, det 18. og det 19. århundredes borgerlige offentlighed stillede, men alligevel i overensstemmelse med flere af dem. For Habermas er grundlaget for en ideel dialogssituation, at der er "Kommunikationsbedingungen, unter denen sowohl das Recht auf universellen Zugang zum, wie das Recht auf chancengleiche Teilnahme am Diskurs ohne eine noch so subtile und verschleierte Repression (und daher *gleichmäßig*) wahrgenommen werden können."²³¹ Den herredømmefri kommunikation (uden nok så subtil eller tilsløret repression) forudsætter altså lighed, at "die Intention, jene allgemeinen Symmetriebedingungen zu rekonstruieren, die jeder kompetente Sprecher, sofern er überhaupt in eine Argumentation einzutreten meint, als hinreichend erfüllt voraussetzen muß"²³², også virkelig er opfyldt. Man kan som Habermas argumentere for, at disse krav ikke er indholdskrav, ikke har moralsk indhold, men blot skaber en ramme for den moralske diskurs.

Men det bliver nødvendigt et eller andet sted at trække grænsen for, hvem der kan deltage som ligeværdig dialogpartner. I den politiske borgerlige offentlighed blev den grænse trukket ved kvinder og besiddelsesløse, hvilket for os i dag er indlysende undertrykkelse af værdige deltagere i den moralske diskurs. Derfor trækker Habermas grænsen, hvor den for ham forekommer rimelig, dvs. hvor den tilsyneladende er uden moralsk indhold. Han bestemmer "den Kreis der potentiellen Teilnehmer im Sinne einer Inklusion ausnahmslos aller Subjekte, die über die Fähigkeit verfügen, an Argumentationen teilzunehmen."²³³ Hvis disse også skal være rationelle i Habermas' forstand, udelukkes i hvert fald børn, åndssvage og senile. Og i hvilken grad er u-dannede, analfabeter osv. egentlig i stand til at deltage i kommunikationen? Som disse problematiseringer antyder, kan det ikke lade sig gøre at trække en grænse for, hvem der bør deltage i den moralske diskurs, som ikke i en eller anden grad selv har et moralsk indhold.

Hele vanskeligheden for Habermas, mener jeg, opstår i og med, at han tager udgangspunkt i en idealtilstand, der reducerer konstituerende træk ved en dialog bort. Det er netop konstituerende for dialoger, at deltagerne er forskellige og har deres særheder. Derfor er en ideal dialog snarere én, hvor dialogens deltagere accepterer forskelle og særheder – og tager hensyn til dem. En etisk diskurs forudsætter altså ikke ens eller ligestillede subjekter med lige muligheder.

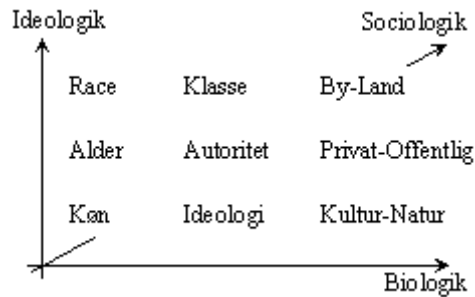
"Dialogen er brugen af sproget til at forstå, forklare og kritisere vores praksis"²³⁴, siger Jørgen Døør, der har opstillet en dialogetik, der tager udgangspunkt i, at mennesker er forskellige. Det sker i artiklen "Økologi & Moral. Tre principper for en demokratisk-økologisk kommunikationsform". Døørs mål med artiklen er at formulere tre diskursprincipper, som han "hævder er betingelser for enhver rationel diskurs". En sådan rationel diskurs handler om en praksis, som er fælles eller har betydning for dialogens deltagere. At diskursen er rationel, betyder, at den er fornuftig i den forstand, at den fører til en bedre praksis. Der er megen kommunikation, der ikke fører til en bedre praksis, ikke er rationel – og det kan ikke undgås, men vi har behov for også at føre rationelle dialoger, der kan føre til en bedre praksis. Derved får også de ikke-rationelle dialoger sundere kår – de bliver mindre stressende²³⁵.

Døørs tre diskursprincipper forudsætter et nulte princip²³⁶, som pålægger dialogens parter at klarlægge, hvem der deltager (S_1 og S_2), og hvem der påvirkes (S_3) af dialogen.

Døørs første princip pålægger dialogparterne at få klarhed over, hvad de *deler* med med-modparten. Hvad er de fælles forudsætninger, hvad er de fælles mål og hvilke (biologiske, sociale og ideologiske) betingelser deler de, hvadenten de vil det eller ej. Det andet princip er modsat det første, idet det pålægger at finde frem til *forskelle* (der gør en forskel) i de forudsætninger og mål, som situationen aktualiserer. Forskellene skal gøre en forskel: Det skal være muligt at gøre noget ved dem i de handlinger, der følger efter for-handlingerne om det fælles og det forskellige.

Her indfører jeg²³⁷ et supplement til det andet princip, som pålægger dialogens parter at komme til klarhed over særheder. Særhederne er de usammenlignelige (kvalitativt forskellige), som f.eks. køns- og alderskernemodsætningerne. Disse særheder handler det om at eksplicite – men ikke om at ophæve (som nogle af forskellene skal i den moralske dialog).

Som redskab til at komme til klarhed over væsentlige særheder fungerer den model over den sociale praksis' kernemodsætninger, Bang og Døør har udarbejdet, udmærket. Den sociale praksis' kernemodsætninger (som Bang og Døør også kalder de kulturelle kernemodsætninger) gør sig gældende ved menneskeligt samvær i vores kultur og tid. Disse kernemodsætninger kan forstås som en spørgeramme, der giver et praj om, hvor i en kommunikationssituation, der kan være betydende modsætninger mellem de implicerede. Kernemodsætningerne omfatter: race, alder, køn, klasse, autoritet, ideologi, by-land, kultur-natur.²³⁸ Men Bang og Døør har også opfattet privat-offentlig²³⁹ som kernemodsætning og Døør desuden indre-ydre og fjern-nærkommunikation.²⁴⁰ At disse tre kernemodsætninger er kommet til i senere formuleringer af Bang og Døørs teori, er næppe noget tilfælde. Det er til en vis grad alle tre (og specielt naturligvis den sidste) kernemodsætninger, som aktualiseres af IKT. Bang og Døør opstiller kernemodsætningerne i et tredimensionelt system af biologik, sociologik og ideologik, for at understrege, at alle kernemodsætninger determineres dialektisk af logikkerne og derfor også er indbyrdes dialektisk forbundne²⁴¹.

Figur 12. Den sociale praksis' kernemodsætninger

I mit samliv med min kone og vores søn Rasmus deler vi mange basale livsbetingelser, som skal reproduceres på forskellig vis. Vi skal have mad på bordet, der skal gøres rent og vores søn skal have al den omsorg, et 3 måneder gammelt menneske har behov for. I den første tid lever min kone i et meget tæt, nærmest symbiotisk forhold med Rasmus, hvor jeg ikke kan overtage hendes plads. Jeg er en uerstattelig, men undværlig tredje. I vores fælles virke med det fælles mål, at Rasmus får en god start på livet (det *deler* vi, og det er vi forpligtet på i vores *autoritetsforhold* til Rasmus – hvis ikke vi tager vores autoritet alvorligt, dør han²⁴²), har vi altså meget forskellige roller, som primært skyldes vores *særheder*, som kvinde og mand, vores *kønskernemodsætning*. Vores kultur er patriarkalsk, og mænd har traditionelt kunnet (og kan stadig) unddrage sig et deltagende ansvar for børn, hvilket bl.a. kommer til udtryk i ideologikernemodsætningens udpegning af, at mænd naturligvis skal forsørge familien materielt, men ikke emotionelt-opdragende²⁴³. Når der opstår konflikter i min kones og mit forhold, f.eks. om hvor meget jeg kan leve et liv uden for hjemmet, med sport, studier og fest, skal vi, for at føre en rationel dialog om problemerne, være klar over, at vores dialoger får betydning for vores søn (hvorved vi har opfyldt nulte princip), og dernæst tage udgangspunkt i vores ligheder, forskelle og særheder. Det handler bl.a. om at vi skal komme til klarhed over vores dybt internaliserede patriarkalske ideologi, at vi skal formulere hvilke ansvar og opgaver, vi hver især bedst løser med de særheder, vores biologiske køn og de øvrige kernemodsætninger giver os osv.

Med det formål at komme overens om en bedre praksis opstiller Døør et tredje princip, som han kalder *eksperimentprincippet*. For at følge det pålægger dialogens parter sig at forsøge at formulere de dybest mulige forandringer i parternes praksis, som er forenelige med en udvikling af situationen, som gør en forskel, og som parterne vil forpligte sig på.

Når vi har formuleret vores patriarkalske ideologi, skal vi altså opstille eksperimenter, som kan føre til en praksis, der er mindre bestemt af en (for os at se irrationel) patriarkalsk ideologi. Her skal vi bl.a. tage udgangspunkt i, at det er min kone, som i den første tid lever i et symbiotisk forhold med vores søn. Derfor er det hendes grænser for, hvornår hun kan undvære mig, der bestemmer, hvorvidt jeg er borte. Ikke, som jeg ellers har været vant til, mine egne lyster.

Der er altså på ingen måde tale om, at en herredømmefri diskurs ville være det ideelle i vores dialoger om Rasmus' gode liv. Men det ideelle er, at vi kan komme til klarhed over, hvordan herredømmeforholdene er og hvorfor, så vi kan få eksperimenteret os frem til en sundere praksis.

Demokrati med nettet – Visioner og virkelighed

Jeg har nu argumenteret for, hvorfor den borgerlige offentligheds selvforståelse som rummet for den herredømmefrie diskurs forhindrede dialogens deltagerne i at komme rigtig til klarhed over problemerne, samt deres årsager og veje til deres løsning. Med den demokratisk-økologiske dialogpraksis har vi en skitse til, hvordan dialoger i den politiske offentlighed kan føre til en bedre praksis. Derved kan jeg formulere det spørgsmål, som jeg vil undersøge i det følgende:

*Spørgsmål 3: Kan en moderne politisk offentlighed med en demokratisk-økologisk dialogpraksis drage fordel af nettet og hvordan?*²⁴⁴

I Danmark er Tor Nørretranders²⁴⁵ en begejstret fortaler for internettets muligheder som redskab til at give demokratiet fornyet liv. Grundstenen i Nørretranders forståelse af demokrati er ytringsfriheden, ikke blot som retslig institution, men som reel mulighed for at ytre meninger, som alle andre har adgang til. Derfor ser Nørretranders internettet som den teknologi, der kan føre til: "Den radikale demokratisering af ytringsfriheden"²⁴⁶.

Men for at de teknologiske forudsætninger skal være helt i orden, er der, ifølge Nørretranders, behov for et netværk, hvor alle kan sende og modtage 11 Mbps (megabits per sekund), hvilket er det, vores sanser ifølge Nørretranders' beregninger kan kapere.²⁴⁷ Når først det tekniske er på plads, ligger vejen åben for et radikalt demokrati:

Demokratiet kan udøves gennem denne forbundethed, alle borgere kan nås, alle kan komme til orde, alle kan præge billedet. [...] Med en symmetrisk 11 Mbps infrastruktur vil borgerne ikke alene have ytringsretten, men også den ytringsmulighed, som idag ligger hos aviserne og de elektroniske medieejere.²⁴⁸

Denne teoretiske mulighed karakteriserer Nørretranders udmærket et andet sted som "[...] Internettets formidable mulighed for, at enhver kan sige hvad som helst til hvem som helst, der gider lytte."²⁴⁹

Den sidste sætning har fat i et ret interessant problem. For det samme gør sig jo gældende med talen. Jeg kan sige hvad som helst til hvem som helst, der gider lytte. Nok giver internettet mulighed for, at flere kan tage stilling til, om de gider lytte. Men for det første skal de vide eller finde ud af, at jeg har ytret mig, og for det andet er det jo langt fra sikkert, at de 'lytter' til mig; at alle *kan* betyder ikke, at alle *gør*.²⁵⁰ Hvem er 'alle'? Hvem er det egentlig, som kan og gør alvor af at deltage i diskussionerne og specielt i dem, der mere eller mindre direkte er en del af en demokratisk dialog? Og er der mennesker eller grupper, der udebliver fra eller undertrykkes i diskussionen? (Disse spørgsmål formulerer det nulte princip i den demokratisk-økologiske diskurs).

Lad mig først slå fast, at de, der ikke er 'opkoblet', ikke deltager i diskussionerne på nettet og ikke er en del af 'virtuelle fællesskaber', vil miste væsentlige muligheder for at deltage i samfundet, også det udenfor nettet, hvis debat og fællesskaber i en eller anden grad flytter over på nettet.²⁵¹ Mennesker, der ikke er koblet op hjemmefra, på arbejdet eller lignende, kan komme på nettet på biblioteker og andre offentlige infocentre, men den time en gang om ugen, det måske bliver til, giver et væsentligt dårligere

udgangspunkt for deltagelse end den daglige opkobling.

I alle demokratiske sammenhænge er der fire faktorer, der fungerer som grovsortering af, hvem der deltager: Pris, uddannelseskraft, tid og kendskab til diskussionen.²⁵² Også i forbindelse med internettet er de fire sorteringsfaktorer særdeles relevante at undersøge.

I det 18. århundredes borgerlige offentlighed var kravet for deltagelse, at man var ejendomsbesidder. Det betød, at kun en meget lille del af befolkningen kunne deltage i de diskussioner, der skulle legitimere beslutningerne taget af den offentlige myndighed. Udelukkelse med baggrund i økonomisk formåen er ikke helt så tydelig og institutionaliseret, som den af ideologiske årsager var i det 18. århundrede. Men det betyder ikke, at alle frit kan deltage. Det computerudstyr, der er en forudsætning for at komme på nettet, har i de seneste mange år ligget i et prisleje omkring 10.000 kr. Hver gang ydelsen for samme pris fordobles (det sker ca. hvert 1½ år), fordobles kravene groft sagt til, hvad computerne skal kunne for at køre de nødvendige programmer.²⁵³ Det betyder, at computeren skal udskiftes i hvert fald hvert 4.-5. år. Derved er computeren væsentlig dyrere end både aviser og fjernsyn, og mere eller mindre utilgængelig for den laveste indkomstgruppe.²⁵⁴

Den anden sorteringsfaktor er *uddannelse*. Den var ifølge den borgerlige offentligheds selvbevidsthed en naturlig konsekvens af ejendomsbesiddelse. I vore dages velfærdssamfund er der ni års skolepligt, så en vis grad af uddannelse kommer alle til gode. Bl.a. derfor er alle også principielt berettiget til at deltage på lige fod med alle andre i diskussionerne. Men heller ikke her er der fuld overensstemmelse mellem idealet og realiteterne. Udover at have tålmodighed med computerens tekniske uforudsigelighed²⁵⁵ og udover at kunne forstå og håndtere ganske abstrakte programmer skal deltagerne i en dialog på nettet kunne *formulere sig på skrift*. Denne forskel på forsamlingshus- og partiforeningsdemokratiet og det netbaserede demokrati ser kommentatorer ofte bort fra.²⁵⁶ På nettet skal langt den overvejende del af kommunikationen bæres af sproglige udtryk, der (indtil videre) er skrevet på computertastaturet²⁵⁷. Som Vygotsky formulerede det, er der altså tale om en vilkårlig (villet) proces, hvor kommunikationen foregår som bevidst udveksling af vilkårligt formede meddelelser. I talen dannes argumenterne uvilkårligt, der er plads til ophold, tankespring, afbrydelser, uden at dialogpartnerne nødvendigvis finder argumentationen dårlig eller usammenhængende. Den indtastede tekst skal derimod hænge sammen som et helstøbt argument, hvor præmisserne er udfoldede og konklusionerne underbyggede, der skal være orden på syntaksen, og teksten skal 'lyde' godt (jf. Jakobsons poetiske funktion). Alle disse krav, som mere eller mindre drejer sig om at kunne abstrahere fra den konkrete dialog, stiller store krav til producentens uddannelsesniveau, både pga. kravet om skriftlig velformulerethed (jf. det oplevede behov for instruktører i skriftlig fremstilling på nordiskuddannelsen i Odense) og pga. kravet om udfoldede præmisser og underbyggede konklusioner.

Den tredje sorteringsfaktor er *tiden*. Både de græske borgeres og den borgerlige offentligheds politiske diskussioner havde som forudsætning, at deltagerne var fri for fysisk arbejde og for selv at producere livsfornødenhederne. De havde kvinder og slaver eller tjenere, som tog sig af husholdningen. Derfor havde de også fri tid, som de kunne

udfylde med kulturelle oplevelser og politiske diskussioner. Døgnet 24 timer sætter en principiel grænse for, hvor meget den enkelte kan deltage i dialogen. Af disse 24 timer går væsentlige dele til søvn, spisning og ikke mindst arbejde (for kvindernes vedkommende stadig i høj grad dobbeltarbejde: ude og hjemme), ligesom sociale aktiviteter såsom avislæsning, tv-kigning, sport osv. lægger beslag på en god bid af dagen for de fleste. Overskuddet af tid (og ikke mindst kræfter) til deltagelse i den demokratiske proces er altså stadig begrænset.

Den sidste sorteringsfaktor er særligt relevant i internetsammenhæng. *For at deltage i en diskussion skal man vide, at den eksisterer.* I vores atomiserede offentlighed er det ikke let at holde sig ajour med, hvilke diskussioner, der løber af stablen rundt omkring. Og slet ikke, hvilke der findes på nettet. Jo mere man følger med i den daglige nyhedsstrøm i aviser, på tv og i radioen, des større er chancen for at få kendskab til diskussioner, man finder relevant.

Ud over disse socialt bestemte udskillelses- eller undertrykkelseskriterier findes en række mere ideologisk-socialt bestemte mekanismer, der betyder, at bestemte grupper tillægges mere vægt og betydning i dialogerne alene pga. køn, race, hjemsted osv. Blandt dem er det særligt udelukkelse fra eller undertrykkelse i kommunikationen af kvinder, der har opmærksomheden i forskningen i disse år. Således har Susan C. Herring undersøgt kvinders deltagelse i diskussionsgrupper (af den type, som kaldes *mailinglister*, hvor en computer modtager indlæg og udsender dem til alle, der 'abonnerer' på listen). Herring konkluderer, at: "A tendency is noted for a minority of male participants to effectively dominate discussions both in amount of talk, and through rhetorical intimidation."²⁵⁸ Og senere: "Moreover, when women do attempt to participate on a more equal basis, they risk being actively censored by the reactions of men who either ignore them or attempt to delegitimize their contributions."²⁵⁹ Tendens til at undertrykke kvinder i diskussionen, antager jeg, gælder i lige så høj grad i forbindelse med andre kernemodsætninger (f.eks. race, alder, land-by osv.). Forestillingen om, at alle har lige adgang til at ytre sig og i udgangspunktet tages lige alvorligt, tilbagevises af Herrings undersøgelser. Internettet er ikke i sig selv en kommunikationsteknologi, som ophæver sociale, ideologiske og biologiske særheder. Arbejdet for at opnå ligestilling både for kvinder, etniske grupper osv. kan altså ikke uden videre skyde genvej vha. IKT, men IKT kan måske med fordel anvendes i arbejdet med at ændre de sociale og ideologiske forhold, som er årsager til undertrykkelse og udelukkelse.

Der findes en lang række forskellige diskussionsformer på nettet. Den største og mest undersøgte er de titusinder af diskussionsgrupper²⁶⁰ på det såkaldte Usenet, hvor diskussionerne er opdelt efter emner, og hvor alle har adgang. Her diskuteres og udveksles erfaringer om mange emner, og her sælges varer, udveksles programmer, findes pennevenner osv. Man finder mange andre diskussionsgrupper på private og offentlige hjemmesider²⁶¹, som ikke på samme måde er systematiseret efter emner nogen steder og som ofte kræver adgangstilladelse. Andre diskussionsformer er de nævnte mailinglister, chat osv. En spændende implementering af diskussionsgrupperne er de såkaldte telehøringer, hvor en offentlig myndighed eller andre sender et spørgsmål i høring blandt interesserede over et vist tidsrum, med henblik på at få diskuteret og legitimeret politiske spørgsmål eller beslutninger.

"Og ønsker vi at bruge det nyeste på den teknologiske front - informations- og kommunikationsteknologierne - i demokratiets tjeneste, er vi nødt til at eksperimentere mere med Internettets demokratiske potentialer i stedet for at sidde med hænderne i skødet."²⁶²

Denne opfordring til eksperimenteren kommer fra Jens Hoff, der er lektor i forvaltning og informatik på Institut for Statskundskab på Københavns Universitet, i et af de fire interviews, der fungerer som oplæg til Teknologirådets "Telehøring" om "hvordan **demokrati, livskvalitet og kvalifikationer** kan indgå i IT-politikken."²⁶³ Jens Hoff's opfordring til eksperimenter indgår altså selv i et sådant eksperiment, som har til formål at anvende internettet i en legitimerende demokratisk dialog mellem borgere, der er interesserede i Danmarks IT-politik.²⁶⁴ Formålet med eksperimentet var, udover at skabe debat om IT-politikken, at komme med inspiration til Forskningsministerens arbejde med *Det Digitale Danmark* – et projekt, der skal munde ud i en opfølger til Info-2000-rapporten (og som også har Lone Dybkjær som det ene medlem af et tomandsudvalg).

Kendskabet til diskussionen fik jeg gennem en lille notits i Politikens Computer-tillæg. Ingen andre steder er jeg stødt på henvisninger til diskussionen. Der er altså, uden at jeg har undersøgt informationen omkring telehøringen yderligere, noget, der tyder på, at deltagerne i høringen skal interessere sig for emnet ud fra en mere 'teknisk' vinkel for at få kendskab til diskussionen. Der er tillige meget i diskussionen, der tyder på, at det overvejende er mennesker med computerinteresse, der deltager.

I [bilag 3a](#) har jeg beskrevet en undersøgelse, jeg har foretaget af telehøringen. Telehøringen lider under en kraftig underrepræsentation af kvinder (der deltager en kvinde for hver fem mænd), men langt mere betænkeligt er det, at kvinderne udelukkes af diskussionen. Hver gang en kvinde får et svar på sit indlæg, svares tretten mænd. Telehøringen ophæver altså ikke på nogen måde diskrimineringen af kvinder. Indlæggen indeholder (med enkelte undtagelser) hverken oplysninger om alder, beskæftigelse, uddannelse eller andre mulige udskillelsesfaktorer, men min fornemmelse er, at deltagerne overvejende er 20 til 40 år og har eller tager en videregående uddannelse. Mange arbejder med IKT, nogle privatansat, andre offentligt, særligt med undervisning. Der er altså langt fra tale om, at deltagerne er et repræsentativt udsnit af Danmarks befolkning (der er et enkelt engelskklingende navn blandt deltagerne, resten er tilsyneladende danske). Dette har Teknologirådet forsøgt at råde bod på ved at lade et såkaldt borgerpanel prioritere i de forslag, deltagerne i diskussionen når frem til. Borgerpanelet består af 30 personer, der er udvalgt tilfældigt og jævnt fordelt geografisk, ligeligt kønsfordelt og fra forskellige erhvervsgrupper. Af de 30 personer var de 15 internetbrugere.²⁶⁵

Dialogen har altså, allerede før den er gået igang, en kraftig slagside i form af udelukkede/udeblivende personer.

Dialogen i telehøringen har et mål: At komme frem til nogle forslag, som en borgergruppe skal udvælge nogle 'konsensus'-forslag iblandt. Disse forslag skal siden indgå i arbejdet med rapporten om *Det Digitale Danmark*. Der er med andre ord ikke alene noget at tale om, der er også forberedt et sted, hvor eksperimenter kan formuleres,

og hvorfra parlamentarikere kan hente forslag til eksperimenter. Døør fremhæver i sin artikel "Økologi og Moral", at den demokratisk-økologiske dialog altid handler om at "forstå, forklare og kritisere vores praksis"²⁶⁶ med henblik på at opstille eksperimenter, der kan føre til en bedre praksis. Muligheden for at opfylde dette krav er altså til stede i Teknologirådets telehøring.²⁶⁷

I min undersøgelse af telehøringen (se [bilag 3a](#)) koncentrerede jeg mig om en enkelt afgrænset diskussion blandt de mange diskussioner. Min undersøgelse af diskussionerne viser, at der kun er et meget begrænset antal indlæg og argumenter for hvert eksperiment eller forslag, der formuleres. Diskussionen om de enkelte forslag bliver sjældent til noget. Således er der fire indlæg om det forslag om lokale IT-centre, borgergruppen vælger at prioritere. Alle fire indlæg er fortalere for hver deres forståelse af lokale IT-centre, og ingen af dem henviser til eller argumenterer mod eller med hinanden.

Ordstyrer Henrik Føhns mener, at udviklingen af forslagene til IT-centre og oplysnings- og demokratiprojekterne "har afsløret dette forum [telehøringen] som et godt sted at brainstorme."²⁶⁸ Hvis det er alt, telehøringen er, lever den ikke op til forventningen om, at internettet kan fungere som et væsentligt medium for demokratiske diskussioner. For mig at se tager Føhns til dels fejl. Der sker mere end en brainstorming, men der sker også mindre, end man kan forvente i en grundig demokratisk diskussion. Det kan for mig at se hænge sammen med, at sammenhængene i de mange diskussioner i telehøringen er ganske komplekse. Der er mange tråde i diskussionerne og mange diskussioner, som kører parallelt. Dertil kommer, at de fleste indlæg har mange udsagn om forskellige emner og ikke altid henviser eksplicit til, hvad de taler om.²⁶⁹

Det var ikke særlig let at foretage de opdelinger i materialet, som jeg har gjort i min undersøgelse. Ordstyreren i telehøringen lever desværre ikke op til sit navn. Han refererer blot de forskellige indlæg siden sidste opsummering (ofte citeres hele indlæggets ordlyd); enkelte gange giver han en kort oversigt over diskussionen i begyndelsen af opsummeringen. I "Ordstyrerens sidste ord"²⁷⁰ giver han dog en grundigere opsummering. Men da er diskussionen forbi, så de deltagende ikke kan forholde sig til de opridsede linier i diskussionen.

Min analyse viser, at der i en telehøring – måske mere end nogen andre steder – er behov for, at der samles op, antydes hvilke argumenter, der har været for hvilke forslag, gives retningslinier for hvilke diskussioner, der føres, hvor de overlapper, hvordan de modsiger hinanden osv. Skal telehøringen samtidig være udtryk for en fælles holdning (eller i det mindste for en grundigt belyst holdning (jf. Manin og Habermas' deliberative democracy)), er det heller ikke nok, at et emne kun er diskuteret af tre-fire personer ud af godt 70 som i tilfældet, hvor forslagene til erfaringsopsamlings-, oplysnings- og demokratiprojekter diskuteres (se bilag 3a). Når en diskussion er ved at være moden til beslutning kunne ordstyreren således opfordre til en meningstilkendegivelse fra alle deltagere: "Er dette vores holdning, eller skal vi forkaste forslaget?"

Teknisk og organisatorisk er telehøringer et seriøst bud på, hvordan den politiske offentlighed kan få fornyet liv. Telehøringerne kan fungere som *en* ramme om diskuterende og kritiserende offentligheder af selvstændige, 'uafhængige' borgere, som

på den måde kan supplere organisationerne og massemedierne i deres formulering af, hvad der er legitimt at beslutte.²⁷¹

Derved er svaret på spørgsmål 3 (se her) et delvist 'ja'. Men før vi drager en konklusion om, at her har vi de vise sten, må jeg understrege, at problemet med, hvem der deltager, og hvordan de gør det, ikke er løst. Der er tilsyneladende strukturelle problemer, når kvinder og ikke-computerinteresserede (og formodentlig andre grupper) i den grad udebliver og udskilles af diskussionen.²⁷² Og der er problemer, når deldiskussioner ikke tiltrækker mere end tre til fire mennesker, som måske knap omtaler, endsige diskuterer, hinandens indlæg.

Nogle af vanskelighederne kan, tror jeg, afhjælpes med en grundig ordstyringsfunktion og med større øvelse hos deltagerne i at deltage i telehøringer. Men før en sådan konklusion kan drages med større sikkerhed, skal der foretages eksperimenter med telehøringer i forskellige sammenhænge. Boligforeninger, børnehaver, byråd, universiteter osv. Ligesom der kan gøres forsøg med kombination af telehøringer og forsamlingshøringer, for at det kan undersøges, om de kan supplere hinanden, om de forskellige fora appellerer til forskellige deltagere, og om de fører til forskellige resultater.

Som ramme for undersøgelser af sådanne eksperimenter, vil jeg stille tre spørgsmål, som jeg ikke behandler yderligere her:

1) Hvilke mennesker er det, der får mindre adgang til de demokratiske diskussioner end andre? Hvorfor? Og hvordan forbedrer vi forholdene?

2) Grundtvig og andre tog konsekvensen af demokratiseringen af Danmark i løbet af 1800-tallet og satte ind med en massiv folkeoplysningsindsats og lagde dermed grunden for vi danskeres høje dannelses- og uddannelsesniveauer. Hvilke former for 'folkeoplysning' skal vi sætte ind med, for at vi kan være godt rustede til et demokratisk samfund præget af internettet?

Og 3) hvad er det, der adskiller den samtale eller diskussion, der foregår mellem hhv. få personer ansigt-til-ansigt, fra den hvor flere deltager (f.eks. til høringer), og igen fra den, der foregår i telehøringer som Teknologirådets? Er det samme type argumenter, der anvendes? Opnås enighed på samme måde? Hvem overhøres, og hvorfor? Er det de samme velformulerede, som klarer sig de to steder? Opstilles der fælles eksperimenter? Lever deltagerne op til dem på samme måde? Osv.

Internet – Kropsløs kommunikation

Internettet er, som alle andre kommunikationsteknologier, ikke blot en neutral teknologi, som vi kan bruge, uden at det får konsekvenser for os. Canadierne Dan Thu Nguyen og Jon Alexander diskuterer, hvilke aspekter af vores menneskelighed, nettet får os til at udvikle og være opmærksomme på.

Deres teoretiske udgangspunkt er inspireret af Merleau-Ponty, af hvem de citerer følgende:

Le corps est le véhicule de l'être au monde, et avoir un corps c'est pour un vivant se joindre à un milieu défini, se confondre avec certains projects et s'y engager continuellement.²⁷³

Nguyen og Alexander konkluderer, at: "To put oneself within borders is a prerequisite for

ethical considerations of any kind."²⁷⁴ Netop kroppen mister betydning i omgangen med mennesker via internet, hvor det er det indtastede ord, der er i centrum. Her får alle tilsyneladende lige adgang til at sige, hvad de mener, uden at skulle ligge under for den virkelige verdens hierarkiers og autoriteters krav og grænser og uden at skulle ligge under for deres medfødte 'ulemper', såsom køn, race, hårfarve osv. Men internet-repræsentationen "lack the responsibility of an actual bodily commitment"; de indtastede ord får ingen konsekvenser. Det giver sig udtryk i på den ene side en ellers uset åbenhed omkring meget personlige og intime anliggender (hvilket bliver tydeligt under en surftur gennem folks personlige hjemmesider) og stor venlighed og hjælpsomhed overfor andre i diskussionsgrupper og på chatlines og på den anden side et spil med folks egen identitet²⁷⁵, hvilket kan føre til udpræget grovhed, til fornærmelser og sågar til ondskab.²⁷⁶

Fænomenet med at overhøre kvinder og andre, der ikke ligner social sense-idealet af en borger, er ikke et rent internetfænomen. Det sker tit. Men nettets teknik gør det særligt let at 'overhøre' indlæg, der ikke anses for passende eller ikke ytres af den rette.

K.E. Løgstrup beskriver i sin *Den etiske fordring*, hvordan tilliden er grundstemningen i mødet med det andet menneske: "På hvor mangfoldig vis kommunikationen mellem os end kan arte sig, den består altid i at vove sig frem for at blive imødekommet."²⁷⁷ Løgstrup beskriver, hvordan denne tillid som et grundlæggende menneskeligt fænomen stiller et krav til den anden om at tage vare på den, der viser tillid: "[...] der er en udtalt, så at sige anonym fordring til os om at tage vare på det liv, tilliden lægger i vor hånd."²⁷⁸ Dette krav kalder Løgstrup den etiske fordring. Det er netop denne fordring, som tilsyneladende falmer, når mødet foregår i internettets kropsløse rum.

Netop kroppen er en central årsag til, at den etiske fordring overhovedet erkendes. Løgstrup finder denne kropsligt forankrede fordring manifesteret i stemmens tone:

[...] at der i tiltalen som sådan – uanset indholdets vægt – anslås en bestemt tone, i hvilken den, der taler, så at sige går ud af sig selv for nu at eksistere i talens forhold til den anden. Hvorfor fordringen – udtalt – går ud på, at der tages imod een selv ved at ens tone tages op. Ikke at høre eller ikke at ville høre ens anslåede tone betyder derfor, at ens selv overses, for så vidt det er een selv, der har vovet sig frem i den.²⁷⁹

Denne fordring opleves åbenbart ikke særligt insisterende af telehøringens deltagere. Spørgsmålet er, i hvilken grad den, der viser tillid ved at ytre sig i høringen, selv forventer og lægger vægt på, at "tonen tages op". Her er det væsentligt at holde fast i, at den, der skriver, selv gør det med sin krop, mens den, der læser, ikke i samme grad opfatter det som et kropsligt udtryk. Derfor kommer der til at bestå et ulige forhold mellem producent og konsument. Og noget tyder altså på, at det særligt er de producenter, der ikke er hvide mænd i 20-40-årsalderen, der må se deres ytringer ubesvarede.

Kropsløsheden betyder, at vi på nettet tilsyneladende er mere lige, men den betyder også, at det bliver frivilligt, om vi vil mødes krop-til-krop med andre mennesker: "Soon we forget that our stand-in bodies lack our primary identity's vulnerability and fragility

[...] Without face-to-face, personal and private communication, our very 'ethical awareness' based on lived experiences 'shrinks and rudeness enters'."²⁸⁰

I dialoger opstår og løses konflikter. Indimellem vender vi ryggen til konflikten og fortrækker, fordi det er lettest, fordi vi ikke ser anden udvej, eller fordi vi ikke tør se konflikten og den anden i øjnene. En sådan konfliktløsning har konsekvenser i krop-til-krop-dialoger. Når vi mødes næste gang, sidder konflikten stadig i os, stemningen er fra begyndelsen forurenede af de uløste knuder, som med tiden kan udvikle sig fra måske ubetydelige uoverensstemmelser til betændte sår af fortielser og undertrykt harme. Skal forholdet afklares, og luften renses, må de, der har konflikten, finde veje til at få formuleret og løst den. Det er bl.a. til sådanne konfliktløsninger, Døør har udviklet sin demokratisk-økologiske kommunikationsform. Her understreger han, at: "En saglig bearbejdning af en modsætning, konflikt eller krise ser ud til at forudsætte både (a) en detaljeret og dyb indsigt og (b) en involvering og et engagement i situationen"²⁸¹

Opstår der konflikter i telehøringer eller andre fora for diskussion på nettet, er vejen til løsning slet ikke nem. Det er let blot at sige: "Nå", og 'gå' sin vej. Der er altid en ny diskussion, man kan deltage i. Fernback og Thomson gør opmærksom på, at i et samfund, hvor der bliver stadig mere 'computer mediated communication', vil konsekvensen være, at der skabes "communities that are less stable than traditional geographic, historic or ethnic communities."²⁸²

Hvis vores krop mister sin betydning for vores liv, fordi vi tilbringer mere tid med at spille med vores identitet og med at udveksle informationer om vores hobbyer indenfor islandske frimærker, australske tudser eller østtyske bilmærker²⁸³, risikerer vi at miste grundlaget for disse, fordi vores mellemværender (inter-esser) i den virkelige verden ikke længere har vores opmærksomhed.

[...] virtual communities will be communities of interest rather than of geographical proximity or of historical or ethnic origin. As such, they will be further insulated from having to deal with vagaries of the workaday world. So although communities may be formed that reinforce social relationships among like-minded individuals, those groups will have a decreasing need or opportunity to interact with other members of the larger society.²⁸⁴

Hvis ikke vi interesserer os for vores sociale og materielle delesfære, er der ingen grund til at deltage i vores legitimeringsdialog. Og så er det slut med demokratiet.

Six Degrees of Separation

En internettjeneste, der kalder sig sixdegrees, tager løftet om, at alle kan komme i kontakt med alle via nettet alvorligt. Ideen bag sixdegrees bygger på en teori om, at alle i verden er forbundet til hinanden via maksimalt 6 andre. Både ideen og måden, sixdegrees har implementeret den på, giver ganske spændende perspektiver på, hvordan og under hvilke former mennesker anvender nettet som kommunikationsteknologi.

Opfinderen af den trådløse radiotelegraf, Guglielmo Marconi, havde en ide om, at alle mennesker på jorden er forbundet til alle gennem en vej på seks mennesker eller mindre. Det fik forfatteren John Guare til at skrive stykket "Six Degrees of Separation", hvilket har givet navnet til sixdegrees (på adressen <http://www.sixdegrees.com>)²⁸⁵.

Ideen i sixdegrees er, at venner hjælper venner, og at venner også hjælper deres venners venner. Når alle mennesker bliver klar over, at de er forbundet, vil de hjælpe hinanden. sixdegrees har i dag (31. januar 1999) over 1,8 mio. medlemmer, hvoraf knap 1,6 mio. er forbundet i en kæmpe 'sky' af relationer.

Formålet med sixdegrees set fra medlemmernes synspunkt (et synspunkt, som sixdegrees forventer eller forudsætter) er kontakt til og kommunikation med andre medlemmer. Dertil har sixdegrees oprettet mulighed for 'peoplesearch' og for kommunikation via chat (synkron skriftbaseret 'snak'), diskussionsgrupper og opslagstavler (bulletin boards).

Opbygning. Alle kan blive medlem, det er helt gratis og kræver blot, at ansøgeren opgiver en epostadresse, sit navn og to eller flere venner, der enten er eller kunne tænkes at blive medlemmer af sixdegrees. Når medlemskabet er oprettet, er der en række muligheder for at uddybe, hvem medlemmet selv er. Derudover kan medlemmet undersøge, hvem der ellers er medlemmer af sixdegrees og sende beskeder til disse medlemmer mm. Medlemmets første to 'grader' (vennerne og vennernes venner) blev tidligere²⁸⁶ betragtet som særligt interessante, idet det forventedes, at de ville være særligt behjælpelige med svar på spørgsmål og lignende. Derfor var der direkte adgang til de oplysninger, de selv havde givet tilladelse til, at andre så. Nu skelnes der ikke mellem de forskellige grader, idet det er muligt at surfe igennem de medlemmer af sixdegrees, medlemmet er forbundet til, grad for grad.

Der er på forhånd stillet en række muligheder op for (eller begrænsninger af), hvilke oplysninger, medlemmerne kan give. Til de 'personlige' hører oplysninger om navn, bopæl, beskæftigelsesområde, fritidsinteresser og evner. Desuden er det muligt at give anbefalinger af musik og websteder (frem til ændringen af sixdegrees var det også muligt at fortælle om 'brushes with fame', møder med berømmelsen (eller snarere med *de* berømte)).

Interaktivitet. Mediet for medlemmernes kommunikation med sixdegrees og sixdegrees' andre medlemmer er medlemmets computerskærm. Når et medlem af sixdegrees logger sig ind, viser computeren medlemmets personlige startskærm med meddelelser om hvilke beskeder, der venter på at blive læst og besvaret, hvordan forbindelserne til andre medlemmer er (hvor mange andre medlemmer medlemmet er forbundet til), hvad nyt der er sket på sixdegrees og hvilke 'celebrities', der chatter med sixdegrees' medlemmer hvornår.

Internettet er en teknologi, der giver mulighed for en særlig form for interaktivitet, der består i valg mellem på forhånd etablerede muligheder. På sixdegrees har medlemmet en række muligheder for at få informationer og for at kommunikere om og med andre medlemmer. På computerskærmen²⁸⁷ (i mediet) er disse valg tilgængelige via klik med musen på billeder og understreget tekst (det, der på engelsk kaldes hyperlinks eller bare links. Jeg foretrækker det danske 'henvisning'). Øverst på alle sixdegrees skærbilleder er der en reklame, som medlemmet kan trykke på, hvorved hun/han kommer til annoncørens eller produktets hjemmeside (eller mere præcist formuleret: hvorved computerskærmen afbilder det, producenten af annoncørens hjemmeside har programmeret den til). Nedenunder er der en 'vælgeboks' med mulighed for at vælge 'my info', 'my bulletin board', 'groups', 'chat', 'people search' og 'marketplace' og nedenunder

disse valg bl.a. valg af web og movie 'recs' (recommandations). I teksten nedenunder vælgeboksen findes desuden en række valg, som fører til samme steder eller forklaringer på indholdet af dem.

Der er altså en række valgmuligheder, som er stillet til rådighed af sixdegrees' programmører. Set fra medlemmets side kan det også betragtes som en række begrænsninger i de valg, hun/han kan foretage. Begrænsningerne er på den ene side opstillet af programmørerne og på den anden af de øvrige medlemmer, som, igen indenfor på forhånd opstillede valgmuligheder, kan bestemme, hvem der kan se givne personlige oplysninger (ikke i form af personer, men i form af relationer (f.eks.: kun første og anden grad må se min privatadresse)).²⁸⁸ *Interaktiviteten på internettet er altid begrænset til valgmuligheder, der er opstillet på forhånd.* I medlemmernes kommunikation indbyrdes og med sixdegrees restringerer computeren altså, som en væsentlig S_3 , teksten.

Vi kan opstille to forskellige typiske kommunikationssituationer i forbindelse med sixdegrees. Den ene er den, medlemmet oplever ved hvert 'besøg' på siden. Her er sixdegrees S_1 , og de godt 1,8 mio. medlemmer og de potentielle medlemmer er S_2 . Den anden kommunikationssituation er den, hvor medlemmerne kommunikerer indbyrdes.

I sixdegrees' kommunikation med medlemmerne er væsentlige S_3 'er (udover de begrænsninger der er for interaktivitet) overvejende sponsorer, der er hele grundlaget for, at sixdegrees eksisterer. Uden penge er der ikke mulighed (eller interesse?) for at vedligeholde tjenesten. Sponsorerne restringerer altså teksten i en dialektisk relation, hvor sponsorerne er determinerende.

Der er en lang række tekster på sixdegrees' sider, som i forskellige aktuelle kommunikationssituationer fungerer som hhv. tekst og kotekster. Væsentlige kotekster er desuden reklamerne og de tekster, *de* henviser til.

Teksternes O er overvejende kommunikation mellem mennesker, der er forbundet via relationer til hinanden direkte eller gennem andre.²⁸⁹ Medlemmerne forventes at besøge sixdegrees-siden for at se, om der er beskeder fra andre eller svar på egne spørgsmål, for at chatte med andre medlemmer og for at læse og skrive indlæg i diskussionsgrupperne.

To tekster er særlig interessante som kotekster for de øvrige tekster. Det er de tekster, der bl.a. henvises til fra 'mystartpage'²⁹⁰ under navnene 'privacy' og 'affiliate program'. 'Privacy', privatliv, er et centralt begreb i amerikansk social sense-ideologi.²⁹¹ I korte træk er privacy-målet at opfylde sixdegrees-'filosofien' i et:

[...] safe and enjoyable environment, where no person is required to provide more information than we have determined is absolutely necessary to fulfill the goals of this innovative community - although all members are encouraged to provide as much information as they are comfortable with, consistent with the goal of nurturing the community's growth.²⁹²

Vi har med andre ord nogle informationer, som vi selv bestemmer over, og som vi kan give videre i forskellige situationer og til forskellige formål. Men der er både en nedre og en øvre grænse for, hvilken information vi kan give fra os. Det fremgår af citatet, at den nedre er bestemt af sixdegrees udfra, hvad de har "determined as absolutely necessary".

Det drejer sig om navn, epostadresse, køn, primære beskæftigelse og hjemsted (i USA og Canada postnummeret, som er unikt for hver by; andre steder blot landet).²⁹³ 'Private oplysninger' er interessante for kommercielle virksomheder at komme i besiddelse af, og dem, der skal opgives, er centrale for målrettede reklamer. sixdegrees lover, at de ikke sælger informationer om medlemmerne til tredieparter. Men samtidig gøres det klart, at informationerne bliver brugt til målrettede reklamer.²⁹⁴ Som dansker vil jeg sandsynligvis møde danske reklamer og som studerende reklamer for studieartikler osv.²⁹⁵

Det fremgår ikke af citatet, at der skulle være nogen øvre grænse for, hvilke informationer, medlemmet kan give om sig selv. Men det er der. Ikke i form af antal, men i form af typer. sixdegrees giver nemlig kun mulighed for at give informationer indenfor nogle faste kategorier (arbejds- og hjemmeadresser mm., fødselsdag, alternative navne og epostadresser, websider, hobbies og evner, øvrige beskæftigelser, akademiske grader, film- og webstedsanbefalinger)²⁹⁶, og har ovenikøbet også fastsat hvilke valgmuligheder, medlemmet har.²⁹⁷ Disse faste rammer for valgene gør det let for sixdegrees at målrette reklamer og at lave statistik på medlemmerne. Men de gør det sværere at få udbytte af sixdegrees, fordi de sætter en række grænser for, hvem jeg kan møde med sixdegrees. Det er f.eks. ikke alle folk, der studerer eller forsker, der interesserer mig i forbindelse med denne afhandling, men bl.a. folk, som finder ord som dialektik, kommunikation, økologi, internet mv. interessante at sammentænke. Hvorfor sixdegrees ikke har valgt at give medlemmerne mulighed for selv at give en beskrivelse af, hvem de er, ved jeg ikke – men vanskeligheden ved at lave statistik til målrettede reklamer på sådanne beskrivelser er sikkert en betydelig årsag.

En anden central kotekst omhandler muligheden for at tjene penge gennem at blive 'affiliate', tilknyttet, sixdegrees. 'Affiliates' placerer et eller flere sixdegreeslogoer på deres hjemmesider: Til gengæld modtager de 25% af den indtjening, sixdegrees har på salg af reklamer til de sider, medlemmer, der klikker på logoet og derigennem kommer til sixdegrees, ser.

Målet for sixdegrees er altså på den ene side at tilbyde muligheden for, at alle mennesker på jorden kan finde ud af, at de er forbundet med hinanden, og at de kan få udbytte af hinanden gennem søgning i informationer om hinanden. På den anden side er målet for sixdegrees at tjene penge på at formidle disse forbindelser. Relationer mellem mennesker formidles af penge. Denne konklusion er ganske godt i overensstemmelse med Døørs karakteristik af relationer i det kapitalistiske samfund:

Kapitallogikken subsumerer således alle forhold til at være varerelationer – ækvivalensbytter. Eftersom den universelle ækvivalent, dvs alle tings mål, er og bliver penge, så vil alle relationer enten være eller tendere mod at blive reduceret til cash-nexus.²⁹⁸

Det er ikke noget tilfælde, at de to tekster om 'privacy' og 'affiliates' er to af de længste på sixdegrees' sider: Der skal være orden i juraen, når det handler om penge. Derved har vi fundet centrum af konteksten for sixdegrees: Den globale kapitalisme²⁹⁹ og den liberalistiske individualisme. *Det handler om at tjene penge i en global verden, hvor*

mennesker er forbrugere, der kan sælge deres opmærksomhed mod at få adgang til information og kommunikation.

Hvilken kommunikation er det så, sixdegrees stiller teknikken til rådighed for, og medlemmerne har? Det kan vi få svaret på gennem en undersøgelse af den anden typiske sixdegreeskommunikationssituation: Den mellem to eller flere medlemmer.

Kommunikation i sixdegrees – Dialog eller duolog?

sixdegrees stiller som sagt tre former for kommunikation til rådighed for deres medlemmer: Chat, opslagstavler og diskussionsgrupper. I det følgende koncentrerer jeg mig om diskussionsgrupperne³⁰⁰, fordi de giver mulighed for den mange-til-mange-kommunikation, som i *social sense* fører til demokratiske diskussioner, og fordi de er ganske udbredt på nettet.

sixdegrees har opstillet 31 kategorier, hvorindenfor medlemmerne frit kan oprette nye grupper til diskussion. På mindre end en måned har medlemmerne oprettet knap 4500 sådanne grupper.³⁰¹ Der er med andre ord gode kvantitative grunde til at mene, at der foregår en livlig og væsentlig debat på sixdegrees. Jeg vælger kategorien Organisations and Associations og får et skærmbillede med de første 20 grupper sorteret efter antal medlemmer. De mest populære er en gruppe om 'American Sign Language', en gruppe for folk, der ønsker pennevenner, en gruppe for medlemmer af Mensa (en verdensomspændende forening, som kun optager folk som medlemmer, hvis de kan svare rigtigt på et stort antal spørgsmål i en bestemt psykologisk test), en gruppe for medlemmer af den internationale studenterudvekslingsorganisation AISEC osv. Der er også en gruppe, 'Jedi Knights', for folk "who like the meaning behind Star Wars", og en for vampyrer: 'Vampire: The Mascarade'. Grupperne spænder altså over et bredt felt af forskellige menneskers 'interesse'-områder. *Der er tale om fora for udveksling af information om et emne, men ikke umiddelbart om fora for dialog om en given praksis.*

Jeg vælger en gruppe, som jeg synes lyder væsentlig: 'International Development'. Gruppen har 13 medlemmer og beskrives af ophavsmanden (der for øvrigt har en kandidatgrad i international udvikling fra Roskilde Universitetscenter) som et forum for diskussion af alle emner, der vedrører international udvikling. Alle kan se opslagstavlen i gruppen, men for at læse indlæg i debatten og selv deltage, skal man være medlem. Det er heldigvis let – man trykker på en af henvisningerne eller diskussionsindlæggene og berigtiger, at man ønsker at blive medlem – så er man medlem. Desværre viser det sig, at de 13 andre medlemmer ikke har ønsket at diskutere noget (eller ikke har haft noget at diskutere) – der er ingen indlæg. *Adgangen til diskussion er altså ikke tilstrækkeligt til, at der virkelig foregår en diskussion.*

Jeg søger videre og finder en gruppe om og for 'Feminist women and men' i kategorien 'Women'. Her er flere indlæg, hvoriblandt jeg undersøger "Are we backsliding?", som er skrevet af Lisa Roth (6. februar 1999), og som resulterede i en diskussion, som løb over ni dage og havde yderligere 9 indlæg.³⁰² Lisa Roths indlæg handler om, at kvindesagen har tabt til en kommerciel udnyttelse af den kvindelige krop som sexobjekt. Roth giver udtryk for et oprigtigt ønske om at forstå, hvorfor kvinders ligestilling udsættes for tilbageskridt. Svarene på Roths indlæg diskuterer først og fremmest, om der er sket et tilbageskridt og i anden omgang, hvad det skyldes. De foreslåede årsager spænder fra

nøgne kvinder i reklamer til en forestilling om, at der er en "active campaign"³⁰³ igang mod kvinders hævdvundne rettigheder.

Diskussionen bliver aldrig til andet end udveksling af synspunkter, hvor hver enkelt deltager kommer med sine forestillinger om sammenhængen, men hvor der ikke opnås nogen form for enighed eller sker nogen bevægelser. Derfor kan diskussionen bedre beskrives som en duolog end som en dialog. En samling af monologer uden egentlig afklaring af, hvem der deltager i dialogen og hvorfor, hvad dialogens deltagere deler, hvor de har forskelle, hvori deres særheder består, og hvad der kan opstilles af eksperimenter. Og i den forstand er det ikke en rationel diskurs, som Døør skitserer den. Jeg forsøgte selv i et indlæg at lægge op til, at vi i fællesskab formulerede hvilke forskelle, vi kunne finde fra "the 'I am a Woman, hear me Roar' era"³⁰⁴ til vore dage, med henblik på at vi kunne opstille fælles eksperimenter, der kunne føre til en bedre praksis. Svaret, som var det sidste indlæg i diskussionen indtil videre (18. marts 1999), på dette indlæg kom fra diskussionens initiativtager, som fandt mit indlæg "right on target", men for øvrigt mente, at "politics has such a bad name these days", så vi enten må se nederlaget i øjnene eller stole på, at "it's the written word that can change things".

Roth får det sidste ord i denne diskussion, og så bevæger vi deltagere i diskussionen os ellers videre mod nye relationer til andre os endnu ukendte mennesker, som de atomer vi er; videre til nye interessante diskussioner om alt og intet mellem himmel og jord. Deler vi ikke noget af det, vi taler om, bliver kommunikationen til spil.

Atomers udveksling

sixdegrees er et projekt med det formål at skabe global kommunikation og derigennem global forståelse. Men så let er det naturligvis ikke. En teknisk implementering af relationer gør det ikke alene. Hvis der ikke er noget at kommunikere om, er der ingen grund til debat. I debatten om, hvorfor kvindesagen lider tilbageskridt, har deltagerne tilsyneladende meget begrænset fysisk, menneskelig interesse for hinanden. De har ikke et fællesskab eller et fælles samfund, de vil gøre bedre.

sixdegrees' bagvedliggende teori om kommunikation har mange lighedspunkter med den, strukturalismen hævder. Saussure afbilder i sin *Cours de linguistique générale* (s. 27) to fuldstændig ensformede hoveder, der kommunikerer fra munden via øret til hjernen. Selve kommunikationen er tegnet som stiplede linier mellem mund, øre og hjerne. De to hoveder har tilsyneladende ingen krop. Jeg argumenterede ved præsentationen af det dialektiske tegn for, at al kommunikation hviler på en basis af betydning og mening, som kroppen gennem sin handlende omgang med verden har bygget op. Netop denne basis har ringe kår i sixdegrees.

Som jeg omtalte tidligere kan vi måske sætte vores lid til, at telehøringer kan supplere og måske endda give vores demokrati nyt liv. Med sixdegrees er der derimod tale om et stort kommercielt projekt, som ikke har egentlig politikdannelse for øje, men som blot prøver at tjene penge på at formidle menneskelig kontakt – ligegyldig hvilken.

sixdegrees er ikke den eneste virksomhed, der forsøger at tjene penge på at skabe kontakt mellem mennesker på nettet. Tværtimod. sixdegrees er prototypisk for en lang række virksomheder, ligesom måden f.eks. diskussionsgrupperne er implementeret på, er typisk også for diskussionsgrupperne på Usenet og mange andre steder.³⁰⁵

Ideologien bag sixdegrees kan skitseres således: Mennesker er egennyttmaksimerende individer, som har til formål at udveksle informationer og andre værdier, og som gennem *relationer* til hvem-som-helst får tilfredsstillet deres 'sociale' behov. Målet med sixdegrees er at fungere som formidler af disse relationer, hvilket betales gennem, at individerne vier nogle reklamer deres opmærksomhed.

sixdegrees ideologi er sammenfaldende med *den dominerende ideologi på nettet: At vi alle er individer, der har relationer og har interesse i at udveksle informationer og varer.*

Mennesker indgår i autoritetsforhold, som bestemmes af biologiske, ideologiske og sociologiske forhold, såsom køn, race, klasse, geografisk herkomst osv. Der er mange af disse autoritetsforhold, som er autoritære – og derved usunde, som vi gennem demokratisk-økologiske dialoger skal have klarlagt og ophævet gennem eksperimenter. Men de kan ikke ophæves gennem et simpelt dekret eller, som Nørretranders, sixdegrees og mange andre 'internetpionerer' tror, omgås via elektronisk kommunikation. Mellempfolkelig forståelse kommer ikke naturnødvendigt af kommunikation (som det forventes i Info-2000-rapporten ([se her](#))). Mennesker er ikke blot individer (atomer), som har relationer til hinanden, der til enhver tid kan kappes over og erstattes med nye relationer. En sådan tankegang bunder i troen på, at den generelle ækvivalent, penge, kan udstrækkes til at formidle alle forhold – som cash-nexus.

Resumé og perspektiver

I første del af afhandlingen viste jeg, hvordan kommunikationsteknologier virker dialektisk med tidligere kommunikationsteknologier, rekursbaser, produktionsrelationer og samfundsformationer. Internettets dannelses- og udviklingshistorie omfatter tre typer hovedaktører: Militære, videnskabelige og kommercielle, hvis medvirken har sat hver sine spor på nettet, som det ser ud i dag. De forskellige aktørers interesser afspejles i internettet, så når vi skal tage stilling til anvendelse af det, må vi være opmærksomme på deres forskelligartede indflydelse. Jeg omtalte i kapitlet om internettets historie ([se her](#)), at de parlamentariske aktører ikke i nogen særlig grad har fundet deres ben at stå på. De fleste politiske initiativer handler om at forbedre forholdene for, at markedet kan udvikle nettet. I Danmark er der siden Info-2000-rapporten fra 1994 sat initiativer i gang for at få udbredt teknologien i folkeskoler, på biblioteker osv. bl.a. for at undgå, at det såkaldte informationsteknologiske B-hold 'hægtes af udviklingen'. Disse initiativer har jeg ikke diskuteret i denne afhandling, bl.a. fordi de egentlig ikke handler om anvendelse af internettet, men mere om adgang. Jeg lægger derimod op til, at anvendelsesperspektiverne undersøges grundigt. Jeg har med denne afhandling taget de første skridt i en sådan undersøgelse. Og jeg har stillet forslag til eksperimenter og initiativer, som hermed er overgivet til de parlamentarikere og andre, der måtte ønske at blive en del af den fjerde gruppe af aktører i internettets (danske) historie.

I min indledning stillede jeg to spørgsmål:

Spørgsmål 1: a. Hvad er information? Hvilke former for forståelse og deling af information fremmer internettet? b. Hvad er kommunikation? Kan

kommunikation via nettet føre til et mere demokratisk samfund?

Spørgsmål 2: Hvordan kan vi (individuel og kollektiv) medvirke til, gennem eksperimenter og praksis, at internetteknologien anvendes, så den medvirker til at skabe sunde sammenhænge mellem mennesker og mellem mennesker og deres omgivelser.

Jeg har i afhandlingen givet en række svar på disse spørgsmål. Informationer – som jeg foretrækker at kalde *tekster* – eksisterer ikke udenfor mennesker. De har forskellig betydning for forskellige mennesker, og de indgår i og bestemmes af sammenhænge mellem mennesker og deres (bio-, ideo- og sociologiske) omgivelser. Forstillingen om, at alt kan findes på nettet, er forkert. Der findes mange informationer på nettet, men langt fra altid dem, man skal bruge. Og ofte er de mangelfulde eller direkte forkerte. Nettet er organiseret således, at det let fører til, at tekster opfattes som om, de ikke indgår i nogen sammenhæng. Disse sammenhænge er ikke altid lette at gennemskue i den praktiske anvendelse af internettet, men med den dialektiske kommunikationsmodel, som jeg har overtaget fra Bang og Døør, stilles en god spørgeramme op. Den foreslår jeg, at vi anvender, når vi (i uddannelsessystemet og andre steder) skal (ud-)danne os selv og hinanden, så vi kan blive bedre til at analysere tekster fra internettet. Desuden foreslår jeg, at en offentlig myndighed (f.eks. Det Kongelige Bibliotek) opretter et *Danmarks Internetbibliotek*, så vi kan styrke den opfattelse, der ser internettet som et kludetæppe af tekster (fragmenter), frem for den, der ser internettet som en anarkistisk samling ligeværdige atomistiske informationer.

En central vision for internettet lyder, at det kan være et redskab for forbedring af vores nationale og lokale demokrati. Efter at have skitseret en model for, hvordan den politiske offentlighed er situeret i vores moderne samfund, og hvordan en demokratisk-økologisk kommunikation kan tage form, undersøgte jeg denne vision i kapitlet om kommunikation. Internettet skaber ikke, som de mest ivrige fortalere mener, radikalt eller direkte demokrati af sig selv – demokrati kræver en indsats, uanset hvilke kommunikationsteknologier vi råder over. Internettet fører til en række udelukkelses- og undertrykkelsesmekanismer (tid, penge, uddannelse, køn, alder, kendskab til eksistens osv.), som mennesker ved anvendelse af nettet som demokratisk forum ikke kan se bort fra.

Demokrati bygger på diskussioner, der fører til handling. Der er utallige diskussionsgrupper på nettet, men de lider bl.a. under ringe potentiale for fælles handling. Teknologirådets eksperiment med telehøring løser flere af diskussionsgruppernes problemer ved at indføre ordstyrer, ved at have en tidsramme og et klart defineret formål med diskussionen og ved at tilstræbe fælles formulering af forslag og eksperimenter. Jeg anser telehøringer for det bedste bud på, hvordan vi kan anvende internettet som forum for en politisk offentlighed. Men der er en række problemer ved telehøringer, hvoriblandt de væsentligste er, at bl.a. kvinder udelukkes eller undertrykkes i diskussionerne, og at diskussionerne kun belyser emnet overfladisk. Alligevel foreslår jeg, at vi igangsætter flere forsøg med telehøringer i forskellige demokratiske sammenhænge.

Nettet anvendes til mange andre former for kommunikation. En væsentlig form er den,

der foregår mellem mennesker, der ikke umiddelbart kender hinanden, men som søger kommunikation enten for dens egen skyld eller for at udveksle informationer og viden om hobbyer og interesser.

Den type kommunikation formidler den amerikanske internetvirksomhed sixdegrees. sixdegrees er typisk for en stor gruppe af kommunikations- og kontaktformidlingsvirksomheder på nettet. Formålet er ifølge sixdegrees' egne udsagn at skabe et sted, hvor mennesker kan komme i kontakt med andre mennesker, som de kender gennem deres venner, og hvor de kan snakke, diskutere, dele interesser og udveksle erfaringer og viden. Kommunikationen på sixdegrees er formidlet af kommercielle interesser, og det sætter sit præg på den type kommunikation, sixdegrees tilbyder. Den bagvedliggende forestilling om mennesker er, at vi er uafhængige individer, der løbende skaber nye relationer til hinanden og dropper gamle, og som har interesse i at udveksle hvilke som helst informationer og varer med hvem som helst. Denne forestilling får (for) gode kår ved kommunikation på nettet.

To veje – Atom eller fragment

Som jeg omtalte i mit skrifthistoriske rids ([se her](#)) fremhævede Derrida lineariseringen som et frugtbart klassifikationsprincip for skriftteknologiernes udvikling. Derrida argumenterer således for, hvordan vores lineære skriftteknik, metaforisk symboliseret ved bogen, har betydet, at vores kultur har undertrykt og fortrængt den 'pluri-dimensionale' symboltænkning. Men lineariseringen begynder at løsne sit greb, fordi den i stedet for at fremme den tekniske og videnskabelige økonomi, efterhånden lammer udviklingen. Derrida ser denne begyndende linieløse skrift foregrebet som en uro i filosofien, i videnskaben og i litteraturen³⁰⁶. Noget tyder på, at Derridas forudsigelser af lukningen af bogens epoke kan komme til at holde stik. Accepterer vi den udvikling, hvor internettets informationer forstås som atomer, der svømmer udelelige og uafhængige rundt i en suppe af betydningsløse relationer, og hvor mennesker opfattes som individer, der ligeledes udelelige³⁰⁷ driver fra interaktion til interaktion gennem relation til stadig nye fremmede individer, så er truslen, at vi får et 'pluri-dimensionelt' samfund, hvor ingen relationer er mere værd end andre, og hvor ingen information har særlig betydning for nogen, andet end som øjeblikkelig tilfredsstillende af nysgerrighed.

Kaldte Derrida bogens epoke for *logocentristisk*, kan vi kalde internettets epoke for *atomistisk*, fordi både mennesker og ord betragtes som atomer. Og derved får vi ikke, som Derrida forventede det, skriftens epoke, men *hyperskriftens*³⁰⁸, metaforisk symboliseret ved atomet. Computeren blev, som Larsen formulerede det, født i laboratoriet, og internettet af frygten for atombomben. I det lys kan internettet betragtes som konsekvensen af atomalderen, eller som atomalderens fulde udfoldelse. Atombomben kunne splitte alt i atomer. Nu gør internettet det ganske effektivt. Internettet risikerer at blive et kæmpe molekyle af undværlige og erstattelige atomer; opgaven bliver at gøre internettet til Indras net.

Litteratur

techniques. Tome II: Les Premières étapes du machinisme. Paris, 1965.

Axboe, Morten: "Guldhornene" I: Jørn Lund (red.), *Den Store Danske Encyklopædi.* København, 1997.

Bang, Jørgen Chr. og Jørgen Døør: *Sprogteori I-IX.* Odense, 1985-1998.

Bang, Jørgen Chr. og Jørgen Døør: *Language, Ecology & Truth – Dialogue & Dialectics.* I: Alwin Fill: *Sprachökologie und Ökolinquistik.* Tübingen, 1996.

Bang, Jørgen Chr.: *Lingva Lingvist Lingvistik.* Odense, 1974.

Bang, Jørgen Chr.: *Antydninger af en økologisk sprogteori - et semantisk essay.* Odense, 1987.

Bang, Jørgen Chr.: *Fleksiver som Relatorer.* Odense, 1995.

Bang, Jørgen Chr.: "Runernes genealogi og grammatologi - til minde om to sprogforskere, Peter Skautrup og Kai H. Sørensen" I: *MUDS 6.* Århus, 1997a.

Bang, Jørgen Chr.: *Runes : Genealogy and Grammatology,* Odense, 1997b.

Bang, Jørgen Chr.: *Runernes herkomst og medbyrd.* Odense, 1998.

Bangemann, Martin m.fl.: *Recommendations to the European Council – Europe and the global information society.* <http://www.ispo.cec.be/infosoc/backg/bangeman.html>, 1994.

Bolz, Norbert: *Am Ende der Gutenberg-Galaxis : Die neuen Kommunikationsverhältnisse.* München, 1995 (1993).

Bradford, Richard: *Roman Jakobson. Life, Language, Art.* London, 1994.

Bundsgaard, Jeppe og Thorbjørn Hertz Jensen: *Fortællingens gentagelse. Om fortælling og tid i Svend Åge Madsens forfatterskab.* <http://hjem.get2net.dk/JeppeB/litterat/madsen.htm>, 1996 (overbygningsopgave).

Bundsgaard, Jeppe (red.): *Demokrati i Uddannelsessystemet.* U.s., Udg. Danske Studerendes Fællesråd m.fl., 1997.

Bundsgaard, Jeppe: "I stedet for virkeligheden". <http://hjem.get2net.dk/JeppeB/teknolog/norretra.htm>, 1998a.

Bundsgaard, Jeppe: "Den informationalistiske fejlslutning". http://www.stedetsomikkeer.dk/debat/almind/200598_jebbeb.html, 1998b.

Christensen, Jens: "Internettets historie", *Mediekultur 27*, Ålborg, 1997.

Clapham, Michael: "Printing" I: Charles Singer m.fl. (red.) *A History of Technology. Volume III: From Renaissance to the Industrial Revolution.* Oxford, 1957.

- Clanchy, M. T.: *From Memory to Written Record. England, 1066-1307*. Cambridge, Mass., 1979.
- Coulmas, Florian: *The Writing Systems of the World*. Oxford, 1989.
- Crystal, David: *The Cambridge Encyclopedia of Language*. 2. udg. Cambridge, 1997.
- Daly, Herman E.: *Efter Væksten. Den bæredygtige udviklings økonomi* (overs.: Ole Lindegård Henriksen). U.s., forlag: Hovedland, 1997 (1996).
- Daniels, Peter og Willian Bright: *The world's writing systems*. Oxford, 1996.
- Derrida, Jacques: *De la grammatologie*. Paris, 1967.
- Derrida, Jaques: *Om grammatologi* (overs.: Lars Bonnevie og Per Aage Brandt). København, 1970 (1967).
- Diringer, David: *The Alphabet. A Key to the History of Mankind*. 2 bd. 3. udg. London, 1968.
- Diringer, David: *Writing*. London, 1962.
- Drotner, Kirsten m.fl.: *Medier og Kultur*. København, 1997.
- Dybkjær, Lone og Søren Christensen: *Infosamfundet år 2000 – Rapport fra udvalget om "Informationssamfundet år 2000"*. København, 1994.
- Dyson, Esther: *Internettet og vores liv. Release 2.0*. Overs.: Arne Herløv Petersen. København, 1998 (1997).
- Døør, Jørgen: *Historiefilosofi*. København, 1973.
- Døør, Jørgen: "Dialektikken mellem Fornuftens Instrumenter og Instrumenternes Fornuft" I: Jørgen Døør (red.): *Bioetik & Kulturkritik – Fire Essays*. Odense, 1994a.
- Døør, Jørgen: "Økologi & Moral. Tre principper for en demokratisk-økologisk kommunikationsform" I: Jørgen Døør (red.): *Bioetik & Kulturkritik – Fire Essays*. Odense, 1994b.
- Døør, Jørgen: *Moralske Meditationer*. Odense, 1998.
- Eisenstein, Elisabeth: *The Printing Press as an Agent of Change. Communications and Cultural Transformations in Early-Modern Europe*. 2 bd. New York, 1979.
- Fenger, Ole: *Kirker rejses alle vegne*. I: Olaf Olsen (red.): *Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie*. (Bd. 4). København, 1989.
- Fernback, Jan og Brad Thompson: "Virtual Communities: Abort, Retry, Failure?", <http://www.well.com/user/hlr/texts/Vccivil.html>, u.å., besøgt 13. januar 1998.
- Fiske, John: *Introduction to communication studies*. London, 1990.

Gore, Al: "Remarks Prepared for Delivery By Vice President AL GORE – International Telecommunications Union", http://www.iitf.nist.gov/documents/speeches/032194_gore_giispeech.html, 1994.

Habermas, Jürgen: "Diskursethik – Notizen zu einem Begründungsprogramm" I: Jürgen Habermas, *Moralbewußtsein und kommunikatives Handeln*. Frankfurt am Main, 1983.

Habermas, Jürgen: *Strukturwandel der Öffentlichkeit – Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Frankfurt am Main, 1996a (1990/1962).

Habermas, Jürgen: "Vorwort zur Neuauflage 1990" I: Jürgen Habermas: *Strukturwandel der Öffentlichkeit – Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Frankfurt am Main, 1996b (1990).

Hansen, Thomas Illum: "Kroppen i tale". Odense, 1998 (Upubl. artikel).

Havelock, Eric A.: *The Muse Learns to Write*. u.s., 1986.

Herring, Susan C.: "Gender and democracy in computer-mediated communication" I: Ingvild Broch m.fl. (red.): *Nordlyd – Tromsø University Working Papers on Language & Linguistics*. No. 23. Tromsø, 1995.

Hesseldahl, Peter: "Bilag 1: Den globale kortslutning" I: *Infosamfundet år 2000. Rapport fra udvalget om "Informationssamfundet år 2000"*. Bilag. København, 1994.

Høibraaten, Helge: "Jürgen Habermas' *Borgerlig offentlighet*, materialistisk historieopfatning og moderne demokratiforskning" I: Jürgen Habermas: *Borgerlig offentlighet – dens framvekst og forfall*. U.s., forlag: Fremad, 1975.

Illich, Ivan: "A plea for the research on lay literacy" I: Olson, David R. og Nancy Torrance (red.): *Literacy and orality*. Cambridge, 1991.

Jakobson, Roman: "Why "Mama" and "Papa"?" I: *Selected writings* (2. udg.), Haag, 1971a.

Jakobson, Roman: "Linguistics and Poetics" I: Sebeok, T. A.: *Style in Language*. Massachusetts, 1971b (1960).

Jakobson, Roman: "Lingvistik og Poetik" (overs.: Niels Erik Wille) I: *Vindrosen 7*, u.s., u.å. (1960).

Jensen, Hans Siggaard og Ole Skovsmose: *Teknologikritik. Et teknologi-filosofisk essay*. Aalborg, 1985.

Jensen, Klaus Bruhn (red.): *Dansk mediehistorie. Bd. 1-3*. København, 1996-97.

Jensen, Thorbjørn Hertz: *Mellem stemmer* (arbejdstitel). Odense, 1999 (upubl. specialeafhandling).

Jespersen, Otto: *Sproget. Barnet, kvinden, slægten*. København, 1941.

- Kemp, Peter: *Det uerstattelige. En bioetik*. København, 1994 (1991).
- Kemp, Peter: *Døden og maskinen*. København, 1981.
- Kirkeby, Ole Fogh: *Kroppens tanke – Om kunstig intelligens – det umuliges kunst*. U.s., forlag: Samfundslitteratur, 1988.
- Larsen, Mogens Trolle: "The Mesopotamian Lukewarm Mind. Reflections on Science, Divination and Literacy" I: F. Rochberg-Halton (red.): *Language, Literature and History: Philological and historical studies presented to Erica Reiner*. American Oriental Series 67. New Haven, Conn., 1997.
- Larsen, Mogens Trolle: "What They Wrote On Clay" I: Karen Schousboe og Mogens Trolle Larsen (red.): *Literacy and Society*. København, 1989.
- Larsen, Steen: *IT og de nye læreprocesser*. Hellerup, 1998.
- Lindhardt, Jan: *Frem mod middelalderen – det levende billede i det åbne rum*. København, 1993.
- Løgstrup, K.E.: *Den etiske fordring*. København, 1991 (1956).
- Løgstrup, K.E.: *Vidde og Prægnans. Metafysik I*. København, 1976.
- Marx, Karl: *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie*. Erster Band. Berlin, 1998 (1962/1890/1864).
- Merleau-Ponty, Maurice: *Phénoménologie de la perception*. Paris, 1945.
- Nguyen, Dan Thu og Jon Alexander: "The Coming of Cyberspacetime and the End of Polity" I: Shields, Rob (red.): *Cultures of internet – Virtual Spaces, Real Histories, Living Bodies*. London, 1996.
- Nielsen, Keld, Henry Nielsen og Hans Siggaard Jensen: *Skruen uden ende. Den vestlige teknologiske historie*. København, 1991 (1990).
- Nielsen, Niels Åge: *Dansk Etymologisk Ordbog* (4. udg.). København, 1989.
- Nørretranders, Tor: *Stedet som ikke er*. U.s., Forlag: Aschehough, 1997.
- Nørretranders, Tor: "Internettet og demokrati", http://www.stedetsomikkeer.dk/debat/demokrati/200198_tornor.html, 20. januar 1998.
- Ong, Walter J.: *Orality and Literacy – The Technologizing of the Word*. London, 1982.
- Saussure, Ferdinand: *Cours de linguistique générale*. Paris, 1971 (1915).
- Schmandt-Besserat, Denise og Elisabeth Feldbusch: "Clay Tokens as Forerunners of Writing: The Linguistic Significance" I: Elisabeth Feldbusch m.fl.: *Neue Fragen der Linguistik. Akten des 25. Linguistischen Kolloquiums, Paderborn 1990. Band 1: Bestand und*

Entwicklung. Tübingen, 1991.

Skautrup, Peter: *Det Danske Sprogs Historie I: Fra Guldhornene til Jyske lov*. København, 1944.

Simonsen, Simon S.: *Science, Technology, Politics and Ethics*. Odense, 1998 (upubl. speciale)

Smith, Jonas Heide: *Digital Offentlighed*. København, 1998 (upubl. artikel).

Spinelli, Martin: "Radio Lessons for the Internet", <http://rorty.ist.utl.pt/issue1/pmc.html>, 1996 (besøgt 3. juni 1998).

Stripp, Steffen (red.): *Info-samfundet – direkte demokrati og overvågning*. Teknologirådet, <http://www.tekno.dk/udgiv/p98info/info.htm>, 1998.

Thornton, Alinta: *Does Internet Create Democracy?* <http://www.wr.com.au/democracy/intro.htm> (besøgt 16. januar 1998).

Thyssen, Ole: *Teknokosmos*. København, 1985.

Turkle, Sherry: *Life on the screen: identity in the age of Internet*, New York, 1995

Vygotsky, Lev S.: *Tænkning og sprog I-II* (overs.: Søren Ole Larsen). København, 1971 (1934/1956)

Wittgenstein, Ludwig: *Philosophische Untersuchungen I: Werkausgabe Band 1*. Frankfurt am Mein, 1995 (1953).

Wrang, Joachim: *Det andet menneske*. Odense, 1996 (upubl. specialeafhandling).

Wrang, Joachim: *Den andens talende ansigt*. Odense, 1998 (upubl. mag.art.-opgave).

Bilag

[Bilag 1: Oversættelse af franske citater](#)

[Bilag 2: AltaVista](#)

[Bilag 2a. AltaVista-søgeskærm. 6. april 1999](#)

[Bilag 2b. AltaVista-søgeresultat med søgeord: 'guldhorn'. 17. januar 1999](#)

[Bilag 3: Teknologirådets telehøring](#)

[Bilag 3a. Undersøgelse af Telehøring](#)

[Bilag 3b. Seks indlæg i diskussion om oplysnings- og demokratiprojekt](#)

[Bilag 4: Borgerlig offentlighed](#)

[Den borgerlige offentligheds form og indhold](#)

[Bilag 5: sixdegrees](#)

[Bilag 5a. 'mystartpage' 6. april 1999](#)

[Bilag 5b. Indlæg i 'Are we backsliding?'-diskussionen](#)

Bilag 1: Oversættelse af franske citater

Side 12

Bogens idé, som altid henviser til en naturlig totalitet, er dybt fremmed for skriftens mening. Bogens idé er den encyklopædiske beskytter af teologien og logocentrismen, mod skriftens eksplosion [disruption], mod dens aforistiske energi og – som vi senere skal se – mod *forskellen* i almindelighed. Derrida, 1970, s. 64.

Side 13

den onde ydre skrift. Derrida, 1970, s. 59.

sandhedens skrift i sjælen. Derrida, 1970, s. 59.

logocentrismen: lydskriftens (for eksempel alfabetets) metafysik [...]. Derrida, 1970, s. 41.

skriftens fonetisering [...] som er historisk oprindelse og strukturel mulighed for såvel filosofien som for videnskaben [...]. Derrida, jb.

Det sprogsystem, som er forbundet med den fonetisk-alfabetiske skrift, er det, hvori den logocentriske metafysik, som bestemmer værens mening som nærvær, er produceret. Derrida, jb.

Det [det vulgære (lineære) tidsbegreb] ligger i Vestens historie som helhed, i det som forener dens metafysik og teknik. Og vi skal senere se dens forbindelse med skriftens linearisering og forestillingen om den linearistiske tale. – Derrida, jb.

Skriften reducerede ikke stemmen til sig selv, men indordnede den i et system. Derrida, jb.

Side 14

[...] tingens nærvær for blikket, som *eidōs*, nærvær som substans/essens/eksistens (*ousia*), tidsligt nærvær som tids-punkt (*stigma*) eller øjeblik (*nun*), cogitos nærvær for sig selv, bevidsthed, subjektivitet, jegets og den andens samnærvær, intersubjektivitet som egos intentionale fænomen [...] Derrida, 1970, s. 55.

Tilhørsforholdet er essentielt og ureducerbart: det er umuligt at hævde den bekvemme og »videnskabeligt sande« modsætning mellem *signans* og *signatum*, således som stoicismen og derefter den middelalderlige tænkning gjorde, uden også at påføre sig selv alle denne modsætnings metafysiske-teologiske forudsætninger. Hertil hører ikke blot – men dette er allerede meget – en skelnen mellem det sanselige og det for forstanden eller ånden givne, *sensibilis* og *intelligibilis*, med alt hvad heraf følger, dvs. metafysikken i sin helhed. Derrida, 1970, s. 56.

Og selv om man forsøgte at henvise lydligheden til den sanselige og ikke-væsentlige signifiant (hvilket strengt taget ville være umuligt, idet formelle identiteter fremtrædende i en sansemasse allerede er rent sanselige *idealiteter*), måtte man indrømme, at dén umiddelbare og privilegerede enhed, som funderer tegngivningen [la

signifiante] og sproghandlingen, er den artikulerede, udtalte enhed af lyd og mening. Med hensyn til denne enhed ville skriften altid være afledt, tilføjet, partikulær, udvendig, fordoblende le signifiant: det fonetiske. »Tegn for tegn«, sagde Aristoteles, Rousseau og Hegel om skriften. Derrida, 1970, s. 84.

Side 15

»Signifiant for signifiant« beskriver tværtimod selve sprogets bevægelse: ganske vist i dets tilblivelse, oprindelse, men man mærker allerede, at en oprindelse hvis struktur skrives sådan – signifiant for signifiant – bevæger og udvisker sig selv i sin egen produktion. *Le signifié* vil her altid allerede fungere som en signifiant. [...] Skriftens tilsynekomst er spillets tilsynekomst. Derrida, 1970, s. 47.

Arkeskriften som spatiering kan ikke fremtræde *som sådan*, i et fænomenologisk erfaret *nærvær*. Den markerer det *døde punkt* i den levende nutids nærvær, i ethvert nærværs almene form. Det døde punkt arbejder. Derrida, 1970, s. 145.

[...] sporet er uophørligt i sin egen bliven-immotiveret. [...] der gives ikke symbol og tegn, men en symbolets bliven-tegn. Derrida, 1970, s. 112.

Sporet må tænkes forud for det værende. Derrida, 1970, s. 111.

Sporet er netop den absolutte oprindelse til mening i almindelighed. Hvilket, endnu en gang, betyder, at der ikke er en absolut oprindelse til mening i almindelighed, Sporet er den differeren, som giver anledning til fremtræden og betydning. Derrida, 1970, s. 139.

Side 16

(Det rene) spor er differeren. Derrida, 1970, s. 136.

I nogen tid har man jo rundt om sagt »sprog« for handling, bevægelse, tanke, refleksion, bevidsthed, ubevidsthed, erfaring, sansning, osv., udfra dybt nødvendige motiver og i kraft af en praksis, hvis forfald er lettere at påpege end deres (dens) egentlige oprindelse. Man er nu blevet tilbøjelig til at sige »skrift« for de samme ting og desuden for noget andet: som betegnelse for ikke blot den bogstavelige, piktografiske eller ideografiske indskrifts fysiske gestus, men også alt det der gør den mulig; endvidere for selve indholdssiden, bag tegnets signifiant [...] Derrida, 1970, s. 50.

Side 17

Denne begrænsning er i Saussures øjne dybest set funderet i forestillingen om tegnets arbitrære karakter. Når skriften defineres som »et tegnsystem«, gives der ingen »symbolsk« skrift (i saussuresk forstand), ingen figurativ skrift: der er ingen *skrift*, så længe indskriften bevarer en naturligt figurativ forbindelse eller en eller anden art lighedsrelation til det, som da ikke er *signifié*, betegnet, men repræsenteret, aftegnet, osv. Begrebet piktografisk skrift eller naturlig skrift ville altså være en selvmodsigelse for Saussure. Derrida, 1970, s. 89.

Side 19

naturlig basis – Saussure, jb.

[...] i lingvistikken er der ikke plads til naturlige forudsætninger – Saussure, jb.

Side 20

Sproget er på én gang et socialt produkt af sprogerven og en samling nødvendige konventioner, som er optaget af den sociale krop *for at tillade udøvelsen af denne evne hos individerne.* – Saussure, jb.

Sansningens fænomenologi – Merleau-Ponty, jb.

Kroppen som udtryk og talen [ytringen] – Merleau-Ponty, jb.

[...] at talen af alle kropsfunktioner er den, der er tættest knyttet til eksistensen i fællesskab eller sameksistens, som vi siger. – Merleau-Ponty, jb.

Talen er en ægte gestus og den indeholder sin mening som gestusen indeholder sin – Merleau-Ponty, jb.

[...] jeg læser vreden i gestussen, gestussen *får mig ikke til at tænke* på vreden, den er vreden i sig selv. – Merleau-Ponty, jb.

Side 21

Mere præcist, forskel i mimik svarer til en forskel i følelserne selv. – Merleau-Ponty, jb.

Alt sker, som hvis den andens intention beboede min krop eller som hvis mine intentioner beboede hans. – Merleau-Ponty, jb.

Det er således at ytringen eller ordene bærer et første lag af mening som er sammenvokset med dem og som videregiver tanken som manér, som affektiv værdi, som eksistentiel mimik, snarere end som begrebsligt udtryk. Vi afdækker her under den begrebslige betydning af ytringerne en eksistentiel betydning, som ikke alene er en oversættelse af dem, men som bebor dem og er uadskillige fra dem. – Merleau-Ponty, jb.

Side 23

Det som bevidner sin forbindelse til kroppen, det er at sprogets tilbøjeligheder ikke kan reduceres til enheden og at det primære problem drejer sig om dels ordets krop, det materielle instrument for det verbale udtryk, dels ordets ansigt [udseende], den verbale intention, denne slags helhedsplan fra hvilken det lykkes os at sige eller skrive præcis et ord, dels ordets øjeblikkelige mening, det som de tyske forfattere kalder det verbale begreb, dels tilsidst hele oplevelsens struktur, og ikke alene den lingvistiske oplevelse – Merleau-Ponty, jb.

Side 25

Men vi har længe vidst, at den kinesiske eller den japanske skrift, som er massivt non-fonetiske, meget tidligt har pådraget sig fonetiske elementer. Disse er imidlertid strukturelt forblevet underordnet ideogrammer eller algebraen, og vi har således i disse skrifter et vidnesbyrd om en mægtig civilisation, hvis udvikling finder sted uden for enhver logocentrisme. Skriften reducerede her ikke stemmen til sig selv, men indordnede

den i sit system [...] Derrida, 1970, s. 187.

Skriftens historie træder frem på baggrund af grammas historie som en speciel affære, et forhold mellem ansigtet og hånden. Derrida, 1970, s. 177f

Side 26

Sproget er et system af tegn, som udtrykker ideer, og derigennem sammenligneligt med skriften, de døvstummes alfabet, symbolske ceremonier, høflighedsformer, militære tegn osv., osv. Det er blot det vigtigste af disse systemer. – Saussure, jb.

Side 30

Det psykofysiologiske udstyr lader mængder af muligheder åbne og der er ikke mere her end på instinkternes område en menneskenatur givet en gang for alle. – Merleau-Ponty, jb.

Overvægten af vokaler i et sprog, af konsonanter i et andet, konstruktions- og syntakssystemerne repræsenterer ikke lige så mange arbitrære konventioner til at udtrykke den samme tanke, men flere måder for den menneskelige krop at fejre verden og at leve den. Dertil kommer, at den *fulde* mening af et sprog aldrig er oversættelig til et andet. Merleau-Ponty, jb.

Side 43

har altid betragtet *logos* som oprindelsen til sandhed i almindelighed; sandhedens historie, historien om sandhedens sandhed [...]. Derrida, 1970, s. 42.

Side 44

den sociale kontekst, det vil sige det intense pres fra en mere generel kultur, der forlanger skabelsen af et reproduktionsredskab. Audin, jb.

Side 45

opfindelser gøres ikke når de er mulige, men først når de er nødvendige: trykpressen kunne være opfundet fra alfabetet var udbredt i Middelhavslandene. Audin, jb.

Side 94

Kroppen er bæreren af væren-i-verden, og at have en krop det er for et levende væsen at slutte sig til et bestemt miljø, forene sig med bestemte projekter og løbende engagere sig deri. Merleau-Ponty, jb.

Side 128

Det er desuden kendetegnende ved et system, som ikke på nogen måde tillader en absolut magts legitimitet, at forpligte alle sine samfundsborgere, uden ophold og ved enhver lejlighed, på at søge sandheden, fornuften, retfærdigheden, som bør regulere den faktiske magt. Det er det, det repræsentative system gør: 1. ved diskussionen, som forpligter myndighederne på at søge sandheden i fællesskab; 2. ved publiciteten, som sætter myndighederne, der er beskæftiget med denne søgen, under samfundsborgernes opsyn; 3. ved pressefriheden, som får samfundsborgerne til selv at søge sandheden og meddele den til myndighederne. – Guizot, jb.

Bilag 2: AltaVista

Bilag 2a. AltaVista-søgeskærm. 6. april 1999.

Se <http://www.altavista.com>.

Bilag 2b. AltaVista-søgeresultat med søgeord: 'guldhorn'. 17. januar 1999

AltaVista found 39 Web pages for you.

1. Peter Grosell Antiquarian Bookseller - Denmark

ART. L'ABBEILLE DES DAMES. Paris n.d. (c. 1860). Med håndkoloreret titelblad samt 16 farve-tavler. 232 s. Indb. med helt guldsnit i orig. lyserød kart....

URL: www.grosell.dk/pg1000.html

Last modified 16-Sep-98 - page size 183K - in English [Translate]

2. Guldhornet

nbsp; Banegårdsplads 10, 8000 Århus C Tlf. 86 12 02 62. På byens mest charmerende hjørne tæt ved banegården finder man Guldhornet. Speciel stemning, søde.

URL: www.aarhus-tourist.dk/dansk/doku/guldhorn.html

Last modified 28-Jul-98 - page size 1K - in Danish

3. 8a

10.MÅL. 9a. 9b. 9c. 8a. 8b. 8c. 7a. 7b. 7c. 6a. 6b. 6c. 5a. 5b. 5c. 4a. 4b. 4c. 3a. 3b. 3c. 2a. 2b. 2c. 1a. 1b. 1c. Start. Hvad har Gorm Guldhorn til pynt.

URL: www.horsenskom.dk/quiz/quiz1/a13.htm

Last modified 15-Apr-98 - page size 4K - in Danish

4. Landet bag digerne

Natur / Historie / Kultur / Områdebeskrivelser / Litteraturliste. Sønderjylland Rundt. af Torbjørn

Ydegaard. Landet bag digerne. Afsnittet Landet bag...

URL: www.skolenet-syd.dk/~lejrskoler/TY.omr09.html

Last modified 12-Aug-98 - page size 20K - in Danish

5. Guldhornet

nbsp; (The Golden Horn) Banegårdsplads 10, 8000 Århus C Phone 86 12 02 62. Unique ambience, charming waitresses, and quick service put you right in the...

URL: www.aarhus-tourist.dk/engelsk/doku/guldhorn.html

Last modified 7-Jul-98 - page size 1K - in English [Translate]

6. 13

Almanackor. Till Almanacksförlagets almanackor. Till Filofax almanackor. Till reklamalmanackor. Almanacksförlagets almanackor 1999. Till Björk alm. Till...

URL: www.deltaoffice.se/13.htm

Last modified 16-Jun-98 - page size 46K - in Swedish

7. Guldhornet

nbsp; Banegårdsplads 10, 8000 Århus C Tel.: 86 12 02 62. An der reizvollsten Ecke der Stadt, unweit des Bahnhofs, liegt das Restaurant Guldhornet. Die...

URL: www.aarhus-tourist.dk/tysk/doku/guldhorn.html

Last modified 7-Jul-98 - page size 1K - in German [Translate]

8. Deltag i

Deltag i jagten på det tredje guldhorn.... Her er muligheden for at deltage i skattejagten som Indiana Jones forpustet ville give op over for. Der kræves...

URL: www.hjemsted.dk/dansk/kurser/Guldhorn.htm

Last modified 24-Jul-98 - page size 4K - in Danish (Win-1252)

9. Total list S

Total list S. Name (F=bottle) Brewery. Country (bought) vol % mean. n. t#/date/n. Dorada (F) Cervecera de Canarias. Spain. 3,77. 43/860113/9. Cruzcampo..

URL: www.pheromone.ekol.lu.se/TotallistS.html

Last modified 16-Sep-96 - page size 62K - in Swedish

10. Tønder Turistbureau - Seværdigheder

Apotekermuseet. Offizinet i "Det Gamle Apotek" er indrettet som apotekermuseum med mulighed for at se alle de gamle remedier og rekvisitter. Her findes...

URL: www.tdr-turist.dk/r5.htm

Last modified 18-Sep-98 - page size 4K - in Danish (Win-1252)

11. TØNDERS HISTORIE

TØNDERS HISTORIE. Tønder er Danmarks ældste by med officiel stadsret. Byen nævnes første gang i ca. 1130 som en havneby, og i byens våben er der da også...

URL: www.dentist.dk/toender.htm

Last modified 9-Aug-98 - page size 9K - in Danish

12. Jens August Schade 1

Please note: All files marked with a copyright notice are subject to normal copyright restrictions. These files may, however, be downloaded for personal...

URL: art-bin.com/art/aschade1.html

Last modified 30-Mar-98 - page size 60K - in Swedish

13. II.

II. I skärgården utanför Nykarleby ligger en stor, vacker holme, som kallas Alörn. Den är rik på buskar och träd, har utmärkta bärmarker, präktiga...

URL: wwis.upnet.se/selma/zachr/zachr10.html

Last modified 26-Apr-96 - page size 9K - in Swedish

14. AKB - Almene boliger

ALMENE BOLIGER. Tryk på nummeret i det område du vil springe ned til, f.eks. . Nr. påkort. Afd.nr. Afdelingens navn og art. Opførel-sesår. Antal boliger..

URL: www.akb.dk/almen.html

Last modified 24-Jul-97 - page size 45K - in Danish

15. Guldhornene

Hjemmesiden / Lejrskoler / Lejrpladser / Naturture / Natur / Kultur / Historie / Statistik / Find / Hjælp. Amtscentret for Undervisning. Lejrskole i...

URL: www.skolenet-syd.dk/~lejrskoler/F.022d.html

Last modified 11-Aug-98 - page size 2K - in Danish

16. Lidt om Danmark...

Flemming Ravn Neft's Denmark page in Danish Included subjects at this web side:

URL: inet.uni2.dk/~nefts/flemming.htm

Last modified 17-Jul-98 - page size 13K - in Danish

17. No Title

Melodi: Der bor en bager En nat jeg lå hjemme under dynen og trak mit vejr ind og ud af trynen kom lille Ole med paraply'en han viste mig nogle sære syn...

URL: www.festsange.dk/images/julnyt02.txt

Last modified 20-Apr-98 - page size 2K - in Danish

18. biblioteksavis

nbsp;BIBLIOTEKSAVISEN. Redaktionsudvalg: Eli Frederiksen og Kirsten Rasmussen.

Udkommer kvartalsvis. Nr. 3/juli 1998 Til hovedside. Indhold: Tanker...

URL: www.skaelskoerbib.dk/global/avis.htm

Last modified 15-Jul-98 - page size 15K - in Danish

19. timetab5.htm

Hen over landskabet står endnu en tidløs em af nedgravede guldhorn og flinteflækker og stenøkser og bjørneurin. Hen over landskabet driver en tid endnu en.

URL: www.ikast-komm.dk/nordre/prakmusi/knapper/timetab5.htm

Last modified 6-Aug-97 - page size 1K

20. No Title

Henrik Holmboe Institut for Lingvistik Aarhus Universitet Otto Rudsgade 67-69 DK-8200

Arhus N KONKORDANS OVER DE DANSKE RUNEINDSKRIFTER De danske...

URL: www.nodali.sics.se/NoDaLiDa/1983_ups/NOD...1/NODA83-11.txt

Last modified 1-Aug-98 - page size 12K - in Danish

21. Lidt om Danmark...

Flemming Ravn Neft's Denmark page in Danish Included subjects at this web side:

URL: www.dna.affrc.go.jp:10081/_-http://inet....ts/flemming.htm

Last modified 17-Jul-98 - page size 14K - in Danish

22. En rejse til jernalderen

Søndagsavisen uge 40. En rejse til jernalderen. Stolper markerer omkredsen af Kongehallen i det område, hvor det arkæologiske center skal etableres. Foto:..

URL: www.sondagsavisen.dk/1996/40/Indland/40004/40004.html

Last modified 20-Jun-97 - page size 5K - in Danish

23. Jansen - Jørgensen

Jansen, Henrik M. Træskomaleren - Et fynsk kalkmaleriværksted i 1400-tallet. Skrifter fra Svendborg & Omegens Museum, Bind 30, 1991. Jensen, Anne E. Brønd.

URL: 130.225.121.228/english/feature/litlist/htm/litt12.htm

Last modified 24-May-97 - page size 2K - in Danish

24. No Title

Runerne. Umiddelbart kunne man måske foranlediges til at regne runerne for vor ældste nordiske skriftform, men således forholder det sig imidlertid ikke...

URL: www.netby.net/Nord/Mandelvej/odin/runer.htm

Last modified 1-Mar-98 - page size 7K - in Danish

25. Untitled Document

URL: www.balbib.balk.dk/VaegAvis/NytBib_CL.html

Last modified 6-Aug-98 - page size 21K - in Danish

26. Uddrag fra skrifterne

Det officielle Vinterskrift '97: Siden Sidst. Formandens beretning. Årets gang i stikord. Referat af generalforsamlingen. Elevforeningens regnskab....

URL: www.ryhojskole.dk/elevforening/vinter97.html

Last modified 2-Jun-98 - page size 65K - in Danish

27. No Title

1. Lär dig översikten om språks släktskap. Lär dig själv!!! 2. Till vilken språkgrupp hör finskan, ungerskan, samiskan? De tillhör de finsk-urgiska...

URL: www.geocities.com/TheTropics/Shores/4296/svenska.html

Last modified 25-Apr-97 - page size 10K - in Swedish

28. Hvem Hvad Hvor

Bøgerne på listen er alle udgivet efter den 1. august 1997. NADAS, PETER: MEMOIRERNES BOG Roman. Bind 1. Oversat af Peter Eszterhas. Munksgaard/Rosinante...

URL: www.hhh.dk/lister/tekst/boeger/skoen/n-skoen.htm

Last modified 16-Aug-98 - page size 8K - in Danish

29. Jansen - Jørgensen

Jansen, Henrik M. Træskomaleren - Et fynsk kalkmaleriværksted i 1400-tallet. Skrifter fra Svendborg & Omegens Museum, Bind 30, 1991. Jensen, Anne E. Brønd.

URL: kalk.historie.ku.dk/english/feature/litlist/htm/litt12.htm

Last modified 24-May-97 - page size 2K - in Danish

30. "Jeg hader Oehlenschläger"

04 May 1998 12:55 Skønlitteratur Item. From: Niels Ivar Larsen. Subject: "Jeg hader Oehlenschläger" To: Skønlitteratur. Derfor hader jeg Oehlenschläger...

URL: www.politiken.dk/konf/Sknlitteratur/1998...henschlger.htm

Last modified 27-Aug-98 - page size 11K - in Danish

31. MA-Service Lagerkatalog

ALMANACKOR. Detaljnr: Benämning: Antal. Sort. Enhet. 1550. ÅRSKALENDARIUM. 1. ST.

ST. 1705. AFFISCHKALENDERN. 1. ST. ST. 2202. STORT KALENDERSTÄLL SVART. 1..

URL: www.dataphone.se/~andr-str/bamc/malkat/malkat70_Page3.htm

Last modified 15-Sep-98 - page size 27K - in Swedish

32. Artiklar: Brännbollens historia

Brännbollens historia. En spelplan, ett slagträ och en liten boll. Den utrustning som krävs för att spela brännboll är sannerligen inte avancerad....

URL: www.acc.umu.se/~brum/bb94/articles/Brnnbollenshistoria.html

Last modified 23-Sep-98 - page size 6K - in Swedish

33. Fotnot

nbsp; [Burträskbygdens historia | När avskildes Burträsk som egen socken? | Geologi | Fornfynd | Fångstgropar] [Burträsk Bibliotek | Kalvträskskidan | ..

URL: www.burtrask.com/historia.shtml

Last modified 15-Aug-98 - page size 45K - in Swedish

34. Untitled Document

URL: balbib.balk.dk/VaegAvis/NytBib_CL.html

Last modified 1-Sep-98 - page size 28K - in Danish

35. Ibsen ordliste: guden - guldkrans

Forrige side] [Indeks] [Neste side]Ibsen ordliste: guden - guldkrans. 4 guden 1 gudsfornhadte 1 guldbollen 1 gudens 1 gudsfornægter 1 guldbrammende...

URL: kh.hd.uib.no/ibsen/ordliste/ord171.htm

Last modified 27-Feb-96 - page size 4K

36. Guldfund i Århus - Århus Stiftstidende 1997-08-28

Århus Stiftstidende 1997-08-28. Ulla Bendixens sang løfter folkeviserne fra det flade og almindelige til det fler-dimensionelle og dragende. Guldfund.

URL: www.sprog.auc.dk/~motr96/sortmuld/www/li...rs/as970828.htm

Last modified 6-Oct-97 - page size 5K - in Danish

37. Danske romaner før 1900 – en introduktion

Henrik Pontoppidan: Det forjættede Land. 1892. Romanen som genre Dannelsesromanen Udviklingsromanen Epoker og ismer Symbolisme Tradition og pendul....

URL: www.silkeborg.bib.dk/elekby/personale/~h.../velkommen.html

Last modified 15-Aug-98 - page size 32K - in Danish

38. Epoker og Ismer - 1

Epoker og ismer - 1. Nyskabelse og tradition Tradition og pendul Romantikken Romantik og Sort Romantik Til forsiden Til Epoker og Ismer - 2 Til Epoker og..

URL: www.silkeborg.bib.dk/elekby/personale/~h...r/epoker_1.html

Last modified 22-Sep-98 - page size 10K - in Danish

39. Peter Grosell Antiquarian Bookseller - Denmark

HISTORY. ALEXANDER I - HELLESEN, H.F.: Omrids af Alexander I, Kaiser af Ruslands, Liv og Regjeringstid. Efter H.E. Lloyds engelske Original. Kbhvn. 1829...

Bilag 3: Teknologirådets telehøring

Bilag 3a. Undersøgelse af Telehøring

Jeg vil i det følgende undersøge og diskutere, hvordan Teknologirådets eksperiment med en telehøring om den danske IT-politik løb af stablen.

Høringen forløb over godt tre uger i november 1998, der blev postet ialt 147 indlæg (heriblandt 7 opsummeringer af debatten) af 76 deltagere. Heraf var de 14 kvinder³⁰⁹ og de 60 mænd (to skrev kun forbogstavet i deres fornavn), et forhold på knap 1:5. Kvinderne stod for 21 indlæg og mændene for 124 (de to af ubestemmeligt køn stod for 3 indlæg), hvilket svarer til et forhold på godt 1:6. Kvinderne skrev altså lidt færre indlæg i gennemsnit. Men endnu tydeligere bliver kønsforskellen, når vi ser på, hvilke indlæg der besvares. Af ialt 58 svar på andre indlæg er de 54 svar på en mands indlæg, hvoraf kvinder har svaret 8 gange og mænd 46 (1:6). Kvinders indlæg er besvaret 4 gange af hhv. to mænd og to kvinder. En kvinde svares således 1 gang, hver gang godt 13 mænd besvares. Denne diskussion underbygger således Herrings konklusioner om, at mænd dominerer diskussioner på nettet.

I det følgende undersøger jeg, hvorledes et enkelt emne blev behandlet i debatten. Jeg har valgt at undersøge den del af debatten, der mere eller mindre udtalt knyttede an til diskussionen om IKTs muligheder som demokratisk redskab.³¹⁰ Den del af diskussionen, jeg undersøger, er den, der når frem til følgende forslag: Et *erfaringsopsamlingsprojekt*, hvor erfaring med brug af IKT privat og offentligt evalueres, et *demokratiprojekt* med økonomisk støtte til borgerinitiativer og med oprettelse af elektroniske forsamlingshuse og telehøringer, et *oplysningsprojekt*, som giver befolkningen grundlag for at diskutere og vurdere hvad vi skal bruge teknologien til, og et forslag om at bygge lokale IT-centre, hvor brugerne kan få og give hinanden hjælp, og hvor det lokale demokrati kan spire.³¹¹

Ifølge ordstyrer Henrik Føhns har "de forskellige bidragsydere [...] arbejdet videre på hinandens forslag og beriget dem med nye ideer og vinkler. Ikke mindst forslaget om lokale IT-centre og forslagene om demokrati- og oplysningsprojekter har fået yderligere næring."³¹² Mit spørgsmål er nu, hvordan disse forslag fremkommer, om der er konsensus om dem, om de diskuteres med argumenter for og imod, og om de fører til eksperimenter, som alle kan deltage i.

Indenfor emnet IKT som medie for demokratiske diskussioner er der flere underdiskussioner, som forløber ret uafhængigt af hinanden: a) En diskussion om et oplysnings- og et demokratiprojekt, b) en diskussion om adgangen til og deltagerne i de demokratiske diskussioner, c) en diskussion om at oprette Lokale IT-centre, d) en diskussion om hvorvidt IKT er et velegnet medie til demokrati og endelig e) en 'diskussion', som aldrig bliver til andet end et enkelt indlæg, om at demokrati kræver den rette indstilling.³¹³

Den mest udfoldede af disse diskussioner er a) om et "Oplysningsprojekt og demokratiprojekt"³¹⁴. Det er Teknologirådets Steffen Stripp, der i indlægget af samme navn argumenterer for 1) at truslerne ved ny teknologi tilsyneladende "kommer 'af sig

selv", mens mulighederne skal "skabes ved en særlig indsats", og for 2) at: "Vi står overfor store sociale og kulturelle forandringer og ikke bare overfor en teknologisk udfordring", hvorfor det ikke er nok bare at "informere om at toget kører. Vi skal diskutere hvordan togvognen skal indrettes og hvor den skal køre hen." På baggrund af disse to argumenter opstiller Steffen Stripp nu to forslag om henholdsvis et oplysningsprojekt, som gennem folkelig debat skal føre til oplysning, og et demokratiprojekt, der skal støtte borgeres projekter og etablere forsøg med elektroniske forsamlingshuse og telehøringer.

Der er yderligere to indlæg i tråden (således kaldes de indlæg, der er knyttet sammen som svar på hinanden). Det første er fra Ole Aasmose, som mener, at der mangler et erfaringsopsamlingsprojekt i Stripp's projektkatalog. Aasmose har tre argumenter for sit projekt: 1) der er for megen "snæversyn, og deraf følgende produktion af "dybe tallerkener"." 2) Man kunne også deltage i "uoverskuelige diskussionsgrupper på internettet"; hvilket underforstået er for uoverskueligt, eller 3) deltage i konferencer betalt af kommercielle udbydere, "dirigerer (og manipulerer) dagsordenen" for ikke at blotlægge egen inkompetence. Det andet indlæg er fra Stripp selv. Han citerer et e-brev, han har fået, hvori der er yderligere to argumenter for oplysningsprojektet: 1) Der er mange valgmuligheder i den første tid i en teknologisk udvikling, og færre jo mere den er implementeret, hvorfor det gælder om at foretage teknologivurdering med det samme, og 2) beslutninger af denne art kræver viden, og den kan et oplysningsprojekt være med til at skabe.

Den næste debattør har et argument for hver af Stripp's forslag, men de kan kun med god vilje kaldes argumenter i Stripp's debat, idet de ikke på nogen måde henviser til de foregående indlæg. Argumentet for oplysningsprojektet indgår i en argumentation for at "Danmark sakker bagud på IT-området, fordi vi prioriterer forkert på uddannelse og folkeoplysning." Derfor, mener Jimmi Kristensen, skal IT "integreres i folkeoplysningen, hvor en mere kritisk vurdering af hvordan man bruger de mange penge også kunne være gavnligt." F.eks. er der langt færre computere på de videregående uddannelser end i folkeskolen, selv om "der er et langt større behov for IT" på de videregående uddannelser. Kristensen argumenter for demokratiprojektet er, at "IT vil kunne tilføre demokratiet en ny dimension", idet der kan finde en åben debat sted som i "høringer på internettet såsom denne". Der er to svar på Kristensens indlæg, men de er uden argumenter i den her analyserede debat.

Den sidste deltager i debatten om de to projekter er Stig A. Andersen, som først skitserer en teknisk model for, hvordan debatten på nettet kan føre til "kollaborative beslutninger". Denne model ser han som et muligt konkret element bl.a. i forslagene om oplysnings og demokratiprojekterne. I sit andet indlæg parafraiserer Andersen Kants oplysningsargument og Habermas' diskursetik og angiver, at de er argumenter for henholdsvis oplysnings- og demokratiprojektet.

Det er alt. Mere diskussion foregår der ikke om de tre projekter i løbet af de tre uger. Tre deltagere, som henviser til hinanden, og en, som (sig selv uvidende?) argumenterer med de tre. I alt seks indlæg.³¹⁵ Det forslag om lokale IT-centre, som borgergruppen valgte, bliver omtalt af fire forskellige personer i ialt fire indlæg. Der er ingen egentlig diskussion, ingen henvisninger mellem indlæggene, blot fire uafhængige beskrivelser af,

hvordan fysiske samlingssteder kan have positive effekter for sociale relationer, demokratiet, brugernes adgang, fjernarbejde, informationssøgning osv.

Bilag 3b. Seks indlæg i diskussion om oplysnings- og demokratiprojekt.

Oplysningsprojekt og demokratiprojekt

Indlæg i dette emne:

Steffen Stripp

Ole Aasmoe

Steffen Stripp

Steffen Stripp, ss@tekno.dk

Mandag d. 09 November 1998, 16:19

I indledningsoplæggene i fredags fremhævede Luc Soete nødvendigheden af at fremme den ikke kommercielle side af Internettet og Jens Hoff slog til lyd for at bruge IT som et værktøj til at styrke demokratiet. Teknologirådet har i et projekt om "IT og indflydelse" (se høringens baggrundsmateriale) beskrevet muligheder og trusler, for hvordan IT kan påvirke den enkeltes indflydelse. Det er slående, at det ser ud som truslerne kommer 'af sig selv', fordi stærke private aktører via markedskræfterne vil realisere dem. Omvendt med mulighederne, de synes alle at skulle skabes ved en særlig indsats. Internets muligheder for at styrke demokratiet, og det muligheder for - gennem borgernes egen anvendelse - at skabe livskvalitet, kræver at der satses på det.

Befolkningen skal inddrages langt mere aktivt i udformningen af info-samfundet. Der findes jo ikke et særligt informationssamfund, som adskiller sig fra det bæredygtige samfund, eller et andet tænkt eller ønsket fremtidssamfund. Vi står over for store sociale og kulturelle forandringer og ikke bare overfor en teknologisk udfordring. I øvrigt er det jo en almindelig erkendelse at den afgørende forudsætning for succesfuld indførelse af IT-systemer er organisatoriske forandringer; og det er også rigtigt på samfundsplan. Det er ikke nok at informere om at toget kører. Vi skal diskutere hvordan togvognen skal indrettes og hvor den skal køre hen.

Jeg vil derfor foreslå to projekter, som skal inddrage borgerne i at finde måder til at udnytte Internets muligheder:

- Et OPLYSNINGSPROJEKT, der tager udgangspunkt i holdninger og værdier. Hvordan vil vi leve med de samfundsforandringer der sker i disse år? Hvilke sociale og kulturelle forandringer skal vi satse på? På trods af den udbredte medieomtale af IT og informationssamfund kan man ikke sige der har været nogen bredere folkelig debat eller opbakning til IT politikken. Et oplysningsprojekt skal ikke bare handle om at informere befolkningen, men snarere være en teknologivurdering, hvor deltagerne har mulighed for at foretage deres egen vurdering af hvordan vi skal bruge informations-teknologien.

- Et DEMOKRATIPROJEKT der giver økonomisk og praktisk støtte til borgere, som vil bruge informations-teknologien til øge egen indflydelse. Det kan f.eks. være opbygning af lokale borgernet, som led i udvikling af lokalsamfundet, etablering af patient-grupper til oplysning og gensidig støtte eller styrkelse af græsrodsnetværk. Tanken om, at man skal støtte borgernes egne initiativer er kendt fra miljøområdet med etablering af bla. en Grøn fond og Grønne familjer. Videre må der etableres egentlige forsøg med demokratiske projekter, f.eks. elektroniske forsamlingshuse og telehøringer.

Et oplysningsprojekt og et demokratiprojekt kræver organisation og økonomi. Set i lyset af den milliard satsning der i disse år sker på at udbrede IT på alle samfundslivets områder er det på høje tid der satses millioner på at inddrage og aktivere borgerne i udformning af fremtidens samfunds anvendelse af IT.

-o-

Oplysningsprojekt og demokratiprojekt

Ole Aasmoe, oaa@mag3.aarhus.dk

Onsdag d. 11 November 1998, 11:18

Der mangler et væsentligt projekt i Steffen Stripps "projektkatalog", nemlig et erfaringsopsamlingsprojekt. Nu har både den offentlige og private sektor gennem lang tid samlet (forhåbentlig) værdifuld erfaring i brug af informations- og kommunikationsteknologi. Det ville være på sin plads at afkræve aktørene (og meningsdannerne) en form for dokumentation for de bastante udmeldinger.

Hvad er de konkrete erfaringer ? Hvilke resultater er der opnået ? Bliver de formidlet, og i så fald, hvordan ? Hvad er successkriteriene, og hvad kendetegner fiaskoene ?

Alt for mange IT-projekter (ikke mindst i offentlig regi) bærer præg af regionalt og/eller sektorielt snæversyn, og deraf følgende produktion af "dybe tallerkener". Leverandørene gnider sig i hænderne, når de kan sælge halve løsninger til nye kunder, der ikke har en chance til at vurdere hvorvidt den anden halvdel følger med eller ej.

Som IT-ansvarlig i en større offentlig organisation føler jeg et stort ansvar for at formidle resultater og erfaringer ud over vores egen svævre virkelighed, men det kræver engagement og gode personlige relationer at finde egnede miljøer og fora for dette.

Man kan selvfølgelig deltage i uoverskuelige diskussionsgrupper på internettet eller spendere tid (og som regel mange penge) på at deltage i konferencer hvor udbyderne dirigerer (og manipulerer) dagsordenen, således at mange essentielle indgangsvinkler til problemer aldrig bliver belyst, da det kunne blotlægge en leverandørs (eller for den sags skyld en organisations) manglende kompetence.

Jeg vil opfordre brancheorganisationer, foreninger, den offentlige sektor og alle andre til at nedtone (gruppe-)egoistiske holdninger, og lade alle få del i de erfaringer der er gjort, ikke mindst de dårlige !

-o-

Oplysningsprojekt og demokratiprojekt

Steffen Stripp, ss@tekno.dk

Mandag d. 23 November 1998, 15:57

Jeg har på en mail sendt til min mailadresse fået følgende kommentar til mit forslag om et

oplysningsprojekt:

Fra mit forslag: "Et oplysningsprojekt skal ikke bare handle om at informere befolkningen, men snarere være teknologivurdering, hvor deltagerne har mulighed for at foretage deres egen vurdering af hvordan vi skal bruge informations-teknologien."

Enig med dig, men uden deltagerne har en basis viden på området, hvordan kan de komme med en vurdering?

Du rejser et reelt problem - som i teknologivurderings miljøet har fået et navn: innovationsparadokset.

Ved en teknologisk første udvikling, er der oftest store valgmuligheder; teknologien skal så at sige først udformes gennem forsøg og anvendelse. I starten er teknologien ikke synderlig udbredt og den har derfor heller ikke særlige konsekvenser - og der er heller ikke den store interesse og diskussion om den. Efterhånden vil teknologien blive mere fastlagt og dermed bliver valgmulighederne færre og færre. Samtidig får teknologien mere synlige konsekvenser og der opstår en bredere interesse og debat om den. Det bringer os i det paradoks, som altså er blevet kaldt for innovations paradokset, at indflydelsesmulighederne bliver mindre på det tidspunkt hvor interessen for at få indflydelse bliver bredere.

Et af målene med et oplysningsprojekt kan derfor siges at være at sætte gang i en bredere debat "i tide", dvs. mens der endnu er valgmuligheder og mulighed for politiske indgreb.

Men vi vil stadig have det problem at vi må diskutere før vi kan se alle konsekvenser. Der er ingen let løsning, men i et oplysningsprojekt kan man bringe viden ind i debatten via oplæg og uddannelse; endvidere kan der åbnes mulighed for at deltagere med forskellig baggrund bringes sammen. Endelig tror jeg det er vigtigt at der netop er tale om et oplysningsprojekt (og ikke en informationskampagne), som tager udgangspunkt i værdier og holdninger og derfor stiller spørgsmålet: hvad vil vi; og ikke blot lægger op til at vi skal tilpasse os informations-teknologien med svar på hvordan bruger vi IT.

venlig hilsen Steffen, Teknologirådet

-0-

Danmark sakker bagud!!!

Jimmi Kristensen, kj310573@geo.geol.ku.dk

Torsdag d. 12 November 1998, 16:59

Danmark sakker bagud på IT-området, fordi vi prioriterer forkert på uddannelse og folkeoplysning. På aftenskolerne ser man næsten overalt i landet kurser i bolchekogning, karmatolkning, astrologi og lignende ting; men ser man overhovedet kurser, der omhandler IT; når man ser sådanne kurser er det ofte på et temmeligt lavt niveau, begynder - brugerniveau, mens eksempelvis kurser i opbygning af egen hjemmeside og lignende er sjældne.

- IT skal derfor integreres i folkeoplysningen, hvor en mere kritisk vurdering af hvordan man bruger de mange penge også kunne være gavnligt. I folkeskolerne ser man mange steder idag computere, men på de videregående uddannelser, hvor der er klart større behov for IT, er der noget længere mellem maskinerne.

Da jeg gik ud af mit gymnasium i 93, havde vi udover de forhadte picoliner, kun en enkelt (1) maskine til et helt gymnasium, da denne ikke var tilknyttet internet, og ikke forbundet med printer, blev den som oftest benyttet til spil. I øvrigt er der stor mangel på pladser på datalogi og en række andre IT-uddannelser, mens man udvider antallet af pladser på humaniora. Desuden lader rammerne og studiemiljøet en del tilbage på Københavns universitet, hvor det naturvidenskabelige fakultet skal spare en formue. Ønsker man en IT-udvikling, der ikke kun skal være på brugerniveau kræver det store ændringer i uddannelsessystemet:

- Der bør derfor ske en styrkelse af de naturvidenskabelige fag allerede i folkeskolen, især matematik og fysik, flere lærere bør have liniefag i netop disse fag og timetal og pensum øges. Desværre gør vi eleverne en bjørnetjeneste ved at beskære krav og timetal i

disse "svære" fag, det skader sidenhen vort samfund, når en stor del af eleverne anser naturvidenskab for svære fag, især i en tid erhvervslivet efterspørger folk med disse kvalifikationer.

- på seminarierne bør de kommende lærere lære om IT og anvendelsesmulighederne.
- på de videregående uddannelser bør der ske en kraftig styrkelse af IT. Hvorfor taler man kun i folkeskolen om en computer til hver elev, og ikke på de højere uddannelser, hvor behovet er enormt meget større?

- udvalget/kendskabet til software ofte begrænset på uddannelses institutionerne, mange steder ville det være yderst gavnligt at anvende de samme programmer, som man anvender i erhvervslivet.

- De naturvidenskabelige og ingeniørmæssige uddannelser bør styrkes, desuden skal erhvervslivet have mulighed for lettere at importere arbejdskraft med disse kvalifikationer, og samarbejde / handle med IT-virksomheder i tredielande Østeuropa, Asien og Latinamerika, ellers stiller vort erhvervsliv dårligt, ved ikke selv at have uddannet tilstrækkeligt med kvalificerede folk.

- Vi må indse at med dansk middelmådighed når vi ikke ret langt, mange af de folk der idag beskæftiger sig professionelt med IT, selv har lært sig, at bruge teknologien, eller har selv måttet betale for deres uddannelse.

- det er nødvendigt med en REEL liberalisering af teleområdet, der kan sænke priserne, og svække TeleDanmarks monopol. Dette giver også mulighed for hurtigere netforbindelser og andre kvalitative forbedringer.

- IT vil kunne tilføre demokratiet en ny dimension, idet der kan finde en åben debat sted om vigtige emner, det offentlige bør åbne op for debatter og høringer på internettet såsom denne. Specielt til store spørgsmål, hvor politikerne har behov for at høre befolkningen, kan internettet være et velegnet medie.

-0-

Kommentar til Oplysnings- og Demokratiprojekt

Stig A. Andersen, stig.a.andersen@get2net.dk

Onsdag d. 25 November 1998, 13:31

Kommentar til Oplysnings- og demokratiprojektet (17,18)

Oplysning er menneskets udgang af dets selvforskyldte umyndighed. Umyndighed er manglen på evne til at betjene sig af sin forstand uden andens ledelse. Selvforskyldt er denne umyndighed, når årsagen til den ikke ligger i forstandens mangler, men i manglende beslutsomhed og mod til at betjene sig af den uden andens ledelse. Hav mod til at betjene dig af din egen forstand!

Immanuel Kant

Kun de normer kan gøre krav på gyldighed, der finder (eller vil kunne finde) samtykke hos alle berørte parter som deltagere i en praktisk diskurs.

Jürgen Habermas

Forslag til projektindhold:

Udvikling af redskaber til forstærkning af individuel deltagelse i diskurs- og beslutningsprocesser med henblik på optimering af informationsudveksling, vidensudvikling og ressourceprioritering.

For eksempel værktøj, som forener Kants og Habermas tanker:

Et vurderingsværktøj, som indbyder dig til at betjene dig af din egen forstand uden andens ledelse gennem uopfordret selvstændig stillingtagen til hvad som helst, hvor som helst, hvornår som helst.

Et diskursværktøj, som netværkssammenfatter alles stillingtagen til alt i en uenighedsaktiveret, konsensus-fokuserende ordstyring.

For eksempel et internetværktøj til kollaborativ navigation. Hvor navigationsfunktionen er baseret på brugernes uopfordrede individuelle vurdering af og aktive stillingtagen til fremkaldt information (jf. forslaget i indlægget "Direkte demokrati i debatten").

-o-

Direkte demokrati i debatten

Stig A. Andersen, stig.a.andersen@get2net.dk

Tirsdag d. 24 November 1998, 16:01

Forslag til direkte demokrati i debatten.

Nøgleord: uopfordret stillingtagen, digitale markeringsdata, data-mining, kollaborativ navigation/ordstyring/beslutning.

Forslaget går ud på at lade debattens synspunkter og forslag optræde som emner for digital stillingtagen/markering, og at udnytte de registrerede markeringsdata som grundlag for prioritering af emnerne. Denne kollektive prioriteringsfunktion kunne udnyttes til sortering af emnerne i forskellige situationer. Dels i debattens udvikling, som en kollektiv ordstyrings/navigationsfunktion. Og dels i debattens konklusion, som en kollektiv beslutningsfunktion.

Digital stillingtagen kan f.eks. udføres ved at knytte holdningsmæssige nøgleord til udpegede (markerede) synspunkter og forslag. Brugere kan være med til at definere disse nøgleord. Indledningsvis foreslås nøgleordene: negativ, usikker, positiv.

Metoden kræver en software, som kan omsætte markeringsdata til relevant prioriteringsdata. For eksempel en prioritering af debattens ytringer med henblik på en navigations- ordstyrings- og beslutningsfunktion. Og - som noget nyt - en prioritering af debattens deltagere med henblik på en aktiv invitationsfunktion i debattens ordstyring (navigation). Dvs. en funktion, hvor deltagerne på grundlag af deres markeringsmønster inviteres/opfordres aktivt til at komme med et verbalt indlæg i debatten.

En sådan (data-mining) software kunne forsøges modelleret over debattens grundlæggende funktion: at forene modstridende synspunkter i en verbal konkurrence, hvor alle deltagere er dommere. Dvs. således, at alle deltagernes bedømmelse af alle fremkomne ytringer sammenfattes til en ordstyring (navigation), som fokuserer på uenighed med det formål at uddybe/forstyrre/opløse den. Modellen kunne fx udnytte, at uenighed kan lokaliseres ved en analyse af polariseringen af de registrerede markeringsdata.

Modellen kunne tage udgangspunkt i eksisterende modeller, som har vist sig hensigtsmæssige med hensyn til fremkaldelse af generel og specifik information fra en samling af individuelle eksemplarer. Det er disse modellers evne til at modellere individuelle kognitive processer, f.eks. visuel ordgenkendelse, som tænkes udnyttet til modellering af kollektive kognitive processer i form af kollaborative ordstyrings- og beslutningsprocesser.

I forhold til debattens nuværende stade indeholder den skitserede ordstyringsmodel to 95

nye samvirkende funktioner til stimulering af deltagelse i debatten. For det første giver den en ny mulighed af at reagere spontant. Det, at man gennem en aktiv personlig reaktion kan afgive en indstilling til selvstændigt udpegede synspunkter i debatten, kan antages at virke stimulerende på læselysten. For det andet giver den en ny mulighed for at komme til orde. Det, at man gennem en aktiv kollektiv invitation opfordres til at give et indlæg i debatten, kan antages at virke stimulerende på skrivelysten.

Dette forslag kunne indgå som konkret element i følgende af de fremsatte forslag:

19. Videnshåndteringsprojekt ("fordi vi ikke er gode nok til at håndtere og sortere de enorme mængder information").

18. Demokratiprojekt ("økonomisk og praktisk støtte til borgere, som vil bruge informations-teknologien til øge egen indflydelse..Videre må der etableres egentlige forsøg med demokratiske projekter")

17. Oplysningsprojekt ("en teknologivurdering, hvor deltagerne har mulighed for at foretage deres egen vurdering").

3. Borgerpaneler og demokratiske hensyn ("Vi skal insistere på, at nye IT-projekter også vurderes ud fra demokratiske hensyn")

Bilag 4: Borgerlig offentlighed

I det feudale Europa var magten koncentreret hierarkisk omkring kongen (som var staten), adelen, herremanden osv. Habermas kalder de feudale magthavere for *repræsentativ offentlighed*; kongen og hoffet repræsenterede landet og magten, ikke i en stedfortræderbetydning – de var landet og magten. Således kan de store fester og parader, som altid foregik i fuld offentlighed, ses som forestillinger ikke for folket, men foran folket, som udstillinger af magthavernes herredømme.³¹⁶

Under den feudale samfundsformation eksisterede der naturligvis handel med varer, men der var ikke tale om kapitalisme i moderne forstand, idet laugene udøvede streng kontrol med handelen. Det var først fra og med det 13. århundrede, at der fra de norditalienske byer bredte sig en egentlig handels- og finanskapitalisme over Vest- og Nordeuropa. Denne kapitalisme indeholdt elementer til en ny samfundsordning, men integreredes i begyndelsen uden de store vanskeligheder i det feudale magthierarki. Men i denne tidlige kapitalisme finder vi allerede de elementer, som danner grundlag for opløsningen af det feudale samfund og for fremvæksten af det borgerlige kapitalistiske samfund: *vare- og nyhedssamkvetmet*, som skyldes den tidligkapitalistiske fjernhandel.³¹⁷ Omtrent samtidig med at de første børser opstod (den første var Amsterdam, 1531) etableredes fast kontakt og kommunikation i form af institutionaliseret post og presse. I begyndelsen var pressen ikke offentlig, men fungerede som et informationssystem internt mellem købmændene; det var først i slutningen af 1600-talet, at der blev tale om offentlig presse – og dermed i streng forstand om presse. Indtil da kunne det nye kapitalistiske system fungere sideløbende med det feudale system.³¹⁸

Som konsekvens af den stadigt øgende internationale handel voksede et statsligt bureaukrati frem, som bygger på finansforvaltning (forvaltning af skatter). Denne statslige myndighed kalder Habermas *sfæren for den offentlige myndighed*. Den offentlige

myndighed, der gav sig udtryk i en permanent forvaltning og en stående hær, fungerede derigennem som et modstykke til den permanente kontakt i vare- og nyhedssamkvemmet.³¹⁹ De privatfolk, som ikke besad embede i det statslige bureaukrati, var udelukkede fra deltagelse i den offentlige myndighedsudøvelse. Det offentlige blev derfor synonymt med staten, som også kan kaldes 'politi' efter det græske *politia*: statsforvaltning. Privatfolk, som altså var underordnet statens politi, kaldtes publikum, hvilket er latin for offentlig. Der var altså tale om en statslig offentlig myndighed og en privat offentlighed. I den private offentlighed udskilte sig efterhånden en gruppe af selvstændige ejendomsbesiddende borgere, den borgerlige offentlighed, som gjorde krav på at besidde en 'offentlig mening'. Den borgerlige offentlighed voksede frem, fordi de økonomiske betingelser for virksomheden lå uden for den enkelte husholdnings [økonomi kommer af det græske *oikos*, hus. Økonomi betyder husholdning] grænser. Den private sfære fik med andre ord for første gang almen interesse. Og derfor fik de ejendomsbesiddende borgere stadig større interesse i at få indflydelse på den offentlige myndighed.³²⁰

Udviklingen af den anden side af den tidlige kapitalistiske samkvemsorden, pressen, tog fart omkring midten af 1600-tallet, hvor de såkaldte politiske aviser begyndte at udkomme først ugentligt og snart dagligt. Aviserne havde til dels nyheder om handel, men de fleste af disse blev stadig udvekslet i de håndskrevne aviser internt mellem købmændene. Ellers bestod de af udenlandsnyheder, hofnyheder og historier om mirakelkure, skybrud, mord osv. Snart fik den offentlige myndighed øje for muligheden for at bekendtgøre befallinger og forordninger, og det var først da, at den offentlige myndigheds adressater egentlig blev til "publikum". Indenfor dette publikum var de 'dannede stender' de egentlige adressater. De udgjordes af det lag af 'borgerlige', som bestod af embedsmænd, især jurister, og af læger, præster, officerer og lærde.³²¹ Desuden var kapitalisterne, i form af handelsfolk, bankejere, forlæggere og manufaktorejere en del af den borgerlige gruppe³²².

Det er disse mennesker, der begyndte at betragte sig selv og hinanden som publikum i den borgerlige offentlighed. De havde fælles interesse i, at den offentlige myndighed foretog dispositioner, der skabte bedst mulige betingelser for at markedet kunne udfolde sig frit, samtidig med at samfundet hævede det, der angik reproduktion af livet, op til et spørgsmål af offentlig interesse. Var der mangel på mad, var det den offentlige myndigheds opgave at finde en løsning. Overfor en sådan offentlig myndighed opstod nu en ræsonnerende kritisk offentlighed, den borgerlige offentlighed. Denne offentlighed udspandt sig i to fora. For det første i diskussioner i de fremspirende kaffehuse og i de borgerlige hjems saloner og stuer og for det andet i pressen.

Den borgerlige gruppe var fra begyndelsen et læsepublikum, som diskuterede livets problemstillinger i saloner og offentliggjorde litterær kritik i tidsskrifter. Efterhånden som diskussionerne antog politisk karakter, gjorde artikler i aviser og tidsskrifter det også. For at have kontrol med, hvad der foregik, indførte kongerne rundt omkring i Europa censur fra starten af 1700-tallet. I dette spændingsfelt udviklede den borgerlige offentligheds selvforståelse som den rationelle offentlige mening sig. Den borgerlige offentlighed udgjorde i den borgerlige offentligheds selvforståelse et forum, hvor rigets interne og eksterne problemstillinger diskuteredes fordomsfrit og rationelt af ligemænd

uden særinteresser, hvor meninger blev brudt for til sidst at udkrystallisere sig som rationelle løsninger på problemerne, løsninger der havde opnået konsensus i offentligheden. De rationelle løsninger betød, i den borgerlige offentligheds selvforståelse, at den offentlige myndighed var tvunget til at finde sin legitimering i den offentlige mening.³²³

Habermas opstiller en idealiseret model af den borgerlige offentligheds forestillinger om de sociale områder. Den ser således ud³²⁴:

Privatbereich		Sphäre d. öffentlichen Gewalt
Bürgerliche Gesellschaft (Bereich d. Warenverkehrs u. d. gesellsch. Arbeit)	politische Öffentlichkeit literarische Öffentlichkeit (Clubs, Presse)	Staat (Bereich d. »Polizei«)
Kleinfam. Binnenraum (bürgerlichen Intelligenz)	(Kultur- gütermarkt) »Stadt«	Hof (adlig-höf. Gesellschaft)
Dele	Legitimere	Legalisere

Figur 13. Habermas' model af det 18. århundredes borgerlige offentlighed

Habermas kalder modellen et grundrids af det 18. århundredes borgerlige offentlighed. Strengt taget er det den midterste kolonne, der repræsenterer den borgerlige offentlighed, mens skemaet som helhed udgør den borgerlige offentligheds idealbillede af et samfund.

Den borgerlige offentligheds form og indhold

Den borgerlige offentlighed udviklede først i anden omgang en politisk offentlighed. Først voksede en litterær offentlighed frem, der kan betragtes som en udvidelse af den nye kernefamilies³²⁵ intimsfære, hvor privatfolk (mænd og siden også kvinder) i en art selvoplysningsproces behandlede erfaringer fra kernefamiliens privathed litterært og diskuterede dem. Derfor er det heller ikke nogen overraskelse, at den anden nye specifikt borgerlige videnskab, som opstod i 1700-tallet, udover den politiske økonomi, var psykologien. Den litterære (kulturelle) offentlighed byggede på, at kunsten antog varekarakter, blev til salg for et alment publikum. Den fandt sted i de læsesale, teatre, museer og koncertsale, som blev offentligt tilgængelige, og i de 'salons', 'Tischgesellschaften' og 'coffee-houses' som i løbet af 1600-tallet skød op i de engelske, franske og tyske byer. I disse offentlige rum udviklede de borgerlige intellektuelle hoffets traditionelle selskabelige konversation til offentlig kritik, hvor *idealet var, at argumentets autoritet hersker*.³²⁶

I de litterære offentligheder udvikledes tre af de principper, som blev så centrale for

den politiske offentlighed og som den dag i dag ofte betragtes som ideale principper for en rationel debat. For det første: Alle mennesker kan udtale sig med lige god ret om det 'blot menneskelige'. Derfor fører kravet om argumentets autoritet til, at *al status skal falde bort*. Folk skal ikke være lige, men i diskussionen skal de se bort fra rangforskelle, ligesom *økonomiske afhængighedsforhold bør være uvirksomme*. For det andet kravet om, at *alt principielt står til rationel debat*. Og for det tredje at *publikum principielt er uafsluttet*. Der er altid andre i andre dele (andre kaffehuse) af det store borgerlige publikum, som muligvis kan bidrage med mere rationelle argumenter.³²⁷

Den politiske offentlighed udviklede sig på baggrund af den selvforståelse, det borgerlige publikum havde udviklet i den litterære offentlighed. Der havde længe i Europa været kritik af de enevældige kongers magt, men med den politiske offentlighed voksede et alternativ til kongens herredømme over det umyndige folk frem. Det rationelle ræsonnement: "ihrer Idee nach verlangt eine aus der Kraft des besseren Arguments geborene öffentliche Meinung jene moralisch präventiöse Rationalität, die das Rechte und das Richtige in einem zu treffen sucht."³²⁸ På baggrund af dette retfærdige og rigtige resultat af argumenternes kamp kan legitime beslutninger om, hvad der er legalt, træffes.

I den borgerlige offentligheds selvforståelse var den litterære offentlighed, hvor deltagerne var mennesker slet og ret, "homme", og den politiske, hvor deltagerne var ejendomsbesiddere, "bourgeois", én og samme offentlighed. Men i virkeligheden var det ikke helt sandt. Kvinder og uselvstændige var både faktisk og juridisk udelukket fra at deltage i den politiske offentlighed, mens de udgjorde den største gruppe i den litterære.³²⁹

I den politiske kamp, der efterhånden tog fart i de store europæiske lande, for at den borgerlige offentligheds offentlige mening skulle komme til fungere som legitimeringsgrundlag for den offentlige myndigheds beslutninger, spillede pressen en væsentlig rolle. I England etablerede pressen sig som kritisk organ for den politiske offentlighed med tidskriftet *Craftsman* (1735). Fra da af blev kravet om offentlighed i myndighedsudøvelsen et stadig stærkere krav: Parlamentsforhandlinger og -debat, politiske intriger, statens forvaltning osv. blev efterhånden beskrevet og kritiseret i pressen. England oplevede aldrig en borgerlig revolution som Frankrig og Tyskland, men gennemgik en langsom bevægelse mod at parlamentet blev hjemsted for den politiske offentligheds diskussioner. Ved overgangen til det 19. århundrede var det politiske ræsonnement organiseret i så udstrakt grad, at den politiske offentlighed var parlamentets delegeredes officielle diskussionspartner. Både i Frankrig og Tyskland skulle man igennem en periode med streng censur af pressen og voldelige revolutioner, før en lignende status var opnået. Efter disse udviklinger og revolutioner står vi tilbage med *et samfund med parlamentarisk regeringsform, hvor offentligheden spiller en central rolle*. Franskmanden G. Guizot formulerer i 1851 den ideale offentlige menings herredømme: "C'est le plus le caractère du système qui n'admet nulle part la légitimité du pouvoir absolu d'obliger tous les citoyens à chercher sans cesse, et dans chaque occasion, la vérité, la raison, la justice, qui doivent régler le pouvoir de fait. C'est ce que fait le système représentatif: 1. par la discussion qui oblige les pouvoirs à chercher en commun la vérité; 2. par la publicité qui met les pouvoirs occupés de cette recherche sous les yeux

des citoyens; 3. par la liberté de la presse qui provoque les citoyens eux-mêmes à chercher la vérité et à la dire au pouvoir."³³⁰

Den borgerlige offentlighed hentede altså sin legitimering i, at de, der var medlem af borgerskabet og derfor havde position og evner til at deltage i den offentlige diskussion, også havde reel adgang til det. Den offentlige mening var en mening, der var konsensus om, og som var rationel. Den borgerlige offentlighed kunne altså fungere som legitimering af, hvad og hvordan det var legalt at dele.

Bemærk, at jeg i det foregående afsnit taler om, at kun de, der havde position og evner, havde adgang til den borgerlige offentlighed. Det var der naturligvis nogen, der ikke havde. Dengang som nu var langt størstedelen af befolkningen uden den ejendom, som var den ene forudsætning for at blive betragtet som egnet. De, der havde ejendom var nemlig også de, der var dannede.³³¹ Denne udelukkelse af arbejdere, kvinder, tjenestefolk osv. fra beslutningsprocessen blev forklaret med, at den offentlige mening skulle være rationel og ikke bære præg af særinteresser. De borgerlige havde i deres egen selvforståelse ikke en egentlig klasseinteresse. De var interesseret i at skabe muligheden for, at alle kunne blive vareejere og dermed opnå (ud)dannelse, så de kunne deltage i den borgerlige offentlighed. Borgerne var udmærket klar over, at der var nogen, der blev udelukket, og de retfærdiggjorde det med, at de udelukkede havde mulighed for at blive en del af den borgerlige offentlighed, hvis de blev ejendomsbesiddere. Den mulighed eksisterede, mente man.³³² Men holdningen blev kritiseret allerede fra begyndelsen af det 19. århundrede. Den mest kendte i dag er nok Karl Marx, som kaldte den offentlige mening for falsk bevidsthed. Han analyserede, hvorledes de kapitalistiske produktionsformer beror på en udnyttelse af den merværdi, der opstår, når arbejderen er tvunget til at sælge sit arbejde billigere, end det er værd. I stedet for et middelklassesamfund, der består af selvstændige småvareproducenter, der udveksler produkter på det frie marked, opstår et klassesamfund med store masser af besiddelsesløse arbejdere, der lever i armod, og en lille overklasse af besiddere, der udnytter arbejderne.³³³ Denne forudsigtelse skulle jo vise sig ikke at være helt (men dog noget) i overensstemmelse med historiens gang. Men Marx havde blandt andet ret i, at der består og vil bestå klasse- og dermed interesse modsætninger i et kapitalistisk samfund.

Bilag 5: sixdegrees

Bilag 5a. 'mystartpage' 6. april 1999.

Se <http://www.sixdegrees.com> (kræver medlemskab – som opnås gratis af alle).

Bilag 5b. Indlæg i 'Are we backsliding?'-diskussionen.

Are we backsliding?

Sex and gender

Lisa Roth

2/6/99 07:16 PM

When I was in high school, during the 'I am Woman, hear me Roar' era, I honestly

believed in the equality of women. I was sure that the rest of the world had come to the same reasonable conclusion that women and men are equal. There was open discussion of the issue everywhere you looked. At the same time, due to certain constraints placed on television and magazines, there were no almost-nude photo layouts, and commercials actually seemed product related, rather than sex related. With the relaxation of those guidelines/constraints, we are now subject to sex selling everything. This is so belittling. It's an insult to anyone's intelligence, be they female or male. I believe it has contributed to the 'backsliding' we can witness today with women's issues. But sex sells, and it sells more than the product. It sells a new generation on the thought that women are only good for two things, and it's obvious which is more important.

-0-

Response via email

Sex and gender

Alexandra Grill-Childers

2/6/99 09:06 PM

Just for the sake of a different perspective on this sex and feminism issue. I am a diehard feminist, but I do not prescribe to modern feminism's ideals. By focusing our energy on equality, we often inadvertently make man the ideal. Men and women are simply different. As women, we deserve the same opportunities as men. However, I believe that part of being a true feminist is taking pride in our womanhood and all that it entails. There is a huge amount of power in womanhood itself. Yes, we create life. Yes, that is powerful! We are not required to make use of that ability, but we should at the very least be aware of the power that gives us. On the same note, our sexuality is an important part of who we are. Sexuality is natural. Sex sells because it speaks to a very important part of us. I do not believe that sex as such is demeaning.

I think human beings are demeaning. I am a proud bisexual feminist stripper. I love being a sexual being, and I'm totally unafraid of using that power. Does this make me an affront to feminism? I certainly hope not, as I am among its most passionate and eloquent supporters.

-0-

Humanist vs feminist (svar på foregående)

Sex and gender

Lisa Roth

2/10/99 06:47 AM

You raise an interesting point. I, too, believe that men and women are 'simply different' and that each sex has something to offer society. However, we do still have the double standard when it comes to equal pay for equal work. Does a woman stripper earn the same as a male stripper? (by the way, I hope you have another career in mind for later--- or at the very least, are socking money away--- because yours isn't known for its longevity)

I firmly believe in taking pride in my womanhood. I was in the military service for 3 years; I've been married for almost 25 years to an 'enlightened' man; I've raised two

children to adulthood (1 girl, 1 boy) and both of them were raised to look at people, rather than sex.

My point was that sex is used inappropriately to sell certain items. What does sex have to do with cars? A car takes you from point A to point B, needs to run well, sometimes needs to have 'power', but it certainly will not come with a half naked woman inside! And, believe it or not, men are NOT the only people who buy cars! :-)

In the meantime, children are growing up seeing advertisements of women using sex to sell cars, leaving them with the impression that there is no mind there, just a body.

And that was my point concerning advertising. There is nothing wrong with being a sexual being...we all are sexual beings. But, we have more to offer than sex, and the MTV videos, television and magazine ads, and so forth cause a perception of women that ignores and insults that part of us that is an intelligent human being.

Ok, I'll get off my soap box now.

-0-

Not just backsliding ....

Sex and gender

Jennifer Dawes

2/6/99 10:20 PM

Lisa, I think the problem goes beyond backsliding in advertising. There is an active campaign to take back some of the gains that women have made towards equality. You might want to read Susan Faludi's book, *The Backlash against American Women*. It's pretty depressing, I should warn you. (As an aside, we should keep in mind that most of the world is nowhere near treating women as equals, if we think in terms of population. We here in the affluent northern countries of Europe and N.A. - what is usually called 'the west' for some reason - are living in comparative luxury with a great deal more personal freedom than women and men in most of the world.)

-0-

Response via email

Sex and gender

Christy VanSickle

2/8/99 11:23 AM

I agree with you, Lisa. I think that since we have made some small gains in some areas, it is so easy to overlook some of the more subtle but pervasive manifestations of sexism in our society. Companies cantalk about equal opportunity and promote equality in the workplace, but sexual objectification is as rampant in the office as it is in the ads you discussed. And so many people seem so comfortable with the contradictions.

-0-

Response via email

Sex and gender

Kirsten Mueller

2/8/99 07:07 PM

Yes, we are backsliding. Refer to *Backlash* by Susan Faludi for more informed points, but 102

I think things have been going downhill for a while. However, little advances like the rise in women singers (esp. Ani DiFranco) and women's studies in universities have been helping. The 80's and early 90's were a bad period, but I'm hoping the late 90's will be remembered as a period of improvement. Do you agree? I'm trying to think of more examples...

-0-

yes we are backsliding!

Sex and gender

Cynthia Hoang

2/8/99 07:43 PM

I believe that in today's society we are regressing. I don't know who to blame. Is it the advertisers, the producers, or the general consumers/audience? Its a huge spring reaction. They market sex, the audience wants more sex so the producers give them more sex not thinking that it will taint the view of women. Isn't it sad on how commericals and movies show a reflection on how our society views women today?

-0-

Response via email

Sex and gender

jennifer burrill

2/10/99 02:08 PM

NO we aren't back sliding. Remember the "I am woman hear me roar" was the era of womens rights. Not the right to work or the right to not have kids or the right to have sex with women or the right to keep my clothes on...but simply the right to do whatever we wanted to do without gender limitations. As long as sex is prohibited it will sell. Sex and the human body are natural. If more people were comfortable with the bodies nature created for us then those trashy magazines and lude commericals wouldn't have the intrensic market value they have in today's society. If breast were looked at has feeding mechanisms for infants they wouldn't give men hard-ons. And inturn our children would be healthier.

OK I'm touching on several different issues here but the bottom line is that it won't sell if you don't buy it.

-0-

Ideas to a step forward

Sex and gender

Jeppe Bundsgaard

2/12/99 07:19 AM

As a danish male feminist I have been following your discussion with interest. I agree with your diagnosis, that we are experiencing a backslide of the equal value of women and men, in Europe as well as in North-America. I suggest that we ask what has changed since the sixties and seventies, that way I guess we will find some clues about what we can do to make us self and our fellow human beings more aware of the equal value of men and women.

First, one of the best ideas (in Denmark anyhow) in the sixties and seventies was that of collectiveness. People were gathering in groups (not as this virtual, i.e. nonexisting, group) of all kinds, trying to live together in new (and old) ways, trying to do politics together in small associations and large organisations – I guess the concept of grass roots is from that time. Today most of my friends (and myself by the way) are living in ordinary relationships – and more often alone, many don't bother participating in politics in their local society, and definitely not in the national. This makes them an easy target for the capitalist advertisement.

My proposal is: Start forming groups with your friends with clear political goals. Somewhat like the women basic groups (is that a Danish phenomenon?) of the seventies. And start making equal rights an issue everywhere you go. Discuss why women always are the ones who cook, do the shopping and so on. Talk about your own experiences with suppressing of women (I am, I hope, very attentive to my own role in suppressing women in my environment - none the less I have noticed, that in meetings I turn to men when I argue, and I expect men to be clever; they have to prove otherwise, while women have to prove that they are clever. I expect them to be a little stupid. I am working on it, but it is definitely not easy.) and try to develop experiments to change the praxis.

Second I guess, that the free market have gone too free. Capitalism is ok, but it has to have human controllers - otherwise there is nothing to stop it from being immoral. We have to form ways of governing the global capitalism. And I don't think World Trade Organisation is the solution (it is rather the pollution ;-).

This was a very short diagnosis and proposal. I hope you will help me making it better.

-0-

moving forward (svar på foregående)

Sex and gender

Lisa Roth

2/15/99 10:51 AM

I found your response to be right on target. The 'grass roots' movements of the 60's and 70's have made way for individualism and a tendency towards separatism. Unfortunately, that severely impedes any progress with women's issues. In addition, a rise in certain religious populations has resulted in a resurgence of the 'man is master in his castle' theme. It is the combination of these factors, in addition to the ones already mentioned, that has contributed to the backsliding we are witnessing today.

You are correct in suggesting we again attempt to group together, as in the days of grass roots politics. Unfortunately, politics has such a bad name these days, most people don't want to become involved. Maybe this is a no-win situation; and maybe it's the written word that can change things. I don't think we can afford to give up.

Summary in English

The internet. Atom or fragment

– a dialectical communication theoretic and historic investigation of the internet

Dissertation by Jeppe Bundsgaard. April 1999.

Since 1993-94 more and more people around the world (i.e. the western world) have found still more use of the internet in still more communication situations. That means that they are changing our cultural recurs base and our society. There are only a few investigations that can function as basis for discussion and evaluation of those initiatives in which the internet is used. It is such a basis that I have set forward to be a co-creator of. At the same time I will make some suggestions for these initiatives. In this way the dissertation can be viewed as an argument in a ideological, ethical and political debate about where our society should move.

My theoretical point of reference is the dialectical theory, which Jørgen Døør and Jørgen Chr. Bang has developed over the last 20 years. The starting point of the dialectical theory of language is, that language is dialectical determined by humans and their biological, ideological and sociological environment. To set the subject of the dissertation in the right perspective I begin the first part with an outline of the starting point of the dialectical theory. This is done by a 'deconstruction' of the derridaian grammatology in order to contrast the structuralist sign with the dialectical.

To understand what the internet technology mean for our society and culture, I further investigate what new communication technologies before the internet has meant. My thesis can be formulated this way:

Thesis: Communication technologies are formed, developed and function dialectical determined by society's existing communication technologies, by transhistorical and cultural recurs bases and by production relations and society formations.

Man and his world is not the same after the formation of a new communication technology. I prove the thesis by investigating three important communication technologies: Body, writing and printing press. In this way I also characterise important features by the three communication technologies, which helps me in the characterisation of the internet. It is a result of the thesis that the *internet as a communication technology* will have consequences for us and our society as outlined in the thesis.

I begin the second part with a short outline of the history of the internet. It is comprised by three main types of agents: Military, scientific and commercial, who's cooperation and interests has left their separate traces on the internet as it is today. Parliamentary agents has not in any considerable extent found their role. Most political initiatives is concentrated on improving the conditions for the market to develop the internet. Since the Info-2000-rapport from 1994 Danish initiatives has been taken to get the technology spread out to primary schools, in public libraries etc. among other things to avoid that the so-called technological B-team are 'left behind the development'. These initiatives are not discussed in the dissertation, among other reasons because they are not really focused on the use of the internet, but more on the admittance thereto. I set the stage for the use perspectives to be investigated thoroughly.

In the rest of part two of the dissertation I investigate the two conceptions 'information'

and 'communication', which are both central in the debate on the internet, while an investigation into the conceptions in general and in concrete uses can explain characteristics of the internet as a communication technology. I ask the following question:

Question 1: a. What is information? What kind of perception and sharing of information does the internet encourage? b. What is communication? Can communication via the internet lead to a more democratic society?

It is a part of my dialectical theory that the scholar is committed to and concerned in the subject investigated. This implies that the scholar proposes suggestions for better and healthier ways to organise the subject under investigation, and draw up experiments that he or she is ready to participate in him- or herself. Therefore I ask along the way and in the end the question:

Question 2: How can we (individually and collectively), through experiments and praxis, contribute to that the internet technology is used to assist in the creation of healthy connections between people and between people and their environments.

In the dissertation I give a number of answers to these questions. Information – which I prefer to call *texts* – does not exist outside human beings. Information has different meaning to different people, and it is part of and is decided by connections between people and their (bio-, ideo- and sociologic) environment. The idea that everything can be found on the net is wrong. There are lots of information on the net, but far from always the information one needs. Often it is insufficient or outright wrong. The net is organised in a way, that easily leads to that information is perceived as if it is not a part of a context. This context is not always easy to see through in the practical use of the internet, but the dialectical communication model that I take over from Bang and Døør, is a good heuristic model. I suggest that we use this model when we (in the education system and elsewhere) educate our self and each other, so that we can be better to analyse texts from the internet. More over I suggest that a public authority (The Royal Danish Library for example) establish a *Danish Internet Library*, so that we can strengthen the perception, that sees the internet as a texture of texts (fragments) in stead of seeing the internet as an anarchist collection of equal worthy atomistic information.

A central vision for the internet is that it can be a tool for an improvement of our national and local democracy. After having outlined a model for how the political public sphere is situated in our modern society and how a democratic ecological communication can take form, I investigated this vision in the chapter on communication. The internet does not, as the most eager protagonists seem to think, automatically lead to radical or direct democracy – democracy demands effort, no matter what communication technologies we have. The internet leads to a lot of exclusion and suppression mechanisms (time, money, education, sex, age, knowledge of existence etc.), which people can not ignore if they want to use the internet as a democratic forum.

Democracy is based on discussions, that leads to action. There are a number of newsgroups on the internet, but they are among other things suffering from inferior

potential for common actions. The experiment with tele hearing set forth by the technology council solves several of the newsgroups' problems by introducing an chairman, by having a time limit and a clearly defined purpose with the discussion and by aiming at collective formulation of proposals and experiments. I view tele hearing as the best recommendation for how we can use the internet as a forum for political public sphere. But there are a number of problems in relation with tele hearings, among which the most considerable ones are that women and other groups are excluded or suppressed in the discussions and that the discussion only throw light on the subject in a superficial way. Anyway I suggest, that we initiate more experiments with tele hearings in different democratic contexts.

The internet is used in many other types of communication. One considerable one is the one, that goes one between people that does not at first know each other, but seeks communication either for its own sake or to exchange information and knowledge on hobbies and interests. That type of communication does the American internet company sixdegrees offer. sixdegrees is typical for a large group of communication and contact arrangement companies on the net. The goal is according to sixdegrees' own words to create a place, where people can get in touch with people they know through their friends and where they can chat, discuss, share interests and exchange experiments and knowledge. The communication on sixdegrees is mediated by commercial interests and that characterizes the types of communication sixdegrees offer. The fundamental conception of human beings is that we are independent individuals that are constantly creating new relations to each other and give up existing ones and that has interest in exchanging any information and commodities with anyone. This conception gets (too) good conditions by communication on the net.

Internet was born by the fear for the atom bomb. In that light the internet can be seen as the consequence of the atom age or as the full realisation of the atom age. The atom bomb could split everything in atoms. Now the internet does it rather effectively. The internet risks being a giant molecule of dispensable and replaceable atoms; the task is to make the internet Indras net (cf. the Buddhist tale).

Fodnoter

- 1:
En foreløbig definition af det centrale begreb rekursbasis kan med filosoffen Jørgen Døør formuleres således: "Med udtrykket »rekursbasis« tænker jeg på den basis eller de grunde vi må vende *tilbage* til (rekurrere til) for at finde en rettere kurs (re-kurs)." Døør, 1994b, s. 80. [Tilbage](#)
- 2: Se Døør, 1998, s. 5f. [Tilbage](#)
- 3:
For nylig afsluttede jeg den mere formelt, idet jeg bestod en datalogieksamen, som sammen med elementer fra datateknologi udgør et sidefag i datalogi. [Tilbage](#)
- 4:
"[...] jeg [bruger] begrebet "*subjekt*" om den psykiske instans, der styrer et levende væsens bevægelser og sensationer, og ordet *person* om et menneske, der er indskrevet i

sprogets verden som subjekt." Døør, 1998, s. 14. [Tilbage](#)

5:

I forbindelse med oplæg ved 29. Jahrestagung der Gesellschaft für Angewandte Linguistik in Dresden (24.-26. september 1998) og ved 7. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog (8.-9. oktober 1998 i Århus). [Tilbage](#)

6:

"Far [a]way in the heavenly abode of the great god Indra, there is a wonderful net which has been hung by some cunning artificer in such a manner that it stretches out infinitely in all directions. In accordance with the extravagant tastes of deities, the artificer has hung a single glittering jewel in each "eye" of the net, [which] are infinite in number. There hang the jewels, glittering like stars of the first magnitude, a wonderful sight to behold. If we now arbitrarily select one of these jewels for inspection and look closely at it, we will discover that in its polished surface not only that, but each of the jewels reflected in this one jewel is also reflecting all the other jewels, so that there is an infinite reflecting process occurring." (Francis H. Cook, *Hua-yen Buddhism*, London, 1991, her citeret fra Døør, 1998, s. 59f.) [Tilbage](#)

7:

Døør, 1998, s. 64. [Tilbage](#)

8:

Se Døør, 1973, s. 53, 70ff, 155. [Tilbage](#)

9:

Illich argumenterer for, at personer, der ikke behersker læsning og skrivning, men bor i et samfund, der bygger på en udbredt skriftlighed, besidder "lay literacy", forstået som "a distinct mode of perception in which the book has become the decisive metaphor through which we conceive of the self and its place". Illich, 1991, s. 28. [Tilbage](#)

10:

Derrida, 1967, s. 31. Alle franske citater findes i dansk oversættelse i [bilag 1](#). [Tilbage](#)

11:

Se Saussure, 1971, s. 99. [Tilbage](#)

12:

Derrida, 1967, s. 27. [Tilbage](#)

13:

Derrida, 1967, s. 26. [Tilbage](#)

14:

"[...] le *logocentrisme* : métaphysique de l'écriture phonétique (par exemple l'alphabet) [...]". Derrida, 1967, s. 11. [Tilbage](#)

15:

Logos betyder både ord, tanke og fornuft, og alle tre er medtænkt i Derridas begreb om logocentrismen. Primært er det dog betydningen fornuft. [Tilbage](#)

16:

Særlig denne rekonstruktions første trin: At den fonetiske skrift fører til fonocentrisme, kræver nærlæsning af *De la grammatologie*. Her følger fire citater, som underbygger første trin. "[...] la phonétisation de l'écriture [est] origine historique et possibilité structurelle de la philosophie comme de la science [...]" (Derrida, 1967, s. 12). "Le système de langue associé à l'écriture phonétique-alphabétique est celui dans lequel s'est produite 108

la métaphysique logocentrique déterminant le sens de l'être comme présence." (s. 64). "Il [det vulgære (lineære) tidsbegreb] est intérieur à la totalité de l'histoire de l'Occident, à ce qui unit sa métaphysique à sa technique [skrifteknikken]. Et nous la verrons plus loin communiquer avec la linéarisation de l'écriture et le concept linéariste de la parole." (s. 105). En anden vej har kinesiske og japanske skriftsystemer taget, idet de ikke, som den fonetiske skrift, har reduceret stemmen til sig selv: "L'écriture ne réduisait pas la voix en elle-même, elle l'ordonnait à un système [...]" (s. 138). [Tilbage](#)

17:

"[...] présence de la chose au regard comme *eidōs*, présence comme substance/essence/existence (*ousia*), présence temporelle comme pointe (*stigmè*) du maintenant ou de l'instant (*nun*), présence à soi du cogito, conscience, subjectivité, co-présence de l'autre et de soi, intersubjectivité comme phénomène intentionnel de l'ego, etc. [...]" Derrida, 1967, s. 23. [Tilbage](#)

18:

Jf. at der i den danske oversættelse *Om grammatologi* (ved Lars Bonnevie og Per Aage Brandt) anvendes en dansk nydannelse svarende til différence: *differere*, der fungerer som verbum. [Tilbage](#)

19:

"Cette appartenance est essentielle et irréductible : on ne peut pas retenir la commodité ou la « vérité scientifique » de l'opposition stoïcienne, puis médiévale entre *signans* et *signatum* sans amener aussi à soi toutes ses racines métapsysico-théologiques. A ces racines n'adhère pas seulement – c'est déjà beaucoup – la distinction entre le sensible et l'intelligible, avec tout ce qu'elle commande, à savoir *la* métaphysique dans sa totalité." Derrida, 1967, s. 24. [Tilbage](#)

20:

"Et même si l'on voulait confier la sonorité du côté du signifiant sensible et contingent (ce qui serait à la lettre impossible, car des identités formelles découpées dans une masse sensible sont déjà des idéalités non purement sensibles), il faudrait admettre que l'unité immédiate et privilégiée qui fonde la signifiante et l'acte de langage est l'unité articulée du son et du sens dans la phonie. Au regard de cette unité, l'écriture serait toujours dérivée, survenue, particulière, extérieure, redoublant le signifiant : phonétique. « Signe de signe » disaient Aristote, Rousseau et Hegel." Derrida, 1967, s. 45. [Tilbage](#)

21:

Se Kemp, 1981, særligt s. 36ff. [Tilbage](#)

22:

Derrida, 1967, s. 16. [Tilbage](#)

23:

"L'archiécriture comme espacement ne peut pas donner *comme telle*, dans l'expérience phénoménologique d'une *présence*. Elle marque le *temps mort* dans la présence. Le temps mort est à l'œuvre." Derrida, 1967, s.99. [Tilbage](#)

24:

Derved bliver oplevelsen af det *uudsigelige*, det, der ikke er skrift, ikke er sat som arkespor, det nærmeste man kommer nærværet. Og netop i dette nærvær kan det nye arkespor sættes, den nye betydning dannes. [Tilbage](#)

25:

Derrida, 1967, s. 69. [Tilbage](#)

26:

Se Derrida, 1967, s. 90. [Tilbage](#)

27:

Derrida, 1967, s. 69. [Tilbage](#)

28:

"*La trace est en effet l'origine absolue du sens en général. Ce qui revient à dire, encore une fois, qu'il n'a pas d'origine absolue du sens général. La trace est la différence qui ouvre l'apparaître et la signification.*" Derrida, 1967, s. 95. [Tilbage](#)

29:

"*La trace (pure) est la différence.*" Derrida, 1967, s. 92. [Tilbage](#)

30:

Deiksis betyder pegen eller henvisen og er et centralt begreb i Bang og Døørs sprogteori. Se f.eks. *Sprogteri V*, 1990, s. 19: "We state that the deictical dimension seems to be a constitutive condition for all language usages and text interpretations." [Tilbage](#)

31:

Derrida, 1967, s. 19. [Tilbage](#)

32:

Betegnelserne anvendes således f.eks. af strukturalisten Diringer i *The Alphabet*, 1968. Coulmas, 1989, s. 62 foreslår begrebet ideografisk erstattet med logografisk, så der ikke er tale om 'almene ideer', men om ord for et sprogs begreber; ideen i opdelingen er dog den samme. Crystal, 1997, opererer med fire kategorier: piktografisk, ideografisk, logografisk og fonetisk. Saussure argumenterede i øvrigt for, at begreber er sprogafhængige (Saussure, 1971, s. 160), men anvendte alligevel betegnelsen ideografisk. [Tilbage](#)

33:

Derrida, 1967, s. 49. [Tilbage](#)

34:

Strukturalisten og sprogvidenskabsencyklopædisten Crystal bemærker, at: "The most noticeable way in which grammatical systems change is known as *analogy*. In this process, irregular grammatical patterns are changed in accordance with the regular patterns which already exist in the language." Crystal, 1997, s. 332. For den teoretiske baggrund for dette udsagn, se Saussure, 1971, s. 221-237. Det er naturligvis ikke blot den systeminterne analogi, jeg vil fremhæve med min analogifunktion, men tillige eksterne analogier. Ting der ligner hinanden kan via analogi få fælles begreb (f.eks. farver, der ofte har et grundord som udgangspunkt for analogien (græs for grønt), handlinger, der tager udgangspunkt i en legemsdel får analogt begreb (f.eks. sidde og sæde) osv.). Jeg uddyber begrebet i de følgende afsnit. For en opfattelse af analogi som en mere generel funktion (end strukturalismens), se Jespersen: "Een av de aller vigtigste årsager til ændringer i sprogenes verden er analogi; vi møder analogidannelser overalt, i formlære, syntax, orddannelseslære, i læren om tydovergange." Jespersen, 1941, s. 181. [Tilbage](#)

35:

Se Derrida, 1967, s. 25. [Tilbage](#)

36:

Saussure, 1971, s. 116. Var denne forbindelse anerkendt på Saussures tid, er den helt uantagelig blandt mainstreamøkonomer i dag. Den tidligere verdensbankøkonom

Herman E. Daly beskriver i *Efter Væksten*, hvordan bl.a. verdensbankøkonomer opererer med en model, hvor økonomien er en firkant med et input og et output. Daly har i flere sammenhænge forsøgt at få kolleger til at indskrive denne firkant i en større firkant, der skal symbolisere miljøet. Svaret har været: "Sådan skal man ikke se på det." (Daly, 1996, s. 17). Økonomien er i dag, som strukturalismen, en ren relationel videnskab. [Tilbage](#)

37:

Således også Saussure: "C'est [la langue] à la fois un produit social de la faculté du langage et un ensemble de conventions nécessaires, adoptées par le corps social *pour permettre l'exercice de cette faculté chez les individus.*" Saussure, 1971, s. 25. Min fremhævnings. Og Jespersen: "Sprog vil sige menneskelig virksomhed, hovedsagelig social virksomhed for at komme i forbindelse med andre individer og meddele dem sine tanker, ønsker og følelser." Jespersen, 1941, s. 175. [Tilbage](#)

38:

Merleau-Ponty, 1945, s. 187. Min fremhævnings. [Tilbage](#)

39:

"La parole est un véritable geste et elle contient son sens comme le geste contient le sien." Merleau-Ponty, 1945, s. 214. [Tilbage](#)

40:

Merleau-Ponty, 1945, s. 215. Gestikkens og mimikkens meningsindhold er ikke bare *i*, men også afhængig af de specifikke gester og mimiske udtryk: "Plus précisément, la différence des mimiques recouvre une différence des émotions elles-mêmes." S. 220.

[Tilbage](#)

41:

Der er tale om, at kroppen kender sine egne gester i den anden krops gester og ikke om at *genkende* dem, da det ville betyde, at kroppen havde en bevidsthed om sit eget udtryk allerede før den mødte et lignende hos en anden. [Tilbage](#)

42:

Merleau-Ponty, 1945, s. 215. [Tilbage](#)

43:

Begrebet 'sedimentering' svarer ganske godt til Derridas 'spor'. [Tilbage](#)

44:

"C'est donc que la parole ou les mots portent une première couche de signification qui leur est adhérente et qui donne la pensée comme style, comme valeur affective, comme mimique existentielle, plutôt que comme énoncé conceptuel. Nous découvrons ici sous la signification conceptuelle des paroles une signification existentielle, qui n'est pas seulement traduite par elles, mais qui les habite et en est inséparable." Merleau-Ponty, 1945, s. 212. [Tilbage](#)

45:

Merleau-Pontys fortolkere diskuterer, hvorvidt Merleau-Ponty antager, at der eksisterer et præekspressivt lag i bevidstheden, sådan som jeg opererer med det i *basis*. Da jeg ikke har til formål at indskrive mig i rækken af fortolkere, men blot i Merleau-Ponty finder en frænde i ånden, vil jeg uden videre gå ud fra, at det er, om ikke andet, foreneligt med Merleau-Pontys argumenter at tale om et præekspressivt lag. Interesserede i fortolkningsdiskussionen henvises til Hansen, 1998. [Tilbage](#)

46:

Se f.eks. *Sprogteori V*, s. 15: "**Social sense** is the general and abstract semantic field that is contained in lexica, dictionaries, and grammars. They reflect the dominant ideologies and their social incarnation in various institutions. [...] **Individual meaning** is (1) the *use*, and (2) the *non-use* of certain forms of texts which are typical for an individual." Og videre s. 16: "The term [individual meaning] refers to the personal ideolect, dialect, sociolect, experience, memory, rôles, character masks, and so on." [Tilbage](#)

47:

Jeg kalder de deltagende kommunikationsparter, som ofte benævnes afsender-modtager, for *producent-konsument* for at fremhæve den aktive rolle, begge parter spiller, samtidig med at det gøres klart, at deres roller er vidt forskellige. Begreberne passer desuden godt ind i resten af mit begrebsapparat. En anden mulighed kunne være *poet-læser* (poet kommer af det græske ord for skaber eller frembringer: *poiêtês*. At læse kommer af det græske ord, *legein*, der oprindeligt betyder at samle). Dette ordpar henter i vor tids *social sense* sine grundbetydninger i den *kunstneriske* kommunikation, med en tendens til ved poet at lægge vægten på den formningsmæssige side af kommunikationen. Endelig kunne jeg vælge at 'oversætte' poet-læser til *skaber-samler*, men især samler er for fjern fra kommunikationskonteksten i den danske betydning. [Tilbage](#)

48:

Merleau-Ponty laver en analog opdeling af ytringen: "Ce qui atteste son inhérence au corps, c'est que les affections du langage ne peuvent être réduites à l'unité et que le trouble primaire concerne tantôt le corps du mot, l'instrument matériel de l'expression verbale, – tantôt la physionomie du mot, l'intention verbale, cette sorte de plan d'ensemble à partir duquel nous réussissons à dire ou à écrire exactement un mot, – tantôt le sens immédiat du mot, ce que les auteurs allemands appellent le concept verbal, – tantôt enfin la structure de l'expérience tout entière, et non pas seulement l'expérience linguistique [...]". Ordets krop og ansigt svarer til tegnets produkt, ordets mening til tegnets basis og erfaringens struktur til tegnets værdi. [Tilbage](#)

49:

Se Diringer, 1968, Bd. II, s. 79, 80 og 91. [Tilbage](#)

50:

Se Diringer, 1968, Bd. II, s. 91. [Tilbage](#)

51:

Jf. f.eks. Derridas behandling af de kinesiske og japanske skriftsystemer: "Mais nous savions depuis longtemps que l'écriture chinoise ou japonaise, qui sont massivement non-phonétiques, ont très tôt comporté des éléments phonétiques. Ceux-ci sont restés structurellement dominés par l'ideogramme ou l'algèbre et nous avons ainsi le témoignage d'un puissant mouvement de civilisation se développant hors de tout logocentrisme. L'écriture ne réduisait pas la voix en elle-même, elle l'ordonnait à un système [...]" Derrida, 1967, s. 137f. [Tilbage](#)

52:

Se Kemp, 1981, s. 35ff. [Tilbage](#)

53:

Således f.eks.: "L'histoire de l'écriture [i generaliseret forstand] s'enlève sur le fond de l'histoire du gramme comme aventure des rapports entre la face et la main." Derrida, 1967, s. 126. [Tilbage](#)

54:

Min kritik af Derrida er parallel til Kemps. Kemp påpeger Derridas manglende forhold til den anden: "Nok har Derrida i sin senere filosofi opdaget den anden person, men [...] [det er] den anden som udtryk for spillets tilblivelse, for det, der gives, frembringes, opstår. Der er (endnu?) ikke den Anden som mulighed for fællesskab, som motiv for den moralske og politiske *kritik* af de systemer, der reducerer mennesket til at være et rent middel for andre". Kemp, 1981, s. 44. Jeg ville tilføje, at denne manglende anden netop er en kropslig og kropsligt kommunikerende anden. Kemps påpegning af den andens fravær hos Derrida er væsentlig, men må suppleres med en dimension, idet der også altid er en tredje: den anonyme lov, moral, magt osv. eller den eller det inkarnerede forælder, lærer, barn, arbejdsgiver osv., der i Bang og Døørs kommunikationsmodel (Se f.eks. *Sprogteori IX*, s. 15 og nærværende afhandlings anden del) repræsenteres med S₃. Enhver opmærksomhed på den anden formidles af det fælles og særegne forhold til den tredje; ingen menneskelige relationer er rene (uafhængige) tosomheder. [Tilbage](#)

55:

Som det fremgik af figur 1, kalder jeg alle vores krops kommunikationsteknologier for 0-middelbare, hvorved jeg fremhæver, at udtryk produceret med vores krop er direkte formbare for os. Der skal nul midler til. [Tilbage](#)

56:

"Dialogen forudsætter altid en visuel perception af samtalepartneren, hans mimik og gestus, ligesom den forudsætter en auditiv perception af sprogets intonationsmønstre. Er disse forudsætninger opfyldt, bliver forståelsen af halve sætninger og antydninger mulig [...]" Vygotsky, 1971, II, s. 386. [Tilbage](#)

57:

Saussure var også ganske klar over, at der findes andre sprog end det talte, men indså heller ikke deres integrerede oprindelse. "La langue est un système de signes exprimant des idées, et par là, comparable à l'écriture, à l'alphabet des sourds-muets, aux rites symboliques, aux formes de politesse, aux signaux militaires, etc., etc. Elle est seulement le plus important de ces systèmes." Saussure, 1971, s. 33. [Tilbage](#)

58:

Jeg taler om *protosamtale*situationen fordi andre kommunikationssituationer er mere oprindelige, således er en grundlæggende kommunikationsform med det spæde barn berøringen (proksemik). [Tilbage](#)

59:

Jeg kunne tillige have medtaget smag og lugt, som jo er væsentlige kommunikationsteknologier hos mange dyr, men jeg betragter dem som perifere i denne sammenhæng. [Tilbage](#)

60:

Vygotsky påpeger, at "[...] *ordet »mor« taget for sig* slet ikke kan oversættes til de voksnes sprog, – men at man må inddrage *hele barnets adfærd i det givne øjeblik* [...]" Vygotsky, 1971, I, s. 89. Denne bemærkning gælder for alles sproglige ytringer. Hele kroppen medyttrer ytringen, og enhver indsnævring af dimensioner i konsumtionen ændrer ytringen og gør den til en anden. Det betyder naturligvis ikke, at ytringen ikke i mange situationer kan forstås tilstrækkeligt ud fra f.eks. talens dimension alene. [Tilbage](#)

61:

Jeg skriver bevidst ikke 'ting' i verden. Ting er et alt for abstrakt begreb til at fange, hvad barnet udpeger. Vygotsky bemærker, at "[...] smil, lallen, rækken efter noget og gester [fungerer] i det hele taget som sociale kontaktmidler i barnets første levemåner."

Vygotsky, 1971, I, s. 107. [Tilbage](#)

62:

Min nevø, Oskar, sagde således i 8-12 månedersalderen lyde a la 'a ðe' og 'sche' mens han pegede med fingeren. Bemærk, at lydene dannes med tungen fremme i munden – Oskar pegede også med munden. [Tilbage](#)

63:

At gestik kan spille på særdeles subtile og indforståede (konventionaliserede) strenge viser dette eksempel. Poul Nyrup Rasmussen viser natten til den 12. marts 1998 sejrstolt fire fingre frem for den forsamlede danske verdenspresse og ytrer derved: *Four more years*. At det på trods af sin gestusform er en engelsk ytring, skyldes valgkampens mange kontekstuelle forbindelser til den amerikanske og engelske valgkamp. Uffe Elleman Jensen og Poul Nyrup Rasmussen som præsidentkandidater, afsmitningen fra den engelske New Labour-valgsejr. Ytringen *four more years* er således en gentagelse af mottoet under den amerikanske valgkamp. [Tilbage](#)

64:

Se f.eks. Crystal, 1997, s. 403-7. [Tilbage](#)

65:

Vygotsky, 1971, II, s. 388. [Tilbage](#)

66:

Jakobson, 1971b, s. 355. [Tilbage](#)

67:

Her citeret fra Jakobson, 1971a, s. 538 [Tilbage](#)

68:

Se Jakobson, 1971a, s. 542ff. [Tilbage](#)

69:

Jf. Oskars dobbelte udpegning af verden: Med munden og med hånden. [Tilbage](#)

70:

Merleau-Ponty, 1945, s. 220, argumenterer således: "L'équipement psychophysiologique laisse ouvertes quantités de possibilités et il n'y a pas plus ici que dans le domaine des instincts une nature humaine donnée une fois pour toutes." Merleau-Ponty anvender som tidligere omtalt begrebet sedimentering om den proces, hvori et ord opstår og løbende antager ny betydning og lyd i tilknytning til den fysiske og sociale verden.

[Tilbage](#)

71:

Som jeg omtalte under behandlingen af det dialektiske tegn virker de tre poler dialektisk sammen om skabelsen af tegnet, så der kan principielt ikke være tale om 'samme begreb'.

[Tilbage](#)

72:

Merleau-Ponty, 1945, s. 218, er inde på samme tanker, idet han påpeger, hvordan forskellige sprogs dominans af forskellige aspekter siger noget om de, der taler sprogets, måde at leve i verden på: "La prédominance des voyelles dans une langue, des consonnes 114

dans une autre, les systèmes de construction et de syntaxe ne représenteraient pas autant de conventions arbitraires pour exprimer la même pensée, mais plusieurs manières pour le corps humain de célébrer le monde et finalement de le vivre. De là viendrait que le sens *plein* d'une langue n'est jamais traduisible dans une autre." [Tilbage](#)

73:

Bolz, 1995, s. 137. [Tilbage](#)

74:

Otto Jespersen havde i *Sproget. Barnet, kvinden, slægten* (1941, s. 189-198) i udtalt opposition til Saussure m.fl. fat i lignende erkendelser. Der er et stort materiale at hente i hans gennemgang af en lang række lydmalende ord eller ekkoord, som han kalder dem, f.eks. findes en god beskrivelse af i's kvalitet som 'lille' (s. 193f.). Jespersens teoretiske forklaring på lydskvaliteterne er dog ikke fyldestgørende. Han mener ikke, at fænomenet er generelt, men at de lydmalende ord er opstået senere end talen som sådan, uden at han kan forklare, hvad der forårsagede ændringen. [Tilbage](#)

75:

Se Bang, 1995, s. 10. [Tilbage](#)

76:

På ordplanet fungerer fleksiverne også som relatorer, idet de "ekspliciterer implicerede forhold" (Bang, 1995, s. 12) og derved binder ordene sammen i sætningen. [Tilbage](#)

77:

Det var den engelske biskop af Gloucestre, der i 1738 forkastede ideen om en skrift overleveret fra Gud og i stedet foreslog den genealogi, der gennem Diderots encyklopædi fra 1750 blev alment anerkendt op til (og med) vor tid. Se Schmandt-Besserat og Feldbusch, 1991, s. 486. [Tilbage](#)

78:

Jeg kunne også have kaldt dem mnemoteknikker, men foretrækker det smukke danske ord. [Tilbage](#)

79:

Se f.eks. Diringer, 1968, s. 7-10. [Tilbage](#)

80:

Se f.eks. Havelock, 1986, s. 70. [Tilbage](#)

81:

Lindhardt, 1993, s. 38. [Tilbage](#)

82:

Se Schmandt-Besserat og Feldbusch, 1991, s. 486f. [Tilbage](#)

83:

Se Schmandt-Besserat og Feldbusch, 1991, s. 489f. [Tilbage](#)

84:

Schmandt-Besserat og Feldbusch, 1991, s. 489. Det system, Schmandt-Besserat og Feldbusch beskriver med disse ord, har tydelige mindelser om vore dages informationsteknologi. De fortsætter med at tale om "an ancient dataprocessing system" (s. 490). Anakronismen er måske ikke så malplaceret endda, hvis vi betragter anvendelse af informationsteknologi som en forøget opmærksomhed på tælle frem for tale. [Tilbage](#)

85:

"Two incised discs and three spheres could be sent to an individual and interpreted as

"(deliver) two sheep and three bushels of grain"." (Schmandt-Besserat og Feldbusch, 1991, s. 490). Hvem der skal stå for den fysiske transport og overbringelse får stå hen i det uvisse, sammen med spørgsmålet om, hvorfor et sendebud ikke blot kunne overbringe anmodningen mundtligt. [Tilbage](#)

86:

Schmandt-Besserat og Feldbusch, 1991, s. 490. [Tilbage](#)

87:

Schmandt-Besserat og Feldbusch, 1991, s. 490. [Tilbage](#)

88:

Schmandt-Besserat og Feldbusch, 1991, s. 491. [Tilbage](#)

89:

Schmandt-Besserat og Feldbusch, 1991, s. 491. [Tilbage](#)

90:

Diakonoff, Igor: "On the structure of Old Babylonian Society" (s. 20) I: H. Klengel (red.): *Beiträge zur sozialen Struktur des alten Vorderasiens*. Berlin, 1971. Her citeret efter Larsen, 1989, s. 138. [Tilbage](#)

91:

Jf. Clanchy (1979) der gennemgår udviklingen af skriftanvendelsen i England fra normannerne erobring i 1066 til 1307. Det var normannerne, der begyndte at kræve, at juridiske aftaler skulle være nedskrevne. Indtil da blev ejendomsforhold osv. symboliseret f.eks. med et sværd og en mundtlig aftale. Denne tradition var normannerne ikke en del af, og de kunne derfor ikke få kontrol over landet, før traditionen var nedbrudt – det skete som følge af kravet om skriftlige aftaler. [Tilbage](#)

92:

Schmandt-Besserat og Feldbusch, 1991, s. 491. [Tilbage](#)

93:

Larsen, 1989, 137. [Tilbage](#)

94:

På ægyptisk blev hieroglyfferne betegnet gudeord. Navnet hieroglyf har vi fra græsk, hvor det betyder hellige skrifttegn. [Tilbage](#)

95:

Det sydamerikanske Inkarige udviklede sig i løbet af 1400-tallet fra et lille høvdingedømme til et kæmpe rige, der strakte sig over det meste af det vestlige Sydamerika. Inkaerne kommunikerede skriftligt vha. en snor, hvorpå der var bundet knuder af forskellig art. Snoren blev anvendt til at holde styr på befolkning, produktion osv. og til fortællinger, genealogi osv. Inkaernes (egentlig: *herskerne*) magtposition var retfærdiggjort af en række oprindelsesmyter, der betød, at de var guddommelige. Også her fulgtes en tælle-kommunikationsteknologi og et gejstligt bureaukrati ad. [Tilbage](#)

96:

De fleste skrifthistorier forsøger som sagt at anvende distinktionen piktografisk, ideo-/logografisk og fonetisk, men erkender, at de tidligste manifesterede udgaver af de behandlede skriftsystemer allerede er blandinger af alle idealtyperne. Jf. f.eks. Coulmas, 1989, s. 60: "[...] what in the abstract model appear to be subsequent steps are all present in the earliest records." Og Diringer, 1968, s. 30-34. [Tilbage](#)

97:

Se Derrida, 1967, s. 127f. [Tilbage](#)

98:

Jf. Larsen, 1989, s. 211. [Tilbage](#)

99:

For det følgende se Larsen 1987. [Tilbage](#)

100:

Citeret gennem Gardiner i Larsen, 1987, s. 209. [Tilbage](#)

101:

Se f.eks. Døør, 1998, s. 85ff. [Tilbage](#)

102:

Coulmas, 1989, s. 70 citerer en ægypter fra omkring 1500 f.Kr.: "Put writing in your heart that you may protect yourself from hard labour of any kind." [Tilbage](#)

103:

Jf. Diring, 1968, s. 159ff. om diskussionen om de semitiske skrifers opståen og funktion. [Tilbage](#)

104:

Bang, 1998, s. 2f. [Tilbage](#)

105:

Og hvilket jo er en af pointerne i Derridas dekonstruktionsmetode. [Tilbage](#)

106:

Vygotsky, 1971, II, s. 275f. [Tilbage](#)

107:

Vygotsky, 1971, II, s. 273f [Tilbage](#)

108:

Vygotsky, 1971, I, s. 22f. [Tilbage](#)

109:

"Vor undersøgelse viste, at skriftsproget i det mest fundamentale udviklingstræk intet reproducerer af det talte sprogs udvikling, og at de to processers lighed snarere er en ydre symptomatisk end en faktisk." Vygotsky, 1971, II, s. 273. [Tilbage](#)

110:

Vygotsky, 1971, II, s. 274. [Tilbage](#)

111:

Vygotsky, 1971, II, s. 275. Denne indsigt hjælper Vygotsky til at forklare, hvorfor børn, der er i færd med at lære at skrive, har mindre ordforråd og formuleringsevne på skrift end i tale. Det er en udbredt misforståelse, at alfabetet i kraft af sine få tegn og 'simple' teknik er let at lære (f.eks. "It is a democratizing script, easy for everybody to learn." Ong, 1982, s. 92), men det er slet ikke tilfældet. Jeg selv er instruktør i det såkaldte "Skriftlig fremstilling" ved Center for Nordiske Studier på Odense Universitet, og det er vel om noget et udtryk for, hvor vanskelig en kunst det er at skrive, at der på modersmålsstudiet på universitetet opleves et behov for vejledning i skrivning. [Tilbage](#)

112:

Modsætningen vilkårligt/uvilkårligt skal forstås i en bogstavelig betydning som villet overfor ikke styret af viljen. Hvor hvert skrifttegn formes bevidst og villet, flyder talen, uden at barnet skal forholde sig villende til formningen af den fysiske lyd. [Tilbage](#)

113:

Vygotsky, 1971, II, s. 279. [Tilbage](#)

114:

"Skriftsprogets tegn og disses brug tilegner barnet sig bevidst og vilkårligt til forskel fra den ubevidste brug og tilegnelse af sprogets lyde. Skriftsproget tvinger barnet til at handle mere intellektuelt. Det tvinger barnet til at blive sig selv taleprocessen bevidst. Skriftsprogets motiver er mere abstrakte og mere intellektualistiske, de står fjernere fra behovet." Vygotsky, 1971, II, s. 277f. [Tilbage](#)

115:

Vygotsky, 1971, II, s. 277. [Tilbage](#)

116:

Entydig skal forstås i modsætning til den erkendelse, som i den vestlige historie er blevet tilkendt poesien: udsigelsen af det udsigelige; poesien som det umuliges mulighed (Per Højholt). [Tilbage](#)

117:

Derrida, 1967, s. 12. [Tilbage](#)

118:

En anden meget revolutionerende sekundært middelbar kommunikationsteknologi er den til påtrykning af motiv på metalpenge. [Tilbage](#)

119:

Vi helte- og individdyrkende europæere tilskriver Gutenberg kunsten, men han var ikke alene om at søge at udvikle en trykpresse. Således mener nogle, at hollænderen Laurens Coster kom først, men mere væsentligt er det måske, at de fleste teknikker, der indgik i den endelige trykpresse, var udviklet, da Gutenberg og Coster tog fat. F.eks. var den nødvendige blæk formentlig opfundet, da Gutenberg og hans kompagnoner, arbejdere og konkurrenter udviklede trykpressen i midten af 1400-tallet. De løse typer er næppe heller Gutenbergs fortjeneste; noget lignende var allerede opfundet i Asien.

Men Gutenberg blev den, der fik udviklet ideen til en praktisk anvendelig teknik. Måske bl.a. ved at støbe typerne med en lille fure i siden, der afhjalp problemerne med at få trykket jævnt. Ved at sætte typernes furer på en fælles kant på sættestokken kunne typerne få samme højde, så de blev presset mod papiret med samme kraft, hvorved trykket blev jævnt. En anden af Gutenbergs formodede opfindelser var en trykpresse med stejlt gevind, der betød, at håndtaget kun skulle drejes en kvart omgang for at få pladen i bund. Se Nielsen et al., 1991, Audan, 1965 og Clapham, 1957. [Tilbage](#)

120:

Audin, 1965, s. 643: citatet fortsætter: "c'est-à-dire la pression intense d'une culture plus générale exigant la création d'un outil de reproduction". [Tilbage](#)

121:

Audin mener ligefrem at trykpressen i princippet blev teknisk mulig med alfabetkriftens udbredelse: "[...] les invention se font, non pas quand elles sont possibles, mais bien plutôt lorsqu'elles sont nécessaires : la typographie eût pu être découverte dès que l'alphabet se fut répandu dans le monde méditerranéen [...]" (1965, s. 640). [Tilbage](#)

122:

Clapham, 1957, s. 390. [Tilbage](#)

123:

De specialiserede arbejdere var klar over deres betydning, og de havde, i modsætning til 118

antikkens skrivere, der var slaver, og middelalderens munkeskrivere, en høj selvrespekt: 'freemen working voluntarily at an excellent and noble calling'. Det førte bl.a. til Europas tidligste strejker for højere løn og bedre vilkår – den første i 1471 i Basel. (Se Eisenstein, 1979, s. 392). [Tilbage](#)

124:

De mange arbejdsopgaver og ansatte – og kravet om forrentning af det dyre udstyr – betød, at trykkerne måtte gå ganske 'videnskabeligt' til værks: "Early printers, however, had to develop some expertise in time-motion study, and try to keep their workers occupied all the time." (Eisenstein, 1979, s. 392). [Tilbage](#)

125:

Clapham, 1957, s. 377. Clapham anslår, at de 8 mio. bøger, han regner med, der blev trykt på 50 år, svarer til, hvad der var blevet (af-)skrevet af bøger i Europa, fra Konstantin grundlagde Konstantinobel i 330 e.Kr. til 1450 e.Kr (altså i 1120 år). Eisenstein mener (1979, s. 45, n. 4), at dette overslag kun kan have sin rigtighed, hvis Clapham ikke regner Konstantinopel som en del af Europa. [Tilbage](#)

126:

Audin, 1965, s. 665. [Tilbage](#)

127:

Eisenstein (1979, s. 375) nævner en trykker, som i maj 1498 trykte 18.000 afladsbreve.

[Tilbage](#)

128:

Eisenstein, 1979, s. 387. Citatet i ufordoblede citationstegn er George Sarton: *Appreciation of Ancient and Medieval Science During the Renaissance 1450-1600* (New York, 1958, 2. udg.) [Tilbage](#)

129:

Bemærk at omregningstabeller først bliver korrekte (og derfor anvendelige) når de kan trykkes i mange ens eksemplarer, hvor der er læst en grundig korrektur. [Tilbage](#)

130:

Se Eisenstein, 1979, s. 385f. [Tilbage](#)

131:

Eisenstein, 1979, s. 696. [Tilbage](#)

132:

Luthers diktum om, at alle skulle læse bibelen selv, var således ikke det, der satte gang i oversættelsen, snarere omvendt. [Tilbage](#)

133:

Eisenstein, 1979, s. 699. [Tilbage](#)

134:

Eisenstein, 1979, s. 700. [Tilbage](#)

135:

Eisenstein, 1979, s. 702. [Tilbage](#)

136:

Der var både en tids- og en præcisionsmæssig årsag til, at store mængder data ikke var samlet i større målestok før trykpressen muliggjorde mangfoldiggørelse af den samme tekst. Det tager meget lang tid at afskrive lange lister af tal i hånden, og det er umuligt at gøre præcist. [Tilbage](#)

137:

Se Eisenstein, 1979, s. 520f og 699. [Tilbage](#)

138:

Se Eisenstein, 1979, s. 701. [Tilbage](#)

139:

I årene omkring Morses udvikling af Morsekoden opstår tanken om, at tegnet er arbitrært. Argumentationen lyder omtrent, at hvis alle ord kan formes med en arbitrær kode (f.eks. korte og lange streger), så må alle ord også være arbitrære. Som jeg diskuterede i første dels kapitel "Teori for betydningsdannelse" er denne argumentation forkert. Konklusionen bygger på én præmis om, at ord kan kodes og en anden præmis om, at hvis noget kan kodes, er det arbitrært. Den anden præmis holder ikke. [Tilbage](#)

140:

Se Nielsen, 1991, s. 134. 15 år senere havde Morse og hans virksomhed Western Union Telegraph Company udbygget et enormt ledningsnet over hele USA og opbygget en formue på telegrafdrift. [Tilbage](#)

141:

En dybere undersøgelse af deres betydning ville med sikkerhed kaste lys over internettets mulige konsekvenser. Men en sådan undersøgelse har jeg desværre ikke plads til i denne afhandling. [Tilbage](#)

142:

I sig selv er den digitale computers historie ganske interessant. Helt frem til 60'erne var der usikkerhed blandt amerikanske forskere og politikere om, hvorvidt den bedste måde at automatisere arbejdsprocesser var at udvikle en analog computer i form af et record-playback-system (hvor f.eks. en faglært arbejder udførte bevægelser, der vha. målepunkter blev optaget, så bevægelserne kunne gøres efter ved, at optagelsen blev afspillet), eller at udvikle den digitale computer, så den kunne programmeres til opgaven. Da militæret og MIT skulle automatisere udskæringen af helikoptervinger, valgte de at satse på de digitale computere for ikke at skulle være afhængige af faglærte arbejdere. Deres organisationer kunne infiltreres af kommunister og de kunne derved fungere som 5. kolonne. Den forskning, der derefter fandt sted på MIT var af et sådant omfang, at vores dages computer, og dermed også vores samfund (vi ville måske have haft et samfund, hvor det faglærte arbejde blev værdsat højere end nu), ville have været en anden (måske endda analog) uden den. (Ovenstående bygger på foredrag af Hans Siggaard Jensen ved Forskningsministeriets Temaseminar 1: "Teknologispring – fra plov til portal" (ifbm. *Det Digitale Danmark*), mandag d. 22. februar 1999.) [Tilbage](#)

143:

Det følgende bygger på Tor Nørretranders, 1997 og Christensen, 1997. [Tilbage](#)

144:

Baran har senere udtalt, at han var klar over, at det ville være sikrest for USA, hvis også USSR havde samme type netværk. Teknologien skulle altså gøres kendt og anvendt af så mange som muligt. (Nørretranders, 1997, s. 21.) [Tilbage](#)

145:

Se Nørretranders, 1997, s. 52. [Tilbage](#)

146:

Et eksempel på dette kendes af tekstbehandlingsbrugere, der vil sende et dokument til en 120

anden. Hvis hans/hendes tekstbehandlingsprogram ikke er samme mærke og udgave (f.eks. Word 7.0) kan programmet ofte ikke vise teksten (eller det viser den med forkerte formateringer). [Tilbage](#)

147:

Ideen til hypertext var allerede udformet i 1948 af den amerikanske fysiker Vannevar Bush i forbindelse med hans tænkte hukommelsesredskab Memex. Det var en anden amerikaner, Ted Nelson, der i 1965 gav fænomenet navnet hypertext. [Tilbage](#)

148:

I 1994 udfoldede den amerikanske vicepræsident Al Gore sin vision for en *Global Information Infrastructure* (GII) med internettet, som han kaldte *The Information Highway*. I denne plan formulerer han den amerikanske regerings mål: At skabe betingelserne økonomisk og juridisk for at kommercielle virksomheder kan skabe GI. På samme måde er forslaget i EUs 'Bangemannrapport' fra maj 1994 om 'the global information society', at skabe en 'market-driven revolution'. I Danmark lagde rapporten om 'Informationssamfundet år 2000' fra oktober 1994 (se nedenfor) op til en større politisk styring, så informationspolitikken kunne 'bygge på værdier som åbenhed, demokrati og ansvar for alle i samfundet'. Rapporten kom dog primært med forslag til at anvende computere indenfor forskellige områder. [Tilbage](#)

149:

Larsen, 1998, s. 62f. [Tilbage](#)

150:

Larsen, 1998, s. 63. [Tilbage](#)

151:

Larsen, 1998, s. 63. [Tilbage](#)

152:

Larsen gør meget ud af, at der efter 'transmissionen' af informationerne skal gøres et stort stykke arbejde af eleven, for at informationen ikke blot skal 'huskes', men også 'fordøjes' til viden. Derved ser han sig i opposition til traditionel 'tankpasserpædagogik', der standser, når informationen er transmitteret. [Tilbage](#)

153:

Se Fiske, 1990, s. 6f. [Tilbage](#)

154:

Larsen, 1998, s. 63. [Tilbage](#)

155:

Dybkjær og Christensen, 1994, s. 24. [Tilbage](#)

156:

Dybkjær og Christensen, 1994, s. 26. [Tilbage](#)

157:

Jakobson, 1971b, s. 353, siger så rigtigt: "Language must be investigated in all the variety of its functions." Bemærk, at det er fra Jakobson, jeg i forbindelse med det dialektiske tegn har fået ideen med at tale om funktioner. [Tilbage](#)

158:

Jakobson, 1971b, s. 353. Modellen optræder første gang hos Jakobson i 1956 i artiklen "Metalanguage as a Linguistic Problem". Der er funktionerne (se nedenfor) indskrevet i samme model. [Tilbage](#)

159:

Jakobson, 1971b, s. 353. [Tilbage](#)

160:

Jakobson, 1971b, s. 353. [Tilbage](#)

161:

Begrebet konjunktur er mit. [Tilbage](#)

162:

"Each of these six factors determines a different function of language. Although we distinguish six basic aspects of language, we could, however, hardly find verbal messages that would fulfill only one function. The diversity lies not in a monopoly of some one of these several functions but in a different hierarchical order of functions." Jakobson, 1971b, s. 353. Bang, 1974, s. 63ff, argumenterer for, at der må svare en funktionsmodel til hver af faktorerne, således at der f.eks. er en kontakt-funktionsmodel, der bl.a. ville sige noget om mediets forhold til (og afhængighed af) konteksten. [Tilbage](#)

163:

Jakobson, 1971b, s. 353. [Tilbage](#)

164:

Jakobson, 1971b, s. 353. [Tilbage](#)

165:

Jakobson, 1971b, s. 357. [Tilbage](#)

166:

Jeg bruger ordet sprogproducent istedet for det hævdevundne sprogbruger for at fremhæve, at taleren i sin anvendelse af sproget medskaber sproget. Dette er forøvrigt også en konsekvens af Bangs (1974, s. 64ff) eksplicitering af mulighederne for med Jakobson at danne en funktionsmodel også for koden. Når koden afhænger af afsenderen, bliver afsenderen sprogproducent og ikke blot -bruger. [Tilbage](#)

167:

Jakobson, 1971b, s. 357. Min fremhævnig. [Tilbage](#)

168:

For en grundigere kritik af Jakobsons model, se Bang, 1974, s. 55-69 (særligt s. 67f.).

[Tilbage](#)

169:

Se f.eks. Bang og Døør, *Sprogteori IX*, 1998, s. 15, *VIII*, 1995, s. 24. [Tilbage](#)

170:

Karl Bühler: "Die Axiomatik der Sprachwissenschaft" I *Kant-Studien*. Vol. 38. Berlin, 1933.

[Tilbage](#)

171:

Jakobson, 1971b, s. 355. I den danske oversættelse (Jakobson, u.å., s. 45) er forbeholdet markeret med gåseøjne og 'properly' udeladt. [Tilbage](#)

172:

Bang har i flere forelæsninger anvendt udgaver, der ligner denne. [Tilbage](#)

173:

Se Dybkjær og Christensen, 1994, s. 57ff. [Tilbage](#)

174:

Dybkjær og Christensen foreslår forsøg i folkeskolen: "Der bør også etableres forsøg med 122

„fremtidsskoler“, som kan afprøve de nye muligheder, som IT og elektronisk kommunikation kan bibringe undervisningen, herunder udvikle og afprøve nye pædagogiske principper, der tager udgangspunkt i „den globale landsbyskole“. Dybkjær og Christensen, 1994, s. 59. Som det fremgår er det væsentlige ikke, *hvilke* forsøg med *hvilke* mål der skal gennemføres. Blot der sker forsøg med nye pædagogiske principper, der tager udgangspunkt i den globale landsbyskole. Hvad hvis det slet ikke er en global landsbyskole, vi ønsker? Hvad hvis vi ideologisk, politisk lægger mere vægt på en forankring i det nære? IT-politik har det med at blive det nødvendiges politik, fordi "Danmark [skal] klare sig i fremtidens internationale informationssamfund [...]" (s. 58).

[Tilbage](#)

175:

Larsen, 1998, s. 57f. [Tilbage](#)

176:

Larsen, 1998, s. 60. [Tilbage](#)

177:

Larsen, 1998, s. 30. [Tilbage](#)

178:

Larsen, 1998, s. 31. [Tilbage](#)

179:

Larsen, 1998, s. 64. Det laboratorium, computeren blev 'født' i var som omtalt et krigsorienteret laboratorium. Desværre går Larsen ikke dybere ned i sin begrebsbrug. Bemærk forøvrigt den humaniserende omtale af computeren. Andre steder er det omvendt mennesket, der forstås som computer (med en processor, omgivet af coprocessorer (de andre mennesker) osv.). Det er et almindeligt træk, at den nyeste teknologi fungerer som metafor for mennesket. På Descartes tid var det uret, siden blev det industrimaskinerne. I dag er det computeren. Se også Ole Fogh Kirkeby, 1988, n. 43a, s. 124f., hvori der argumenteres for, at Wittgensteins bestræbelse på at beskrive sprog som spil i bund og grund er en bestræbelse på at beskrive mennesket i analogi med en maskine, der følger regler. [Tilbage](#)

180:

Larsen, 1998, s. 64. [Tilbage](#)

181:

Larsen, 1998, s. 93. [Tilbage](#)

182:

Larsen, 1998, s. 102. [Tilbage](#)

183:

En god gennemgang og diskussion af de enkelte (amerikanske) søgemaskiners organisation findes på <http://www.searchenginewatch.com>. [Tilbage](#)

184:

F.eks. har jeg på min egen hjemmeside i dag (17. januar 1999) fire hovedemner (sprog, litteratur, politik og internetteori), der hver henviser til mere end 3 artikler, jeg har skrevet om emnet. Fra det danske søgeregister *Jubii* henvises til siden med de maksimale 5 emneord og 150 tegns beskrivelse, som i sagens natur tilsammen kun meget generelt beskriver indholdet. Folk, der f.eks. søger på Svend Åge Madsen, hvis værk jeg har to artikler liggende om, vil således ikke finde dem ad den vej. [Tilbage](#)

185:

En søgning på 'guldhorn*' i det danske søgeregister *Jubii* (<http://www.jubii.dk>) den 17. januar 1999 gav ingen resultater. [Tilbage](#)

186:

I http://www.altavista.com/av/content/about_our_story.htm. Besøgt 28-01-99. [Tilbage](#)

187:

Min hjemmeside er <http://hjem.get2net.dk/JeppeB/>. En søgning på AltaVista (<http://www.altavista.com>) på 'url:hjem.get2net.dk/JeppeB/*' (finder alle AltaVistas henvisninger, der indeholder stien til min hjemmeside), hvilket skulle give 27 henvisninger (til alle sider i mit hjemmesidehierarki), gav kun 16 henvisninger. Der er tilsyneladende ikke noget system i, hvilke henvisninger der er medtaget, og hvilke der er sprunget over (hverken oplægningsdato, filstørrelse, dybde i hierarkiet, placering el.lign. ser ud til at være styrende). Oplysningerne stemte 28-01-99. En diskussion af AltaVistas indekseringspolitik findes på <http://searchenginewatch.internet.com/sereport/9707-avsize.html>. [Tilbage](#)

188:

Metatags er en funktion, som programmeringssproget html levner mulighed for at udfylde med koder, som browseren ikke tager sig af. Metatags kan f.eks. indeholde oplysninger om forfatter til siden, programmet, den er skrevet i, nøgleord osv. [Tilbage](#)

189:

Søgemaskinerne har rigtig mange besøgende hver dag, hvilket betyder, at der på søgemaskinernes sider samlet kan vises mange reklamer til mange mennesker – og det er der mange penge i. [Tilbage](#)

190:

Se Ole Fogh Kirkebys grundige kritik af forskningen i kunstig intelligens i Kirkeby, 1988. [Tilbage](#)

191:

Begrebet atopi er Bang og Døørs. I modsætning til u-topi, som ingen steder *er*, men som kunne eksistere, *kan* en a-topi ikke eksistere. [Tilbage](#)

192:

Jeg ved ikke om det er virkelighed, men det er tænkeligt (u-topi), at en virksomhed også kan købe sig til, at henvisninger til konkurrerende virksomheder kommer langt nede på listen eller helt bliver væk; eller at virksomheder kan optræde i den almindelige søgning uden at indeholde nøgleordene osv. [Tilbage](#)

193:

Ifølge AltaVistas hjælpektion skulle 'guldhorn' kun finde ord, der er stavet således. Men denne søgning finder også en lang række sider om 'Guldhornet', 'guldhornene' osv. Alligevel giver en søgning på 'guldhorn*' (hvor * fungerer som trunkering (finder alle ord, der begynder med 'guldhorn')) 115 resultater (24. januar 1999). Hvori forskellen består, ved jeg ikke. Resultatet af søgningen på 'guldhorn*' indeholder *ikke* henvisninger til andre (i denne sammenhæng) interessante steder end dem, jeg behandler nedenfor.

[Tilbage](#)

194:

<http://www.skolenet-syd.dk/~lejrskoler/TY.omr09.html> (afsnit: Stormflod). Besøgt 18-01-99.

[Tilbage](#)

195:

Skautrup (1944, s. 36) afbilder to tegninger af indskriften, som kan læses: ekhlewagastiz : holtijaz : horna : tawido : (For at læse disse tegn skal skrifttypen Elder Futhark være installeret. Download [Elder Futhark](#) til fontbiblioteket på din computer (ofte c:\windows\system) og installer fra Kontrolpanel.) [Tilbage](#)

196:

<http://www.netby.net/Nord/Mandelvej/odin/runer.htm> (afsnit: Runerækker). Besøgt 18-01-99. (Hjemmesiden er siden flyttet til <http://w1.1482.telia.com/~u148200505/artikler/runer.htm> (besøgt 06-04-99) – fra AltaVista henvises til den gamle adresse, hvor der gives en fejlmelding.) [Tilbage](#)

197:

Skautrup, 1944, s. 23. [Tilbage](#)

198:

Axboe, 1997, s. 80. [Tilbage](#)

199:

<http://www.skolenet-syd.dk/~lejrskoler/F.022.html> (afsnit: Guldhornene i Gallehus). Besøgt 18-01-99. [Tilbage](#)

200:

Tolkninger af runetekster er altid behæftet med usikkerhed (selv om vi kan gengive ordene, kan vi ikke gengive den betydning, producenten har lagt i dem – dertil er der for stor forskel på biologiske, sociologiske og ideologiske forhold mellem dengang og nu), hvorfor det mest 'korrekte' ville være at erkende og formulere tolkningens usikkerhed.

[Tilbage](#)

201:

For en god ordens skyld foretog jeg den 23. januar 1999 en søgning på 'guldhorn*' i 3 andre søgemaskiner: Den danske søgemaskine *Kvasir* gav 0 henvisninger i emneregisteret og 164 i robotten, robotterne *Hotbot* og *Lycos* gav henholdsvis 46 og 8 henvisninger. Disse søgninger fører til samme konklusioner som AltaVista. Det større antal henvisninger fra Kvasir fører ikke til flere anvendelige links – blot til mere arbejde med at sortere ubrugelige henvisninger fra. [Tilbage](#)

202:

Dybkjær og Christensen, 1994, s. 14. [Tilbage](#)

203:

Se f.eks. Hesseldahl, 1994, s. 15: "Hentes de [informationer, der ofte ændres] istedet fra nettet er man sikker på at de er ajourførte." [Tilbage](#)

204:

Et konstrueret eksempel: En gruppe elever skal skrive om Tysklands historie. En søgning (kun på danske websider) på Tyskland giver således 11.069 henvisninger. Jeg indskrænker den til at omfatte "+tyskland +historie" (+ betyder at ordet skal optræde), hvilket giver 7.570 henvisninger. AltaVista levner mulighed for at raffinere søgningen (Mulighederne er i dette tilfælde enten at ekskludere, inkludere eller ikke tage stilling til disse nøgleord: 23% Tyske, samfundsforhold, tysk, sprog, sproglige, oversaettelse; 16% Udpeget, formand; 11% Undersogelser, samarbejde. Hvordan lige netop disse ord er fremkommet (og hvad procentsatserne præcis beskriver), véd jeg ikke. Det fremgår ikke af forklaringerne i AltaVistas hjælpektion), hvilket jeg gør ved at bede robotten udelade sider med ordene: Udpeget, formand, undersogelser og samarbejde. Det giver 6.180

henvisninger. Endnu en raffinering, hvor tyske, tysk, samfundsforhold alle inkluderes giver 39 henvisninger. Men heriblandt er der ikke en eneste, der giver bare en smule information om tysk historie. [Tilbage](#)

205:

Fra denne adresse henvises i dag (06-04-99) videre til <http://come.to/danevirke>. [Tilbage](#)

206:

<http://www.netby.net/Nord/Mandelvej/odin/odin.htm>. Besøgt 19-01-99. [Tilbage](#)

207:

Mine eksempler kunne mistænkes for at være konstrueret baglæns ud fra denne højreradikale tekst. Det er ikke tilfældet. Jeg må indrømme, at det var et rent sammentræf, at jeg undersøgte runetekstens kstekster nærmere – runeteksten kunne meget vel have stået selvstændigt uden yderligere kommentarer. Det er ikke kun børn, der skal til at være yderst opmærksomme på, hvem de 'kommunikerer' med (i meds dobbelte betydning: sammen med og ved hjælp af). [Tilbage](#)

208:

<http://mercury.guestworld.tripod.lycos.com/wgb/wgbview.dbm?owner=lidskjalv>. Besøgt 19-01-99. [Tilbage](#)

209:

Eksempler på sådanne citater er: Et par sten, der er sat over krigere, citeres og det konkluderes: "Runernes storhedstid må ergo betegnes som vikingetiden, tidsrummet år 800-1000" (Afsnit: Anvendelsen af runerne)

"I det nuværende Danmark - dvs. uden det *berøvede Skåneland*" (afsnit: Kendte stene)

"[...] den meget kendte Jellingesten, som fortæller om Harald Blåtand, der havde den *tvivlsomme ære at gøre danerne kristne*." (afsnit: Kendte stene)

"Lad os høre stenens dejlige midterparti, formålet dermed er at sikre gravfreden og *påkalde hævn*." (afsnit: Kendte stene). Mine fremhævninger. [Tilbage](#)

210:

Nguyen og Alexander, 1996, s. 99. [Tilbage](#)

211:

Larsen, 1998, s. 75. [Tilbage](#)

212:

Larsen har således en hjemmeside, hvorpå han har publiceret en række artikler, som han har fået trykt rundt omkring, men ikke sine bøger. De er til salg (fra eget forlag), og så duer det jo ikke at lægge dem på nettet til fri kopiering. [Tilbage](#)

213:

Se Larsen, 1998, s. 97ff. [Tilbage](#)

214:

Jeg anvender udtrykket duolog (*duo*- latin: to) om kommunikation, der mere fungerer som en række monologer, tekster, end som en fælles skabelse af en tekst, en dialog (*dia*-græsk: gennem, vekselvirkning). Dialogen er processer, duologen produkter. [Tilbage](#)

215:

Dybkjær og Christensen, 1994, s. 59f. [Tilbage](#)

216:

Her er det typisk, at Dybkjær og Christensen taler om 'mellempfolkelig forståelse', som om det er en global lykkelig forening, nettet kan være årsag til. Indtil videre og langt ud i

fremtiden er det de rige(ste) vestlige lande, hvis folk har adgang og råd til at deltage i det globale fællesskab. Mellemløseligheden er begrænset til en ret homogen verdensoverklasse. [Tilbage](#)

217:

Se f.eks. Global Eco-village Network (GEN) på <http://www.gaia.org> (for en historisk præsentation se <http://www.gaia.org/history.html>). [Tilbage](#)

218:

Se f.eks. min debatpjece: *Demokrati i uddannelsessystemet*, Bundsgaard, 1997. [Tilbage](#)

219:

Habermas' beskrivelse af den historiske udvikling, der førte til ideen om en borgerlig offentlighed, er ganske kompleks. Da den ofte misforstås (se f.eks.: Drotner, 1997, s. 42ff.) eller forenkles for groft, har jeg skitseret den mere grundigt i [bilag 4](#). Gennemgangen i brødteksten skulle dog være tilstrækkelig for forståelsen af min diskussion af internettet som demokratisk redskab. [Tilbage](#)

220:

Habermas, 1996a, s. 89. [Tilbage](#)

221:

Se Habermas, 1996a, s. 157. [Tilbage](#)

222:

Se Habermas, 1996a, 225f. [Tilbage](#)

223:

Habermas, 1996b, s. 28. [Tilbage](#)

224:

B. Manin, *On Legitimacy and Political Deliberation. Political Theory, vol. 15*. U.s., 1987, s. 351f. Citeret fra Habermas, 1996b, s. 38. [Tilbage](#)

225:

Habermas, 1996b, s. 39. [Tilbage](#)

226:

For en argumentation for, at alle deltagere i dialoger forudsætter idealtilstandens dialogprincipper, det Habermas kalder universaliseringsgrundsætningen og den diskursetiske grundsætning, se Habermas, 1983, s. 93ff. [Tilbage](#)

227:

"– daß die Folgen und Nebenwirkungen, die sich jeweils aus ihrer *allgemeinen* Befolgung für die Befriedigung der Interessen eines *jeden* Einzelnen (voraussichtlich) ergeben, von *allen* Betroffenen akzeptiert (und den Auswirkungen der bekannten alternativen Regelungsmöglichkeiten vorgezogen) werden können." Habermas, 1983, s. 75f. [Tilbage](#)

228:

"– daß nur die Normen Geltung beanspruchen dürfen, die die Zustimmung aller Betroffenen als Teilnehmer eines praktischen Diskurses finden (oder finden könnten)." Habermas, 1983, s. 103. [Tilbage](#)

229:

Se f.eks. Habermas, 1983, s. 113: "Sie [diskursetikken] gibt keine inhaltlichen Orientierungen an [...]" [Tilbage](#)

230:

Habermas mener ikke, at der i den virkelige verden kan være eller blive tale om en

sådan idealsituation, blot at den fungerer som (stiltiende) forudsætning for alle praktiske diskursers deltagere: "Praktische Diskurse müssen sich ihre Inhalte geben lassen. Ohne den Horizont der Lebenswelt einer bestimmten sozialen Gruppe, und ohne Handlungskonflikte in einer bestimmten Situation, in der die Beteiligten die konsensuelle Regelung einer strittigen gesellschaftlichen Materie als ihre Aufgabe betrachteten, wäre es witzlos, einen praktischen Diskurs führen zu wollen." Habermas, 1983, s. 113. [Tilbage](#) 231:

Habermas, 1983, s. 99. [Tilbage](#) 232:

Habermas, 1983, s. 99. [Tilbage](#) 233:

Habermas, 1983, s. 99. [Tilbage](#) 234:

Døør, 1994b, s. 69. [Tilbage](#) 235:

Døør anvender begrebet økologisk stress om "en tilstand, som fænomenologisk fremtræder som en sindsstemning, *mood*", og fortsætter: "En stresset tilværelse [...] er udtryk for usunde forhold (reflekser) og en usund måde at forholde sig til forholdene på (refleksioner)." Døør, 1994b, s. 78. [Tilbage](#) 236:

Tak til Sune Steffensen for at gøre mig opmærksom på dette princip, som han, Bang og Døør har udviklet i fællesskab. [Tilbage](#) 237:

Efter inspiration fra Jørgen Chr. Bang. [Tilbage](#) 238:

Se Bang og Døør: *Sprogteori VII*, 1995, s. 24. En grundig gennemgang af kernemodsætningerne findes i Døør, 1998, s. 65ff. [Tilbage](#) 239:

Se Bang og Døør: *Sprogteori VIII*, 1995, s. 19. [Tilbage](#) 240:

Se Døør, 1994a, s. 14. [Tilbage](#) 241:

Kernemodsætningernes placering i koordinatsystemet har ingen betydning. Koordinatsystemet er alene medtegnet for at markere kernemodsætningernes dialektiske forbundethed med miljøet/konteksten. [Tilbage](#) 242:

Se Døør, 1998, s. 86. [Tilbage](#) 243:

Se Døør, 1998, s. 75f. [Tilbage](#) 244:

Jeg skal minde om internettets tilblivelseshistorie. Internettet er skabt i et samspil mellem et militær-økonomisk kompleks og elitært-hierarkiske videnskabsinstitutioner med de to formål at distribuere udslettelsesrisikoen (at atomisere for at undgå atombomben) og at udveksle forskningsresultater og personlig kommunikation. Siden internettets privatisering har liberalistisk-bureaukratiske intentioner styret udviklingen

og været forudsætningen for ufatteligt store virksomheders fremvækst i de seneste 2 til 7 år (Yahoo, Amazon.com, Netscape for blot at nævne nogle). De interesser, der har skabt og er skabt af internettet, vil naturligvis ikke uden videre tillade, at grundlaget for deres rigdom undermineres. En undersøgelse af nettets demokratiske potentiale må altså også ideelt omfatte en undersøgelse af, hvor disse interesser ønsker, at grænserne for anvendelsen går. En sådan undersøgelse ligger desværre uden for denne afhandlings rammer. [Tilbage](#)

245:

Nørretranders kan præsenteres med et utal af prædikater: Videnskabsjournalist og -kritiker, filosof, teknologioptimist osv. Jeg har beskæftiget mig med hans bog *Stedet som ikke er* i min artikel "I stedet for virkeligheden", Bundsgaard, 1998a. Se også diskussionsforumet i forbindelse med bogen: <http://www.stedetsomikkeer.dk>. [Tilbage](#)

246:

Nørretranders, 1997, s. 147. [Tilbage](#)

247:

Se Nørretranders, 1997, s. 151. [Tilbage](#)

248:

Nørretranders, 1997, s. 205. Citatet lyder i sin helhed: "Samfundet vil få en stor fordel ved at alle har fået 11 Mbps: Demokratiet kan udøves gennem denne forbundethed, alle borgere kan nås, alle kan komme til orde, alle kan præge billedet. Netværket kan blive demokratiets nye kanal og skabe muligheder for alt fra mange daglige folkeafstemninger til høring af alle relevante parter i miljøsager. Demokratiet kommer naturligvis ikke af sig selv, bare fordi infrastrukturen er der. Men det skaber muligheden, på samme måde som vejnettet giver mulighed for fri bevægelighed og ytringsfriheden giver alle ret til at udtrykke sig. Med en symmetrisk 11 Mbps infrastruktur vil borgerne ikke alene have ytringsretten, men også den ytringsmulighed, som idag ligger hos aviserne og de elektroniske medieejere.

Den politiske arena er flyttet fra det interaktive forsamlingshus til tv-skærmen. Nettet giver mulighed for at gøre det politiske liv interaktivt igen." [Tilbage](#)

249:

Nørretranders, 1997, s. 202. [Tilbage](#)

250:

a) Den implicite slutten fra 'kan' til 'gør', som internettets idealistiske fortalere ofte foretager (f.eks. ved at slutte fra at alle *kan* komme i kontakt med alle til, at alle *gør* det, eller fra at alle *kan* finde informationen om regeringens beslutninger til at alle *gør* det) har jeg andetsteds kaldt den *informationalistiske fejlslutning*. Se Bundsgaard, 1998b.

b) Nørretranders, 1998, supplerer sine overvejelser over internettets demokratiske potentiale i et indlæg i det elektroniske efterskrift til *Stedet som ikke er* på <http://www.stedetsomikkeer.dk>, hvor der bl.a. er en række diskussionsgrupper. Her taler han om, at nettet giver mulighed for 1) *konnektivitet*, altså at 'alle' er forbundne, hvilket fører til at det bliver vanskeligere at holde de "lommer af tillukket ekspertise", der er i Danmark, lukkede; for 2) *symmetri*, så alle kan sende så meget information, som de modtager; for 3) *normadicitet*, det at teknikken kan anvendes under mange forhold og mange steder, så alle uanset fysiske og psykiske handicaps og dårlig uddannelse kan deltage; for 4) *interaktivitet*, så alle berørte parter kan høres før beslutninger, alle kan

deltage i diskussionerne og alle evt. deltage i mere hyppige folkeafstemninger; for 5) *Åben forvaltning og geografisk spredning*, så borgerne kan kigge forvaltningen over skulderen og den kan inddrage folkets holdninger i beslutningerne. [Tilbage](#)

251:

Se Fernback og Thompson, 1998, afsnit: Politics of the issue. De konkluderer: "Thus contextualizing the use of CMC [Computer Mediated Communication] is an important aspect of studying it." Se også Spinelli, 1996. [Tilbage](#)

252:

Det følgende er inspireret af Thornton, 1998 og Fernback og Thompson, 1998, afsnit: Politics of the issue. [Tilbage](#)

253:

Det er således snart slut med at kunne køre med styresystemet Windows 3.1, der stammer fra starten af 90-erne – programmerne laves ikke længere til denne version.

[Tilbage](#)

254:

Se Smith, 1998, s. 6: "[...] at der i den højeste indkomstgruppe (>500.000 kr. om året) findes en PC i 62% af alle hjem, mens det i den anden ende af spektret (<100.000 kr. om året) kun er 19% af familierne, der har en sådan. [...] Hvis man antager den samme fordeling som hos befolkningen som helhed, når man til at kun 6,3% af denne, den laveste, indkomstgruppe har adgang til Internettet." Tallene er fra 1997. [Tilbage](#)

255:

En sigende vittighed: "En automekaniker, en elektromekaniker og en datatekniker er ude at køre i en bil, da den bryder sammen. Automekanikeren fastslår straks, at der er tale om en fejl i motoren, men elektromekanikeren mener nu nok, at det drejer sig om en fejl i det elektriske system. Datateknikeren foreslår, at de alle tre stiger ud af bilen og derefter sætter sig ind igen." [Tilbage](#)

256:

F.eks. Nørretranders: "Den politiske proces og det repræsentative demokrati [...] var oprindeligt baseret i en decentral, interaktiv politisk kultur -- vælgerforeninger, forsamlingshuse, lokalaviser [...]. Her rummer Internettet potentielt en mulighed for at give den enkelte borger ytringsretten tilbage og for at skabe interaktivitet."

Nørretranders, 1998, afsnit: Konkrete muligheder/interaktivitet. [Tilbage](#)

257:

Der er mange bestræbelser igang på at udvikle programmer, der kan 'genkende' og nedskrive menneskelig tale. Skrift er, som Vygotsky påpegede, mere end at kunne stave ord korrekt. Skrift er organiseret helt anderledes end tale, hvorfor de samme 'skrive'-evner (pånær indtastningen) skal udfoldes for at indtale tekster, der skal fremtræde som skrift. [Tilbage](#)

258:

Herring, 1995, s. 1. [Tilbage](#)

259:

Herring, 1995, s. 13. [Tilbage](#)

260:

Det engelske navn på diskussionsgrupperne er 'newsgroups', hvilket indimellem oversættes til 'nyhedsgrupper'. [Tilbage](#)

261:

Se f.eks. Forskningsministeriets diskussioner om Det Digitale Danmark på <http://www.fsk.dk>. [Tilbage](#)

262:

"Ny teknologi er blødt som smør" (interview af Jane Kofoed): <http://www.ing.dk/konf/root/tekno/sub/itpol/html/0002.all.html> [Tilbage](#)

263:

<http://www.tekno.dk/horing/index.htm> [Tilbage](#)

264:

Den teoretiske baggrund for forsøget har Teknologirådet selv beskrevet i rapporten: *Info-samfundet – direkte demokrati og overvågning*. Stripp, 1998, afsnit: Telehøringer blandt borgerne. [Tilbage](#)

265:

Se "Borgerpanelets prioritering", <http://www.ing.dk/konf/root/tekno/sub/itpol/html/0156.html>, afsnit: Borgerpanelet. [Tilbage](#)

266:

Døør, 1994b, s. 69. [Tilbage](#)

267:

Her adskiller telehøringen sig væsentligt fra diskussionsgrupperne på Usenet og mange andre steder. På Usenet er grupperne opdelt efter emner, så det er ikke en given praksis, der er i centrum, ligesom der ikke er nogen retningslinier for organiseringer af eksperimenter. [Tilbage](#)

268:

"Ordstyrerens sidste ord", <http://www.ing.dk/konf/root/tekno/sub/itpol/html/0155.html>. [Tilbage](#)

269:

Se f.eks. min analyse af Jimmi Kristensens indlæg i [bilag 3a](#). [Tilbage](#)

270:

<http://www.ing.dk/konf/root/tekno/sub/itpol/html/0155.html> [Tilbage](#)

271:

I forbindelse med rapporten om *Det Digitale Danmark* afholder Forskningsministeriet en række endagsseminarer, hvor en lille udvalgt skare er indbudt. Organisationsfolk, pressen, forskere, erhvervsfolk m.fl. At alternativet til telehøringer er sådanne lukkede seminarer, er naturligvis et ekstra argument for telehøringer. [Tilbage](#)

272:

Uden at forklejne problemet, forestiller jeg mig, at større offentlig bevågenhed omkring telehøringer kan betyde, at flere grupper vil deltage. [Tilbage](#)

273:

Merleau-Ponty, 1945, s. 97. [Tilbage](#)

274:

Nguyen og Alexander, 1996, s. 117. [Tilbage](#)

275:

Som Nguyen og Alexander udtrykker det: "Residents of the information age are providing periously willing to play tiddlywinks with their personal identities." (1996, s. 116).

Psykologen Sherry Turkle har i *Life on the screen: identity in the age of Internet* fra 1995

undersøgt dette identitetsspil i forbindelse med de såkaldte MUDs (Multi User Dungeons), computerudgaver af dungeons og dragons-eventyrspillene, hvor op til flere tusinde spillere fra hele verden deltager via internet. Turkel opfatter disse MUD-spillere som pionerer i forsøget på at leve et virtuelt og et virkeligt liv. Spørgsmålet er, om disse liv kan berige og udvide hinanden – eller om den virtuelle verden vil fjerne interessen fra den virkelige, så vi bliver skærmnørder, der fortabt stirrer ud i de meningstomme elektroniske tåger, mens vores kroppe visner. [Tilbage](#)

276:

Jeg har selv oplevet både det ene og det andet aspekt som offer og handlende. Det bliver skræmmende let at tiltale andre mennesker nedladende og fornærmende, når det ingen konsekvenser har. Men det kan til gengæld være ret sårende at opleve selv at blive tiltalt nedladende eller i hårde vendinger blive bedt om at forsvinde. På den anden side er det dejligt uforpligtende at hjælpe folk, der har problemer eller søger informationer. Det er ikke som i den virkelige verden, hvor man risikerer at folk anmasende kommer igen og igen efter hjælp eller støtte. [Tilbage](#)

277:

Løgstrup, 1991, s. 27. [Tilbage](#)

278:

Løgstrup, 1991, s. 28. [Tilbage](#)

279:

Løgstrup, 1991, s. 24. [Tilbage](#)

280:

Nguyen og Alexander, 1996, s. 117. Ordene i ufordoblede anførselstegn er citater fra Michael Heim: "The erotic ontology of cyberspace" I: Michael Benedikt (red.): *Cyberspace: First Steps*. Cambridge, 1993. [Tilbage](#)

281:

Døør, 1994b, s. 93. [Tilbage](#)

282:

Fernbach og Thomson, 1998, afsnit: Politics of the issue. Forskningsministeriet har sat en række diskussioner igang på sin hjemmeside i forbindelse med arbejdet med *Det Digitale Danmark*. Her har de indført en såkaldt "Moderator", hvis opgave det er at læse og godkende indlæg, før de lægges ind i diskussionen. Forskningsministeriet forklarer ordningen med, at de har ansvar for, hvad der ligger på deres hjemmesider, hvorfor de ikke kan forsvare, at nogen lægger ulovligheder op. Det har afstedkommet en storm af vrede og aggressive indlæg fra en række personer, der ser sig som hævdere af ytringsfriheden. Efterhånden som diskussionen er gået i hårdknude er Forskningsministeriet bl.a. blevet meldt til politiet. Her står Forskningsministeriets ansatte i den situation, at de tilsyneladende ikke kan slippe ud af en konflikt, som de ikke ønsker at deltage i. De kan ikke vende kritikkerne ryggen, ligesom kritikkerne kan komme med de groveste beskyldninger uden at stå kropsligt ('ansigt-til-ansigt') til ansvar.

[Tilbage](#)

283:

Nørretranders hylder internettets betydning for fænomenet interesse således: "Internettet åbner [...] for den hyldelst til menneskers individualitet, at mennesker med specielle og ualmindelige interesser (hvad enten de er intellektuelle, kunstneriske,

sexuelle eller politiske) får en chance for at komme i kontakt med de syv ligesindede på planeten." 1997, s. 197. Men det kan også formuleres således: "Now single-minded can find each other with the speed of light. In the old nation-state people met face to face and compromised on the basis of shared everyday lives. In cyberspace each precinct is virtual, and people only 'meet' to talk about one specific thing." (Nguyen og Alexander, 1996, s. 108) [Tilbage](#)

284:

Fernback og Thompson, 1998, afsnit: Politics of the Issue. [Tilbage](#)

285:

Beskrivelsen af sixdegrees bygger på tjenestens udseende den 31. januar 1999. [Tilbage](#)

286:

Midt i januar 1999 blev sixdegrees ændret en del. [Tilbage](#)

287:

[Se bilag 5a. Tilbage](#)

288:

"[...] except for the limited information that sixdegrees has determined must be made available to the entire community, you maintain strict control over who has access to the personally identifiable information you provide." <http://www.sixdegrees.com>: privacy.

Afsnit: Philosophy. 2. februar 1999. [Tilbage](#)

289:

"sixdegrees seeks to fulfill the promise of the "six degrees of separation" theory by bringing together individuals - whether closely or distantly related - through their mutual connections, and create a truly interconnected, global community". <http://www.sixdegrees.com>: privacy. Afsnit: Philosophy. 2. februar 1999. [Tilbage](#)

290:

[Se bilag 5a. Tilbage](#)

291:

F.eks. gør den amerikanske internetpioner Ester Dyson i sin bog *Internettet og vores liv. Release 2.0* en del ud af spørgsmålet om hvordan 'private oplysninger' (som yndlingsfarve, alder, præferencer osv.) kan kontrolleres af forbrugeren (se f.eks. Dyson, 1998, s. 232-243). Dyson omtaler bl.a. TRUSTe, der er den organisation, som har opstillet reglerne for den slags privacystatements, sixdegrees har udarbejdet: "Hvor meget jeg end hader udtrykket, er det, jeg taler om her, »forbrugermagt« og ikke »selvregulering« – *det handler om at forvandle passive forbrugere til aktive forbrugere, der selv kan holde øje med sælgernes praksis.*" Dyson, 1998, s. 232f. [Tilbage](#)

292:

<http://www.sixdegrees.com>: privacy. Afsnit: Philosophy. 2. februar 1999. Bemærk at privacyteksten omtaler ordninger, der ikke eksisterer efter ændringen af sixdegrees (medio januar 1999) og ikke omhandler nye initiativer. Ifølge dateringen nederst i teksten er den fra 8. september 1998. Jeg formoder dog at politikken er den samme. [Tilbage](#)

293:

<http://www.sixdegrees.com>: privacy. Afsnit: Privacy. 2. februar 1999. [Tilbage](#)

294:

"However, because sixdegrees derives its revenue from the sale of advertising, we reserve the right to tabulate and provide advertisers with demographic profiles of the

sixdegrees membership based on grouped information, and to target advertising based on an individual member's characteristics." <http://www.sixdegrees.com>: privacy. Afsnit: Privacy. 2. februar 1999. [Tilbage](#)

295:

Der er vel ikke tilstrækkelig mange danske medlemmer til at danske selskaber har fundet interesse i at reklamere på sixdegrees. Jeg har under alle omstændigheder ikke mødt danske reklamer endnu. [Tilbage](#)

296:

<http://www.sixdegrees.com>: privacy. Afsnit: Privacy. 2. februar 1999. Udover de oplysninger, medlemmerne giver ad den vej, forbeholder sixdegrees sig ret til at sende spørgeskemaer (som det er frivilligt at besvare) om indkomst, uddannelse osv., til brug i den målrettede reklame. [Tilbage](#)

297:

Jeg kan f.eks. ikke opgive min hobby, indendørs volleyball. Muligheden er ikke blandt de forudbestemte, så jeg har tilnærmet den som udendørs volleyball. [Tilbage](#)

298:

Døør, 1994a, s. 15. [Tilbage](#)

299:

Se også 'marketplace', <http://www.sixdegrees.com>, hvor firmaer kan få en salgsplads, og sixdegrees medlemmer kan gå på virtuelt indkøb. [Tilbage](#)

300:

Kommunikation via chat (synkron skriftbaseret 'snak') er et meget interessant fænomen, idet det vinder stor udbredelse for øjeblikket og tilsyneladende fungerer som formidler af nye sociale netværk for dem, der bruger det på mere regelmæssig basis. Samtidig kommer der løbende bulletiner om, at chat er et centralt element i det, der kaldes internetafhængighed. Afhandlingen her har et mere samfundsmæssigt perspektiv, så en egentlig undersøgelse af de psykologiske konsekvenser af fænomenet chat bliver der ikke plads til. En sådan undersøgelse vil formentlig kunne hjælpe med til at afdække nogle væsentlige træk ved ansigt-til-ansigt-kommunikation, som mangler ved chat, og som det ellers er svært at få øje på. Det er sådanne negative undersøgelser, der leder Merleau-Ponty til mange af hans konklusioner om kroppens fænomenologiske status. Tak til Joachim Wrang for diskussioner om fænomenet chat. [Tilbage](#)

301:

<http://www.sixdegrees.com>: groups. 7. februar 1998. [Tilbage](#)

302:

Se en udskrift af teksterne i dialogen i [bilag 5b](#). [Tilbage](#)

303:

[Bilag 5b, Dawes, 2/6/99](#). [Tilbage](#)

304:

[Bilag 5b, Roth, 2/6/99](#). [Tilbage](#)

305:

Det gælder til en vis grad også Forskningsministeriets forsøg på at sætte en dialog om *Det Digitale Danmark* igang. Diskussionen adskiller sig dog ved at have et formål. Men diskussionen har hverken telehøringens ordstyrer eller dens klare mål om at få formuleret eksperimenter og andre forslag. Oven i købet lider Forskningsministeriets

diskussion under, at indlæggene ikke lægges automatisk op på nettet, men først undersøges af en såkaldt 'moderator' for ulovligt indhold. Det betyder tilsyneladende, at hurtige korte svar på indlæg sies fra – ikke af moderatoren – men af indlæggets eventuelle forfatter – når indlæggene først skal 'godkendes' stilles implicit det krav, at de skal være mere 'seriøse'. [Tilbage](#)

306:

Her i Norden har særlig to forfattere tidligt haft øje for computerens betydning for ophævelsen af liniens herredømme: Svend Åge Madsen og Jan Kjærstad. De er begge blevet beskyldt for at være postmodernister, der tager opløsningen af de forenede meningsgivende fortællinger til sig som menneskets vilkår, som det blot individualistisk gælder om at få det bedste ud af. Men begge tager afstand fra postmodernismen og søger en anden vej, som på sin vis kan have mindelser om modernisternes forsøg på at skabe mening i en tilsyneladende meningsløs verden, men som samtidig accepterer den postmodernistiske indsigt, at de store fortællinger er døde (Kjærstad: "En roman i dag bør være en respons på postmodernismens kritik, ikke et avbilde av den." (I "Romanen som menneskets matrise", s. 214, citeret gennem Jensen, 1999, s. 77)). Madsen forsøgte gennem firserne (bl.a. *At fortælle menneskene* (1989) (se Bundsgaard og Jensen, 1996)) og starten af 90'erne at fastholde, at de fortællinger er sandest, som vi for øjeblikket finder det for godt at fortælle. Men i sin seneste bog, *Finder sted* (1998), gør han op med denne holdning og fortæller om de skader, historier kan udrette, ligesom han forsøger at fortælle en historie, hvor hovedpersonen kommer overens med de fortællinger, andre har fortalt om ham, og samtidig finder ind til den kerne af sig selv, som de har ført til undertrykkelse af. Hovedpersonen accepterer ikke, at fortællinger blot er atomer uden sammenhæng, men kræver, at de skal hænge sammen og have helheden i sig, som fragmenter. [Tilbage](#)

307:

'Atom' og 'individ' er hhv. græsk og latin for udelelig. [Tilbage](#)

308:

Teknologien bag internettets World Wide Web kaldes som bekendt *hypertekst*, hvilket hentyder til, at tekster med de såkaldte *hyperlinks* er 'overtekster' som 'i sig' har en uendelighed af andre tekster. Med hyperteksten ophæves liniens forrang. Relationen (linken) erstatter den. [Tilbage](#)

309:

Jeg antager, at deltagerne deltager med deres korrekte navn, og slutter herfra til deres køn. Deltagerne kan uden tekniske vanskeligheder optræde under falsk navn. [Tilbage](#)

310:

Det er ikke muligt at lave en præcis afgrænsning af hvilke indlæg, der handler om demokrati (det gør de i en eller anden grad næsten alle sammen), men jeg har valgt dem, der eksplicit taler om demokrati og IKT. Jeg har inddraget følgende indlæg (med evt. svar (markeres med 'all' i htmslidens navn) i undersøgelsen (alle indlæggene ligger i biblioteket <http://www.ing.dk/konf/root/tekno/sub/itpol/html/>). Jeg har skrevet htmslidens navn i parentes efter indlæggets navn): "Det Digitale Danmark" (0006.all.html), "Oplysningsprojekt og demokratiprojekt" (0036.all.html), "Teknologi og mødesteder på landet" (0037.html), "Nettet som demoratisk [sic] værktøj" (0042.all.html), "Vi har brug for oaser" (0051.html), "Nettet som demokratisk værktøj" (0055.html), "Danmark sakker

bagud!!!" (0056.html), "Adgang, Vejledning, Uddannelse og Support" (0069.html), "Internettets Titanic" (0087.all.html), "Konstruktionen af den virtuelle debat" (0112.html), "Demokratiet og interaktiv kommunikation" (0132.html), "Kommentar til Oplysnings- og Demokratiprojekt" (0121.html), "Direkte demokrati i debatten" (0135.html) og "Uddannelse i internet" (0139.html). De første fire indlæg i telehøringen er baggrundsinterview med 'eksperter'. Disse interview, der også kan betragtes som indlæg i demokratidebatten, har jeg udeladt, da 'eksperterne' ikke ellers deltager i debatten.

[Tilbage](#)

311:

Det er forslagene: 20, 18, 17 og 13 i "Nye forslag", <http://www.ing.dk/konf/root/tekno/sub/itpol/html/0127.html>. Der er en lang række andre mål med de lokale IT-centre. Dem ser jeg bort fra her. [Tilbage](#)

312:

"Ordstyrerens sidste ord", <http://www.ing.dk/konf/root/tekno/sub/itpol/html/0155.html>.

[Tilbage](#)

313:

I a) medregner jeg indlæggene 0036.all.html, 0056.html, 0135.html og 0121.html, i b) 0006.all.html, 0042.html, 0132.html og 0139.html, i c) 0037.html, 0051.html, 0069.html og 0112.html, i d) 0087.all.html og i e) 0055.html. [Tilbage](#)

314:

Se indlæggene i denne diskussion i [bilag 3b](#). [Tilbage](#)

315:

Diskussionen af oplysnings- og demokratiprojekterne suppleres af diskussionen b) om, hvem der kan deltage og deltager i de demokratiske diskussioner på nettet. Med denne tilføjelse lever diskussionen om oplysnings- og demokratiprojekterne bedre op til Døørs demokratisk-økologiske principper om at formulere ligheder, forskelle og særheder. Desuden foreslår Steffen Stripp eksperimenter, hvor borgerpaneler får større indflydelse end i telehøringens tilfælde. [Tilbage](#)

316:

Se Habermas, 1996a, s. 60f. [Tilbage](#)

317:

Se Habermas, 1996a, s. 70. [Tilbage](#)

318:

Se Habermas, 1996a, s. 70f. [Tilbage](#)

319:

Se Habermas, 1996a, s. 74. [Tilbage](#)

320:

Se Habermas, 1996a, s. 76. [Tilbage](#)

321:

Se Habermas, 1996a, s. 79ff. [Tilbage](#)

322:

Begrebet borgerlig er i denne betydning defineret negativt som dem, der ikke var adelige, bønder eller af lavere bystand (det, der siden blev til arbejderklassen). Også præsten på landet og forvalteren på det fyrstelige slot var borgere i denne betydning. Se Habermas, 1996a, s. 81, n. 54. [Tilbage](#)

323:

Se Habermas, 1996a, s. 81ff. [Tilbage](#)

324:

Habermas, 1996a, s. 89 [Tilbage](#)

325:

Kernefamilien opstod sammen med den kapitalistiske samfundsformation. "Dieser [kernefamilien] ist der Ort einer psychologischen Emanzipation, die der politisch-ökonomischen entspricht. Obschon die Sphäre des Familienkreises sich selbst als unabhängig, als von allen gesellschaftlichen Bezügen losgelöst, als Bereich der reinen Menschlichkeit wahrhaben möchte, steht sie mit der Sphäre der Arbeit und des Warenverkehrs in einem Verhältnis der Abhängigkeit – noch das Bewußtsein der Unabhängigkeit läßt sich aus der tatsächlichen Abhängigkeit jenes intimen Bereichs von dem privaten des Marktes begreifen." Habermas, 1996a, s. 110. [Tilbage](#)

326:

Se Habermas, 1996a, s. 86ff. [Tilbage](#)

327:

Se Habermas, 1996a, s. 95ff. [Tilbage](#)

328:

Habermas, 1996a, s. 119f. [Tilbage](#)

329:

Se Habermas, 1996a, s. 121. [Tilbage](#)

330:

G. Guizot: *Histoire des origines du gouvernement representatif en Europe*. Bruxelles, 1851, II, s. 10f. Citeret efter Habermas, 1996a, s. 176. [Tilbage](#)

331:

Se Habermas, 1996a, s. 157. [Tilbage](#)

332:

Se f.eks. Habermas, 1996a, s. 157f. Nordmanden Helge Høibraaten beskæftiger sig i indledningen til den norske oversættelse af *Strukturwandel der Öffentlichkeit* med, hvorvidt antagelsen af de udelukkede muligheder for at komme til at besidde ejendom var urimelig, og argumenterer for, at vores afvisning af muligheden i høj grad er farvet af bagklogskabens lys. Under de daværende omstændigheder var det rimeligt at tro, at alle kunne blive småvareproducenter og dermed ejendomsbesiddere. Se Høibraaten, 1975, s. XV [Tilbage](#)

333:

Se Habermas, 1996a, s. 201ff. [Tilbage](#)